

AFRIKA

A második világháború, az elsőhöz mérve, összehasonlíthatatlanul nagyobb hatással volt az afrikai történelemre. Az anyaországok gyarmataiktól fokozott támogatást vártak és cserébe reformokat helyeztek kilátásba. A háborús évek alatt azonban alapvetően megváltoztak a nemzetközi viszonyok, s a gyarmattartó hatalmak – különösen Franciaország – jelentős tekintélyvesztést szenvedtek. A háborúban való közvetett – többnyire gazdasági – részvétel átrendeződést indított el a francia és a brit területek, különösen a partvidéki városok közötti kapcsolatrendszerben. Ezek a mozgások segítettek az afrikaiak öntudatra ébredését. Az afrikai partvidékek (Szenegál, Afrika szarva, a Maghreb országok) stratégiai szerepre tettek szert. Afrika a világkonfliktus részesévé vált. Az anyaországok német megszállása után “életmentő” küldetése volt a francia és a belga gyarmati területeknek (pl. a szabad Franciaországot támogató frankofón gyarmatoknak). A háború utáni évek gazdasági felfutásával ellentétesen alakultak a politikai fejlemények. Az ötvenes években erőteljes mozgalmak formájában tört a felszínre az emancipációs akarat, amit az európaiak egyelőre minden módon késleltetni igyekeztek.

A NEMZETKÖZI VISZONYOK VÁLTOZÁSA

A világháború során a nyugati világ vezetését az Egyesült Államok vette át. Az 1941-ben kimunkált Atlanti Charta a népek önrendelkezési jogát hirdette, s ezzel utat nyitott a dekolonizációnak. Nagy-Britannia és Franciaország csupán tétova kísérletekre volt képes az emancipációs nyomás levezetésére.

Az USA biztatására az ENSZ kezdetől napirendjére tűzte a régi népszövetségi mandátumterületek ügyét, kimondva, hogy a függő területeket a függetlenséghez kell elvezetni.

Az afrikai gyarmatok története a háború után a *dekolonizáció* és a *függetlenné válás* szakaszába érkezett. Ebben sokat segített az USA antikolonializmusa. Ugyancsak az antikolonializmust hirdette a Szovjetunió, amelynek tekintélye a gyarmati világban igen megnőtt. A szovjet blokk a gyarmati rendszer felszámolását összekapcsolta az antikapitalista, antiimperialista harccal, a Nyugat elleni általános támadással.

Az európai gyarmattartó országok között jól érzékelhető különbségek keletkeztek a dekolonizáció vonatkozásában. *Franciaország* erős elhivatottságot mutatott afrikai gyarmatai iránt, mivel saját belső átalakulását is alapjaiban érintették a dekolonizációs mozgalmak, illetve háborúk. Eközben a kommunisták erősödő támogatást nyújtottak a gyarmati rendszer

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.). Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

ellenfeleinek. (A nem kommunista baloldali erők bizonytalankodtak.) *Nagy-Britannia* 1956 után a dekolonizációs hullámot megfelelően értelmezte és jórészt konstruktív keretek között alakultak kapcsolatai az afrikai gyarmati területekkel. *Olaszország, Hollandia és Belgium* 1960-ban végrehajtották a maguk dekolonizációját. Ez utóbbi azonban a francia megoldáson is túltéve, a végsőkig feszítette a belga-kongói viszonyt. 1960-ban gyorsított afrikanizációt hajtottak végre, ami az éveken át tartó kongói válság döntő kiváltó oka volt. *Spanyolország és Portugália* elfojtotta az antikolonialista mozgalmakat, bár a portugál rezsimet alapjaiban érintették a függetlenségi harcok háborús cselekményei.

Az arab világ, mint Afrika fejlettebbnek tartott része, viszonylag gyorsan közeledett a függetlenséghez (a kezdet Egyiptom 1922-es dekolonizációja volt). A második világháború után előbb Líbia (1955), majd a tuniszi és a marokkói protektorátus (1956) vált békés úton függetlenné. A *szuezi kaland* (1956) és az *algériai háború* (1954-62), bár ellentétes fejlemények voltak, maguk is serkentették a dekolonizációt Afrika minden régiójában.

Francia-Afrikában az 1947-es repressziót követően 1951-ben könnyítésekre került sor. Az 1955-ben kialakított togói autonóm státuszt éppen 1956-ban tette általánosan követhető modellé az ún. *Defferre-kerettörvény*. De Gaulle hatalomra kerülése (1958) az egész folyamatot megélénkítette. Az V. Köztársaság a Franciaországgal társult autonóm államok közösségét (Francia Közösség) szorgalmazta, amit referendum útján valósított meg.

Dél-Afrikában és Kelet-Közép-Afrikában rendkívül bonyolult viszonyok közepette haladt előre a dekolonizációs folyamat. Az afrikai változásokat, a függetlenségi, "nacionalista" politikák fellendülését előmozdították a ghánai Accrában tartott pánafrikanista konferenciák, különösen az 1958-as értekezlet.

Az új afrikai államok kialakulására és működésére nézve meghatározó jelentősége volt a nemzetközi kapcsolatok átrendeződésének (bipoláris rendszer, harmadik világ, univerzalizáció, szocialista opció stb.). A külső tényezők mellett a függetlenség elnyerésének szakaszában megjelentek a belső (egyres területeken belüli és Afrika-közi) konfliktusok is, így mindenekelőtt az etnikai feszültségek és háborúk. Fekete-Afrikában – mondhatni – folyamatos volt az etnikumok közötti ellenségeskedésekből (az egyesülésekből és elkülönülésekből) kialakuló helyi háborúk története. Különböző válságok (népirtások, zavargások stb.) tették zaklatottá az afrikai államok életét, jelentős részükben tartós instabilitás alakult ki.

AZ ELMARADOTTSÁG FŐBB JEGYEI AFRIKÁBAN

A fekete kontinens – kivéve a Dél-afrikai Köztársaságot – egészében az "alulfejlettnak nevezett", helyesebben elmaradott világhoz tartozik. Az afrikai államok halmozott lemaradása egyoldalú és hátrányos függőségi

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

viszonyokban fejeződött ki. Nem véletlen, hogy a függetlenség utáni politikák többnyire a gazdaságot sújtó függőségi kapcsolatok felszámolásával kísérleteznek, részben ún. *szocialista*, részben *liberális* útválasztással. Az afrikai államokat más és más mértékben, de egyaránt terhelték a *népszaporulat, a "vad" és a szerves urbanizáció, a technológiai lemaradás, a modernizációs folyamat ellentmondásai, az elemi népjóléti, egészségügyi és oktatási feladatok ellátásának nehézségei, a nemzetközi környezet és társadalom előnytelen feltételrendszerei.*

A problémák jórészt az európai expanzió és a gyarmati imperializmus korszakában keletkeztek: a gyarmati éra gyorsította fel a függőségi viszonyok kialakulását és terjedését. Eleinte Afrika gazdasági szerepe viszonylag másodrendű volt. Így az európaiak behatolása elsősorban a korabeli világhatalmi rend felépítéséhez szolgáltatott támaszpontot. A 19-20. század fordulójától kezdve, de különösen az első világháború utáni fél évszázadban viszont az afrikai gazdasági erőforrások elsajátítása vált az elsődleges céllá. (Becslések szerint 1925 és 1939 között az afrikai export megháromszorozódott, a faexport ezen belül ötszörösére nőtt.) A világháború utáni, kb. a koreai háború végéig tartó konjunktúra pedig egyes régiókban a végletekig növelte a gazdasági kiaknázást. Az 1949 és 1958/59 közötti évtized az "afrikai imperializmus" ún. nagy korszaka volt.

Az ötvenes évek második felében kezdődő dekonjunktúra, a dekolonizáció és az új államok egymás utáni, majd szinte egyidejű megalakulása a belső és külső viszonyokban is bizonytalanságot és instabilitást váltott ki. A függetlenné válást követően az új kooperációs rendszer bevezetésekor (értsd liberális gazdasági kapcsolatteremtés) drasztikus alárendelődés vette kezdetét a metropoliszok, a tőkés centrumok és az afrikai "nemzeti" ill. helyi gazdasági partnerek kapcsolataiban, amelyet nem ritkán visszaesés kísért. A profitok "visszaszívása" az *egyenlőtlen cserekapcsolatok* rendszerében valósult meg. (Becslések szerint az 1956 és 1967 közötti külföldi beruházások és új segélyek Afrikában 2/3 részben a kibocsátó gazdaságba áramlottak vissza.) 1967-68-ban, számítások szerint a mintegy 500-600 millió dollár befektetéshez képest 1,4 milliárd dollárra tehető a külföldi magánberuházások jövedelmének hivatalosan repatriált összege. A *külföldi magántőkék* beáramlásának évi növekedési üteme a hatvanas években jóval meghaladta a 3%-ot, illetve megközelítette a 4%-ot is.

Az államok által nyújtott *segélyek* esetében Afrika a többi segélyezett régióhoz képest kevésbé volt megterhelve a visszatérítés kötelezettségeivel. (1977-ben Afrikában minden 100 dollár segély után 121-et kellett visszatéríteni, amíg Latin-Amerikában 130-at, Távol-Keleten 134-et.) Ettől függetlenül a segélyek is közrejátszottak abban, hogy a fejlett ipari centrumok, a volt gyarmattartók gazdasági szereplői, hosszú távon érvényesítsék befolyásukat az afrikai gazdaságban. Ezeknek a segélyeknek, illetve a hiteleknek a nagyobb hányadát (pl. a brit segélyek 2/3-át) a kibocsátó-

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

adományozó állam és vállalkozási kör piaci érdekeltségi körén belül költöttek el az afrikai célországok.

ALTERNATÍV KITÖRÉSI KÍSÉRLETEK ÉS AFRIKAI RENDSZERVÁLTOZÁSOK

Az eszmélő, szakszerűsödő afrikai kormányzatok különféle kísérletekbe fogtak az egyenlőtlen csere kiküszöbölésére. *Elefántcsontpart* vezetője, *Houphouët-Boigny* a “vad kapitalizmusból” a békés, rendezett, a metropolisszal egyeztetett gazdasági rendszer felé tett lépéseket a modernizmus és a progresszió elfogadása alapján. *Szenegálban*, miután eltávolították a szocializmus “partizánjait”, *Senghor* vezetésével mérsékelt, realista növekedési pályát választottak; a gazdaság szerkezetében csak indokolt és megérett változtatásokat eszközöltek. *Ghána* esete viszont az állami szektor kiterjesztését mutatja. *N'krumah* a neokolonialista átmenet kudarcainak hatása alatt az “államosításokban” látta a megoldást, s úgy tűnt, hogy ezzel a fekete-afrikai új államok többsége számára követhető modellt teremt. A ghánai rendszer azonban nem volt működőképes: felborult a gazdasági egyensúly, válságba került az ország, puccsok térítették vissza a ghánai kormányzatot a nyugati liberalizmus alkalmazásához (1965-71).

Az “afrikai szocializmusok” kísérletei arra irányultak, hogy – szerintük – elejét vegyék a nyugati liberalizmus belföldi fejlődést bénító hatásának. Ebbe a sorba illeszkedett Ghána mellett *Mali*, *Guinea* majd *Brazzaville-Kongó* is. (Mindegyik esetében megfigyelhető volt a kormányzati működésben az intellektualizmus és a katonai populizmus közötti ingadozás.) Egyes afrikai vezetők a szocializmus-modellben felmerülő gondokat újabb doktrína kimunkálásával igyekeztek megoldani. Ilyennek tekinthető *Zambiában* *Kaunda* és *Tanzániában* *Nyerere* próbálkozása a “humanista szocializmussal”, mint a békés rendszerváltás doktrínájával. (Kaundának azonban a vietnami háború konjunktúrát teremtő hatása alatt tapasztalnia kellett, hogy mit követel a réztermelés vonatkozásában a piac, és hogyan lehet azt kihasználni a nemzetgazdaság fejlődésében.) Ezek a nacionalizálással, államosítással kombinált szocialista kísérletek elbuktak. Tanzániában némileg más volt a kísérlet kimenetele.

Mozambikban a “forradalmi háború” jegyében “tabula rasa”-t hirdettek és a múlttal szemben a marxista értelemben vett társadalmi forradalom alternatív útját választották. A vidéki körzetek lakosságát mobilizáló fegyveres harc és a bevezetett társadalmi változtatás katasztrofális következményekkel járt. Itt is felborultak azok az egyensúlyi viszonyok, amelyek bár nem könnyítették meg a kor követelményeinek megfelelő változások (a modernizáció) politikáját, de legalább elégséges szinten stabilizálták a népesség önellátó, túlélő képességét.

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Zimbabwe már ilyen előzmények ismeretében “választotta” a viszonylag mérsékelt kormányzati politikát, amit *Mugabe* képviselt.

A stagnálás, az úttévesztések, a Nyugat–Kelet közti verseny közben előálló destabilizáció hosszú átmeneti időszakában szélsőséges – ún. radikális – ajánlások is születtek az afrikai elmaradottság felszámolására. Egyes teoretikusok egyedül abban jelölték meg a megoldást, ha az afrikai államok megszakítják kapcsolataikat a világpiaccal. A teljes szakítás, amely bizonytalan időre szóló “alkalmi elszigetelődésként” fogható fel, szerintük biztosította volna, hogy helyreálljon az afrikai gazdaságok belső egyensúlya, megfelelő belső termelési, piaci és jövedelmi szerkezete. Lényegében a Szovjetunió által bejárt utat ismételte volna egy ilyen kontinentális méretű döntés, amelynek azonban, egy igen rövid pánafrikanista szolidaritációs szakasztól eltekintve, nem voltak meg a valóságos ideológiai-politikai, gazdasági, geopolitikai és kulturális-társadalmi feltételei.

A mai Afrika államaiban, szubrégióiban élő népek, népcsoportok sokszínűsége, a fejlődési jegyek különbözősége, és Afrika világgazdasági beágyazódásának jellege kizárta a kontinentális méretekben tervezett “forradalmi” átugrást, illetve bármely egységesítő összafrikai, vagy föderációs uralmi rendszert. Ez magyarázza, hogy a szovjet blokk, valamint a maoista kínai vezetés expanzív kísérletei is kifulladásra, a fegyveres harcok megszűnését követően káoszba torkollottak.

Nyugat-Afrika

Az afrikai anglofón területeken a század eleje óta két ország, Ghána és Nigéria uralta a politikát. Ezen a területen álltak fenn a prekoloniális korszakban azok az államok és birodalmak, amelyek emléke a független Afrika politikai-szellemi elitjét is kíséri. A gyarmati korszakban Nyugat-Afrikát elkerülték a nagyhatalmi konfliktusok, így az évszázados francia-angol ellentét, az USA és Németország megjelenése, illetve a portugálok jelenléte nem okozott nagyobb összeütközéseket. Mégis, Nyugat-Afrikában jelentkezett modern formájában a gyarmatosítás-ellenes nacionalizmus. Itt alakultak ki a despotizmust felváltó új demokratikus formák követhető mintái Fekete-Afrikában. Mindezek szoros összefüggésben állnak azzal, hogy a 19. század elejétől itt fejlődött ki egy erős "pluralista" szellemű társadalmi – "ösi" – elit, amely a gazdaságban és a kultúrában egyaránt jelentkezett. Ezt a fejlődési folyamatot a cserekereskedelem és az ún. afrikai kapitalizmus létrejötte és működése alapozta meg és tartotta fent. Az ősi elit mellett kialakultak a modern elitek csoportjai, főleg a brit területeken. Francia Nyugat-Afrikát kevésbé jellemezte a tartós és sokrétű politikai aktivitás, miután a francia uralom mindenféle politikai megnyilvánulást tiltott, kivéve a francia állampolgárságot nyertek szűk körében.

A BRIT TERÜLETEK POLITIKAI FEJLŐDÉSE

Az Atlanti Charta 1941-es aláírásától kezdve a brit munkáspárti *Clement Attlee* elkötelezte magát és pártját a dekolonizáció mellett, s az anyaország a béke, a biztonság és a társadalmi igazságosság megteremtésének elősegítését kívánta Afrikában. Az 1945-ös választáson győztes munkáspárti kormány olyan gazdasági és szociális politikát dolgozott ki, amely viszonylagos védeltséget nyújtott az afrikai termelőknek. A gyakorlatban az ázsiai brit gyarmatok függetlenné válása nyomán a *Nemzetközösséggé (Commonwealth)* alakult birodalom (1949) más területein is az ún. *Kék könyvben* rögzített normákat kezdték alkalmazni. Növelték az afrikaiak részvételét a kiépülő törvényhozó és a végrehajtó hatalomban. A függetlenné válás – lehetőleg a Commonwealth keretében – a folyamat csúcspontja volt. A metropolisz politikusai harminc éves átmenetet irányoztak elő, ám mind a belső viszonyok, mind a világpolitikai változások a dekolonizációs műveletek gyorsítását váltották ki.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Aranypart / Ghána

Mint Afrika annyi más régiójában, ezen a brit területen is a sokféleség volt a legjellemzőbb. Négy etnikai körzetet foglalt magába, melyet közigazgatási szempontból is külön kezeltek: az *Ashanti*, a *déli* és az *északi részek*, valamint *Togo*. Mindez kiegészült a vallások sokszínűségével (animisták, keresztények, muzulmánok) és a viszonylagos társadalmi tagoltsággal (feudális nagytulajdonosok, kakaótermelő tulajdonosok, városi kereskedők és szabad foglalkozásúak, városi és bányamunkások).

A britek 1946 márciusában tettek kezdeményező lépést az addigi gyarmati rendszer reformjára az Aranyparton. Módosították az alkotmányt, amelyben az afrikaiaknak többséget biztosítottak a Törvényhozó Tanácsban (21 afrikai, szemben a 10 európaival).

Az afrikaiak elégedetlenek voltak a változások lassú ütemével. 1947 augusztusában pártot alapítottak *dr. Danquah* vezetésével *Egyesült Aranyparti Konvenció* (*United Gold Coast Convention – UGCC*) néven és követelték a hatalomátadás meggyorsítását. Jelszavuk is ezt fejezte ki: “Függetlenséget a legrövidebb időn belül!” A párt egésze mérsékelt, konzervatív irányzatot képviselt. A mérsékelt politikai arculatú Danquah oldalán azonban feltűnt *Kwame N’krumah*, aki a párt főtitkáráként, a radikális megoldást képviselte.

N’krumah az 1948. februári lázadás egyik sugalmazójaként hadat üzent a halogató taktikájú fehér politikusoknak. 1949 júniusában létrehozta a *Népi Konvenció Pártot* (*Convention People’s Party – CPP*). A CPP az afrikai függetlenségi küzdelmet a “szervezett tömegek” részvételével kívánta folytatni. Tevékenységét nagyban megkönnyítette, hogy e térségben alig jelentkezték az etnikai ellentétek.

A CPP a “Függetlenséget azonnal” jelszóval lépett a politikai arénába. Elsősorban a városi proletariátust és a kispolgárság alsó rétegeit képviselte, ezenkívül szoros kapcsolatokat épített ki az ifjúsági szervezetekkel, a szakszervezetekkel (pl. a *Trade Union Congress*-szel) és a nagy befolyással rendelkező nőszövetségekkel. A “munkáspártiság”, a “liberalizmus” és a “marxizmus” szellemisége keveredett a párt elveiben és programjában.

A kontinens történetében először a CPP alkalmazta a “pozitív cselekvés” kampányát 1949-50-ben (sztrájkokra, bojkottokra és engedetlenségi megmozdulásokra hívták fel az afrikaiakat). A gyarmati adminisztráció helyzetelemzéseit szintén megerősítették, hogy a CPP sikereit nem lehet figyelmen kívül hagyni, meg kell kezdeni a hatalom átadását. Egyelőre N’krumahra ismét a letartóztatás várt (1950. január), de az aranyparti antikolonialista mozgalom személyes jelenléte nélkül is célba ért az 1951-es februári választásokon. A CPP a 38 vidéki és községtanácsi mandátumból 34-et szerzett meg. N’krumah kiszabadult és imponáló fölény birtokában megalakította Aranypart első felelős kormányát, mint “leader of government business”. Formálisan 1952 márciusában lépett a miniszterelnöki posztra.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Az autonómiától a függetlenségig (1957) tartó átmenet éveiben N'krumah a britekkel való széles körű együttműködés politikáját folytatta ("taktikus cselekvés"). Óvakodott a szakszervezetek követelte strukturális reformoktól, nem szakított a *Marketing Board* angol alapítású társasággal. Másfelől nem tudott gátat vetni az 1954 után felerősödő politikai pártosodásnak, továbbá az etnikai, vallási elkülönülésnek.

A politikai ellenzék megerősödését jelezte három új párt megalakulása. Ezek fellépésében a britek támogatását sem lehetett kizárni. Regionális pártként alakult meg az "Északi Népi Kongresszus" (*Northern People's Congress – NPC*). Megalakult a *Muszlim Szövetség Pártja* (*Moslem Association Party – MAP*) és a *Nemzeti Felszabadítás Mozgalma* elnevezésű párt, amely azonban a briteket kirekesztette. Ezek a politikai erők a CPP unitarizmusa ellenében a partikularizmust, a föderalista berendezkedést fogadták el megfelelő megoldásként, s ezzel kétségtelenül a brit érdekeket szolgálták. Politikusai *Kofi Busia* személyében vélték megtalálni N'krumah politikai ellenfelét, ám a CPP vezetője a további választásokon is megerősítette pozícióját. 1956-ban 104 mandátumból 72-t nyertek el és rákényszerítették a briteket, hogy a következő évben ismerjék el Aranypárt függetlenségét. 1957. március 6-án Ghána az első fekete-afrikai országgént nyert függetlenséget a Commonwealth keretében. 1960-ban pedig kikiáltották a köztársaságot, amelynek első államfője N'krumah lett.

A N'krumah-korszak maradandó nyomot hagyott Ghána függetlenségi történetében. Külpolitikai téren az afrikai egység érdekében offenzív politikát folytatott. Belpolitikáját számos hibás döntés, illetve rögtönzés jellemezte. A "marxizálással" jellemezhető politikus homályos társadalmi programjában keveredtek a *liberalizmus*, az "afrikai szocializmus" és a *marxista-leninista típusú szocializmus* elemei.

A három ideológiai és a gyakorlati környezet szükségletei között mély szakadék húzódott. 1961-ig a liberalizmussal próbálkozott a kormányzat (nagy állami beruházások, infrastrukturális fejlesztések, iskolaépítés, egészségügyi és városfejlesztési beruházások). A külföldi magántőke lassan kivonult az országból, az afrikai közvetítők is "eltűntek", a kakaóüzlet is pangott, az ország felélte tartalékait, megkezdődött az eladósodási folyamat. Ez a politika kettős ellenállást váltott ki: aktívabb lett a ghánai tulajdonosi réteg, fellépett a marxista szakszervezeti aktivisták hatása alatt álló munkásellenzék is.

1962-től a szocialista irányultság erősödött fel (állami vállalatok alapítása, energetikai és kohászati komplexumok építése kezdődött), de a sikerek helyett a gazdasági válságjegyek szaporodtak meg (jelentősen nőtt a fizetésimérleg-hiány).

A kudarcokat N'krumah a Ghánában megszokott politikai pluralizmus megszüntetésével kívánta ellensúlyozni, de nem sikerült mozgósítania a néptömegeket. 1962-re a CPP csaknem diktatórikus uralmat épített ki az országban (a CPP-t nyilvánították az ország egységpártjának, s egyidejűleg az

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

ellenzékieket elnyomták). Ezt a személyi kultusz gyakorlatával erősítette, mint *osagyefo* (megváltó) tiszteltette magát.

Az államfő 1966. februári Kínában tett látogatása idején a hadsereg könnyedén átvette a hatalmat, s N'krumah Guineában volt kénytelen menedéket találni, ahol *Sékou Touré* jelképesen társelnökévé fogadta.

N'krumah bukásával a britek emberek, Kofi Busia lépett színre (1969-72). Politikája azonban tovább mélyítette a válságot. Súlyos politikai hiba volt, hogy a hatalmon lévő *Haladó Párt* az államéletben elsősorban az ashantikát bízta meg vezető tisztségekkel. Terjedt a korrupció, a nepotizmus. Teljes külpolitikai fordulatra került sor: az egykori pánafrikanista Ghána a Dél-afrikai Köztársaság "elhivatott" védelmezőjévé lett. A "visszarendeződés megelőzésére 1972 januárjában a hadsereg ismét magához ragadta a hatalmat. A munkásszakszervezetek egyszerre utasították el a katonai rezsimit és az új burzsoáziát. A feszültséget az sem enyhítette, hogy az országban ismét utat engedtek N'krumah személyi kultuszának. Kedvező jelnek számított, hogy egyidejűleg megkezdődött a civil politikusok visszavétele a hatalomba.

E folyamatot azonban 1979 júniusában újabb katonai puccs szakította meg, amelyet *Jerry Rawlings* kapitány vezetett. Rawlings ugyan két évre átengedte a hatalom gyakorlását a civileknek (*Hilla Limann*-nak), de aztán 1981 végén maga vette át az államhatalmat. Rawlings egyaránt elutasította a Keletet és a Nyugatot. Valamiféle misztikus afro-amerikai hatás és az etiópai szocializmus utánérzése hajtotta, hogy a népakarat által irányított demokráciát, "morális forradalmat" valósítson meg.

1983-ban újabb krízis keletkezett, amikor Nigéria két millió ghánai vendégmunkást utasított ki. Ghánában minden szférában az instabilitás vált jellemzővé. Végül 1991-ben jutott a vezetés arra az álláspontra, hogy ismét a demokratikus modellnek kell teret engednie. Rawlings 1991 elején bejelentette politikai pártok alapításának a lehetőségét és a demokrácia visszaállítását.

Nigéria

Ez a nagy kiterjedésű, brit fennhatóság alá tartozó terület bizonyos egységszintre jutott a kolonizáció során, de messze állt attól, hogy területén szilárd államiség jöhessen létre. A rasszok, nyelvek, vallások sokfélesége megosztó tényező volt (9 etnikai csoport, 283 nyelvi dialektus, 3 nagy vallás). Északon a *nagy hausza*, *fulani*, *kanuri emirátusok*, keleten az *ibók*, nyugaton a *yorubák* kultúrája volt jellemző, illetve többségi.

Az etnikai megoszlásnak megfelelően három különböző politikai-társadalmi forma élt együtt: az északi muzulmán teokráciák, délnyugaton az *animista királyságok* és délkeleten az *animista falusi demokráciák*. Nigéria gyarmati története azonos Ghánáéval, mégis három évvel később vált

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

függetlenné. A kérés fő okát a tribalizmus (törzsi-etnikai ellenségeskedés) szívósságában és a britekkel szemben szerveződő elit egymás közti versengésében, ellentéteiben kell keresni.

A gyarmati rendszerben a britek az "Indirect Rule" (közvetett kormányzás) módszerével kísérleteztek, előbb az északi területeken, majd egész Nigériában. A hagyományos vezetők és "kormányok" a helyükön maradtak. Fenntartották az afrikai uralmi viszonyokat, amennyiben azok összeegyeztethetők voltak az európai civilizációs törekvésekkel. Az Indirect Rule azonban az északi terület kivételével mindenütt nagy ellenállásba ütközött.

A nigériai emancipációs szervezkedés Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban kezdődött meg az egyetemisták között. A modern helyi középosztály első generációja velük együtt kívánta fellazítani a született arisztokrácia uralmát.

Az első nagy nigériai párt, *Kamerun és Nigéria Nemzeti Tanácsa* (*National Council of Nigeria and Cameroons – NCNC*) különféle társaságok, szakszervezeti egységek, klubok és mozgalmak gyűjtőhelyeként alakult meg 1944-ben. A pártot alapító *Nnamdi Azikiwe* az Egyesült Államokból visszatérve az NCNC fő feladatát nemzeti kormány felállításában, a demokratikus választási rendszer bevezetésében és a közoktatás kiterjesztésében jelölte meg. Az NCNC azonban rosszul szervezett párt volt, emellett döntően az ibo etnikumra korlátozódott.

Nagy-Britannia 1945 után több közigazgatási reformmal igyekezett kedvezni az etnikai csoportoknak, hogy lassítsa a függetlenségi mozgalmat. Három régióban – Észak, Kelet, Nyugat – meg is alakultak a tanácsok, "helyi parlamentek"; tagjaik a született uralkodó családokból kerültek ki. A nacionalisták elégedetlenek voltak az "oktrojált" afrikai parlamentarizmussal, hiszen a folyamat az ő kirekesztésükre irányult.

Az NCNC és a *Nyugat-afrikai Egyetemista Egyesülés* (*West African Students Union – WASU*) tiltakoztak a föderalista rendszer ellen, mivel abban az országos demokratizáció akadályát látták. Ők valóságos általános és titkos választások kiírását akarták. Az NCNC egyszerre próbálta előrevinni a nigériai nacionalizmus és a pánafrikanizmus ügyét, aminek azonban korlátokat szabott etnikai meghatározottsága.

1948-ban az új brit kormányzó (*Macpherson*) revízió alá vette a vitatott alkotmánytervezetet. Konzultációk után 1950 januárjában Ibadánban széles körű konferencián három politikai és választási körzet szervezését fogadták el. Az 1951-es *Macpherson alkotmány* az általános választási rendszeren nyugodott és afrikai többségű nemzeti képviselőház és minisztertanács kialakítását írta elő. Ebben az északiaknak jutott a mandátumok 50%-a. Ez a fordulat mérsékelte a brit-ellenességet, a nacionalistákat a legális módszerek felé mozdította, de kiélezte a helyi regionális erők közti feszültségeket.

Az 1951-es választásokon megjelent az NCNC ellenfele is: az *Akción Csoport* (*Action Group – AG*), *Obafemi Awolowo* ügyvéd 1949-es alapítású

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

szervezete, melyet főként a jorubák támogattak. Az AG egyértelműen a regionalizmust pártolta. Északon aktivizálódott az *Északi Népek Kongresszusa* (*Northern People's Congress – NPC*), amelyet a hagyományos arisztokrácia támogatását élvező muzulmán „*Abubakar*” *Tafawa Balewa* professzor irányított. Az NPC is nyíltan konzervatív és regionalista programot hirdetett. E két komolyabb ellenzéki párton kívül sok regionális kispárt létezett. Választási sikereik meghiúsították az egységes Nigéria megteremtését.

Az unitarizmus és a föderalizmus erőinek belső küzdelme 1953-ban súlyos zavargásokba torkollott az északi hauszák és az ibók között. Az anyaország konferenciák útján kívánta elérni a belső béke helyreállítását (1953: London, 1954: Lagos), így született a *Lyttelton-féle alkotmány*. A résztvevők elfogadták a föderalista államszerkezetet (az NCNC utolsóként csatlakozott); ezzel akarták megakadályozni a belső konfliktus terjedését.

Gazdasági, etnikai és választási viták után végül 1960. október 1-jére tűzték ki a függetlenné válás időpontját. Miután az NCNC eltávolodott az AG-tól, az NPC-vel alakított koalíciós kormányt a függetlenség elnyerését követően. Nigéria első köztársasága a Commonwealth keretében kezdte működését, miután az 1961. június 1-jei népszavazás eredményeként Észak-Kamerun, volt brit gyámsági terület is csatlakozott Nigériához (1963. október 1.).

A független Nigériában azonban 1966-ig a központi hatalomért kegyetlen harc folyt. Egyidejűleg a régiók népcsoportjai (hauszák, fulbék, ibók és jorubák) megőrizhették hatalmukat. Az 1964/65-ös választások során kitört zavargások már alapjaiban ingatták meg az első nigériai köztársaságot. A rossz közhangulatot használta ki a hadsereg, amikor radikális szocialista tisztek csoportja 1966. január 25-én puccsot hajtott végre. Az azonnali ellenpuccs viszont az ibo *Johnson Aguiyi Ironsi* tábornokot segítette hatalomra, akit „megváltóként” fogadtak és ünnepeltek Nigériában.

Ironsi diktatúrája az ibóknak kedvezett. Elképzelésük szerint egész Nigériában képzett ibo tisztviselők vették volna át az irányítást. Ennek hatására ibo-ellenes pogrom söpört végig az északi területeken, amely 30 ezer halálos áldozatot követelt. Félmillióan menekültek az ibók lakta keleti tartományba. A polgárháborúból az anga származású, északi keresztény *Yakubu Gowon* ezredes tudott kiemelkedni, aki egy újabb puccsal (május) magához ragadta a hatalmat. Az ibók többségéhez hasonlóan keresztény mivolta lehetővé tette közvetítő, alkotmánymódosító tárgyalások megindítását is.

1967 januárjában különös egyezmény született az ellenségeskedés beszüntetéséről. A Gowon-féle béketeremtés 12 államból álló föderáció létrehozását eredményezte. Északon hat állam alakult meg, s így megszűnt az ibók túlsúlya a régióban, s helyzetüket súlyosbította, hogy elvágták őket a tengerparti kőolajmezőktől. E hátrányos következmények miatt folytatódtak a

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

zavargások, tovább nőtt a menekülő áradat létszáma (kb. másfél millió ivo tartott kelet felé).

Az adott helyzetben a keleti régió katonai kormányzója, *Odumegwu Ojukwu* ezredes válaszként bejelentette elszakadását és *Biafra Köztársaság* megalakítását. Ojukwunak sikerült az éhező biafraiakat egységbe tömörítenie, s így a fölényben lévő szövetségi erők csak közel három éves háborúban tudták felszámolni a szakadár ivo államot. A biafrai háború felkeltette az afrikai vezető politikusok, a nagyhatalmak érdeklődését és a nemzetközi közvélemény figyelmét.

A központi kormányzat jelentős politikai, diplomáciai és katonai támogatást kapott többek közt Nagy-Britanniától és a Szovjetuniótól. Velük szemben – nyilvánvaló expanziós célzattal – Franciaország, Dél-Afrikához, Rhodéziához és Portugáliához hasonlóan a szakadárokat támogatta. A maoista Kína szintén a szakadárok mellé állt, hogy ezzel a népek önrendelkezési jogának elismertetését demonstrálja, a Szovjetunióval szemben foglalva állást. Az afrikai vezetők közül Houphouët-Boigny és Nyerere is a szakadár állam pártjára álltak, jóllehet politikai törekvéseik eltértek, és az afrikai status quo fenntartásának szószólói voltak. Biafra 1969-ben már képtelen volt az ellenállásra, s 1970. január 15-én az utolsó biafrai csapatok is kapituláltak. (A háborúban egymillióan veszítették életüket, de a jószolt népirtás elmaradt.)

A győztes szövetségi kormány a háború alatt is dinamikusan növekvő olajtermelés bevételei ellenére sem volt képes lényeges javulást elérni a nigériai gazdasági életben, sem a rendszer társadalmi viszonyaiban. Miután a biafrai háború “elfojtotta” az etnikai konfliktusokat, ismét a társadalmi harc különböző formái kerültek előtérbe: paraszti elvándorlás a szárazságtól sújtott övezetekből, sztrájkok az iparban, a közlekedésben és a szolgáltatási szférában, egyetemista- és diáklázongások stb. Ez az ellenzék egyszerre lépett föl a polgári kormányzati rendszer visszaállításáért és a korrupciós nepotista gyakorlat felszámolásáért.

1970-ben Gowon ígéretet tett a polgári rendszer visszaállítására, majd négy évvel később visszavonta azt. 1975-ben hozzá közel álló katonatisztek hajtottak végre államcsínyt, amellyel a nigériai uralkodó csoportok ismét bizonyították, hogy a változásokhoz igazodva képesek stabilizálni uralmi helyzetüket. A leginkább lejáratódott vezetőket elbocsátották, bizonyos törvénytelenül szerzett javakat elkoboztak, néhány vállalatot államosítottak, a szövetségi államok számát 19-re emelték, a hausza, ivo és joruba nyelvet egyaránt hivatalos nyelvvé tették az angol mellett.

1976-ban kezdődött és 1979-ben látszott véget érni a megbékítési-demokratizálódási folyamat. 1979-ben általános választásokra került sor (köztársasági elnök-választás, a különféle szintű testületek és vezető tisztségek képviselőinek személyi megújítása stb.). *Shehu Shagari* és köre (*Nigériai Nemzeti Párt, Nigeria National Party – NNP*) kerültek a hatalom csúcsára, de helyzetük ingatag volt. A demokratizálás során öt, majd hat engedélyezett párt

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

kezdte meg működését, de vezetői és káderei ugyanannak az elitnek a tagjai voltak, amely évtizedek óta szerepelt a politikában.

Az NNP, mint Nyugat-barát, konzervatív, vállalkozói politikai erő győzelmével azonban megkezdődött az értelmiség képviselőinek háttérbe szorítása. A súlyosbodó gazdasági válságfolyamatban a demokrácia erőinek esélyei gyorsan csökkentek. Az etnicitással és regionalizmussal terhelt belpolitikában megjelent az iszlám fundamentalizmus is (1980, Kano).

1983-ban a kormányzat a válságos helyzetért az "idegeneket" tette felelőssé (ide számították a Ghánából és más szomszédos országból érkezett kb. 3 milliónyi vendégmunkást is), s kiutasította őket. Az akció nem javított a viszonyokon; ismét a fegyveres erőkre maradt a cselekvés. *Mohammed Buhari* tábornok és tisztjei puccsot hajtottak végre az 1983-as választáson csalással és megvesztegetéssel nyertes *Shagari* ellenében. A Buhari-junta betiltotta a politikai pártokat és a választásokat is, de pozitív programot nem hirdetett.

A következő katonai puccsot *Ibrahim Babangida* tábornok hajtotta végre 1985-ben. Legfelsőbb hatalmi szervként létrehozták a *Fegyveres Erők Kormányzó Tanácsát* (*Armed Forces Ruling Council – AFRC*), ennek 28 tagja alkotta a kormányt is. A szövetségi államok élére katonai kormányzókat állítottak.

Sierra Leone

Hat hónappal Nigéria után Sierra Leone is elnyerte függetlenségét (1961. április 27.). A britek ezen a területen hosszú időn át dualista rendszert tartottak fenn: a partvidéki területen a "kreolok" által lakott gyarmatot, a belső területen pedig a hagyományos főnökök által irányított protektorátust.

Az Aranyparton zajló dekolonizációhoz hasonló rendszerváltás ment végbe Sierra Leonében is, de különösebb belső válságok nélkül. A hatalom az anglicizált elit kezében maradt. Vezetője *Milton Margai* 1951-ben alapított antikolonialista kreol-ellenes pártot (*Sierra Leonei Néppárt, Sierra Leone People's Party – SLPP*). Ez a párt nyerte az 1957-es parlamenti választást és kezdte meg elsőként az állam építését. Tíz évvel később az *Össznépi Kongresszus Párt* (*All People's Congress - APC*) nevű ellenzéki tömörülés szerezte meg a győzelmet *Siaka Stevens* vezetésével. Két katonai puccsot követően (1967, 1968) kiáltották ki a köztársaságot 1971 áprilisában. 1985 és 1991 között a hatalmi (politikai és katonai) elit közötti megegyezések keretében az APC egyeduralmát és a hadsereg szerepét erősítették, majd 1991-től visszatértek a többpárti rendszerhez.

A FRANKOFON TERÜLETEK FEJLŐDÉSE

A brit dekolonizációtól eltérően Franciaország egységes gyarmatpolitikát dolgozott ki, mely végül elvezetett az 1958-60-as függetlenségi fordulathoz. Az ötvenes évek közepéig a francia kormányok liberalizációs gyarmatpolitikát folytattak. Ez volt a fő témája az 1944. január-februári brazzaville-i konferenciának is, ahol a gyarmati tisztviselők választ kerestek az USA antikolonialista propagandájára. Eltörölték a kényszermunka, a robot, a bennszülött státusz gyakorlatát; az afrikai elit szélesebb körét vonták be a közigazgatásba és a gazdasági fejlődést előidéző politikát szorgalmazták. Ez a konferencia még elutasította “az önkormányzás bármely formáját, még a távolabbi jövőben is”, csupán az egyes területek eltérő “személyiségjogait” ismerte el.

Francia Nyugat-Afrikában olyan politikai pártok alakultak és működtek, amelyek egyszerre több “nemzeti” területet felölelő körben hatottak. E tekintetben az *Afrikai Demokratikus Tömörülés (Rassemblement démocratique Africain – RDA)* vált a legeredményesebbé. Még 1946 októberében, a *bamakói kongresszus* idején alapították meg az afrikaiak, *Félix Houphouët-Boigny* befolyása alatt, aki az *Afrikai Földműves Szakszervezet (Syndicat agricole africain – SAA)* és az *Elefántcsontpart Demokratikus Pártja (Parti démocratique de la Côte-d’Ivoire – PDCI)* befolyásos vezetője volt. Az RDA-nak egész Francia Nyugat-Afrikában működtek aktív szekciói, kivéve Szenegált, amelynek meghívott afrikai vezetői (*Lamine Guèye* és *Léopold Sédar Senghor*) megtagadták a bamakói részvételt. A *bamakói kongresszus* az afrikaiak politikai fejlődésének fontos állomása volt. Francia Fekete-Afrika minden részéből érkeztek delegátusok, összesen 800-an. Az RDA a gyarmati iga alóli felszabadulást tűzte ki fő célként, úgy, hogy a különféle afrikai területeken a bennszülöttek visszanyerjék politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális személyiségüket, önazonosságukat. A célok közt szerepelt a népek és nemzetek uniójának kialakítása szabad csatlakozás útján.

Az RDA történelmi jelentősége és küldetése abban állt, hogy képes volt megszervezni az újonnan született afrikai radikális erőket, akik közt ott volt a baloldal több neves képviselője (a kongói szocialista *Jacques Opangault*, a gaboni *Gabriel d’Arboussier*, a kongói *Félix-Jean Tchiaya* és mások).

Az RDA radikális antiimperialista párt volt, amelyet Franciaország SFIO-s minisztere, *Marius Montet* indított útjára. Az afrikai küldötteket a francia parlament politikai tagozataiba sorolták be, a szocialista, kereszténydemokrata és kommunista csoportokba. S bár ezek között nem voltak nagy nézetkülönbségek, az RDA-vezetők hajlottak az akkori kormánykoalíciós kommunista csoporthoz való közeledésre, anélkül, hogy elfogadták volna nézeteit. A kommunistákat tartották a legjobb “eszköznek” a bevezetendő reformokkal való szembenállás megtöréséhez. Guineában a *Sékou Touré* vezette csoport a francia CGT-hez közeledett.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

1956 és 1958 között kevés szó esett a függetlenségről, csak a Függetlenség Afrikai Pártja (Parti africain de l'indépendance – PAI) követelte. Ez a szenegáli marxista párt viszont nem rendelkezett komoly tagsággal. A PAI-n kívül a nagy többség a föderációs kereteket látszott támogatni. Közéjük tartoztak Senghor és hívei, a Guèye vezette szocialisták, a *Fekete-Afrikai Dolgozók Általános Uniója (Union générale des travailleurs d'Afrique noire – UGTAN)* szervezetei. Ez utóbbi élén *Sékou Touré* állt, aki támadta a kerettörvényt, mondván, hogy az örökérvényűvé kívánja tenni a gyarmati rendszert és megosztja az afrikaiakat. Az RDA állásfoglalásán sok múlott, de kérdéses volt, hogy a gyakorlatban betarthatók-e a megállapodások, mivel a függetlenség iránti törekvés mindenütt erősödött.

Houphouët-Boigny 1957 szeptemberében kinyilvánította, hogy mindenfajta fúzióknak az RDA-n keresztül kell megvalósulnia. Mások – így az RDA parlamenti csoportja – a föderális rendszer fenntartását hangoztatták, de nem mondtak ellent *Sékou Touré* értékelésének sem. Houphouët-Boigny rövid időn belül olyan indítvánnyal élt, ami ellentmondott fenti koncepciójának. Elérte, hogy a Területi Gyűlés és az Elefántcsontparti Kormányzó Tanács elhatárolja magát minden Dakarból kiinduló irányítástól.

Elefántcsontpart, mint Francia Nyugat-Afrika leggazdagabb területe, ebben az átmeneti szakaszban a partikularizmust tekintette érdekének. A nyugat-afrikai független államok föderációjának gondolata még megvalósíthatónak tűnt. Az első szakadásra az 1958 szeptemberére kiírt népszavazáson került sor, amikor *Guinea Demokratikus Pártja (Parti démocratique de Guinée – PDG)*, az RDA egykori szekciója a függetlenség céljából a “nem” szavazatot ajánlotta a De Gaulle-i formulára. Ily módon egyedül Guinea vált függetlenné. Másutt az “igen” szavazatok 96-98,9% közötti szintet érték el, kivéve Nigert, ahol 76%-os “eredmény” született. (Nigerben a tanács elnöke *Djibo Bakari* szintén a “nem” szavazat mellett állt ki, de nem tudott többséget elérni a referendumon.)

1958 őszén az igent mondó területek – quasi köztársaságok – a Francia Afrikai Nemzetközösség tagjai lettek. Ez a státusuk még nyitva hagyta az utat a föderáció megteremtése felé, amint azt Senghor szorgalmazta is. Még 1958-ban azt javasolta Szudánnak, Felső-Voltának és Dahomeynek, hogy Mali Föderáció néven egyesüljenek Szenegállal. E szövetséggel szemben az ún. *Száhel-Benin Szövetség Tanácsa* is létrejött 1959 április-májusában, mégpedig Felső-Volta, Dahomey, Elefántcsontpart és Niger részvételével, igaz, rövid időn belül bebizonyosodott, hogy különösebb távlatok nélkül. A Mali Szövetség sem maradt fent sokáig. 1960 nyarán megszűnt, csak a régi Francia Szudán tartotta meg a Mali nevet.

A dekolonizáció Franciaország felügyeletével zajlott, s végül (a föderációtervvel ellentétben) az egyenkénti függetlenedésbe torkollott. Erre 1960-ban került sor a metropolisz hozzájárulásával. Egyik francia területnek sem volt

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

olyan viharos történelme, mint Ghánának vagy Nigériának, még Beninnek sem (volt Dahomey), ahol 1972-ig a legtöbb puccsra került sor.

Elefántcsontpart

Ezen a kiváló adottságú területen 1944-ben került sor az első számottevő érdekszervezet megalakítására. Houphouët-Boigny a helyi farmereket és ültetvényeseket szindikátusba szervezte (*Syndicat Agricole Africain – SAA*). Egy évre rá már politikai pártot alapított *Elefántcsontpart Demokrata Pártja* (*Parti Démocratique de la Cote-d'Ivoire – PDCI*) néven, amivel szinte egybeesett, hogy a gyarmat korlátozott öngazgatási jogot kapott. A dekolonizációs folyamat következő lépcsője az 1957-es választás volt, amelyen a PDCI győzött.

1958-ban Elefántcsontpartot köztársaságként a *Francia Közösségbe* (*Communauté Française*) léptették be. Az új állam a volt Francia Nyugat-Afrika hangadója lett. Függetlenségét 1960. augusztus 7-én érte el, gyakorlatilag az egypártrendszer jegyében.

Elefántcsontparton egyfajta *unanimizmusban* (egypártiság) keresték a választ a függetlenségi szakasz kihívásaira, csak 1990-ben kényszerült Houphouët-Boigny elnök a többpártrendszer bevezetésére. Ezt az elefántcsontparti “gazdasági csoda” tette lehetővé. Tudatosan mellőzték az ideológiai megközelítést és vitát az államszervezésben, a gazdasági eredményességet tekintették fő feladatnak. A kapitalizmus rendszerét választották, annak minden következményével.

Elefántcsontpart vonzotta a bevándorlókat, számuk milliós nagyságrendű volt. Általában minden társadalmi réteg megtalálta a hasznát, de az ilyen típusú növekedésnek is voltak gyengéi: a belső erők stagnálása, kialakulatlansága, túlzott függés a külföldi hatalmaktól és vállalatoktól, a nagyfokú társadalmi egyenlőtlenség. Az ország szembekerült a valódi elmaradottság gondjaival, de patrónusai átsegítették a kríziseken. A viszonylag jobb megélhetési lehetőségek miatt itt elmaradtak a zavargások, az államcsínyek (kivételesen az 1963-64-es összeesküvés, amelyet az elnök elszigetelt és elfojtott). A PDCI ettől kezdve állampárti gyakorlatot alakított ki saját kereteiben (megszűntek a platform-viták, a tömegmozgalmakat szigorúan ellenőrizték).

A kormányzati stílust 1967-ben ismét rugalmasabbá tették, hogy a pártállam kellő információhoz jusson. Sikerült stabilizálnia a belpolitikai viszonyokat. A konszolidált növekedés kapitalista rendszere eltakarta néhány konfliktusforrást: a szegény és a gazdag országrészek, a belföldi és a külföldi szereplők, a hazai és a bevándorló lakosság közötti ellentétek halmozódását. Csak a humán értelmiség csoportjai (tanárok, diákok és mások) érzékelték az

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

összeomlás veszélyét, ami Houphouët-Boigny visszavonulásával be is következett.

A kontinens “nagy öregje” Nyugat-Európához kötötte országa sorsát, s ezért csak a mérsékelt pánafrikanista szerveződések támogatása (pl. a *Monrovia csoport*), amelyik a Dél-Afrikával való párbeszédet hirdette és szemben állt a szovjet és a kínai befolyással).

Guinea

A függetlenség elnyerésekor Guinea egész Afrika és az ún. harmadik világ szimpátiáját élvezte. Az 1947-ben interetnikai alapon kialakított *Guineai Demokrata Párt (Parti Démocratique de Guinée – PDG)* különös eltökéltséggel támogatta a “főnöki rendszert”, amely szerte Afrikában a változások egyik gátja volt. 1957-ben Franciaország belső önállóságot adott a gyarmatnak, de miután az 1958 szeptemberében elutasította a Francia Közösségbe való belépést, az anyaország erőszakosan kivonta kádereit, beszüntette a kölcsönök folyósítását, megtagadott mindenféle segítséget az új államtól, amely harmadikként vált függetlenné Libéria és Ghána után Fekete-Afrikában (1958. október 2.).

Sékou Touré, jószerevével akarata ellenére, az afrikai függetlenségi küzdelem “radikális” vezéralakjává emelkedett, s reményeitől eltérően mindinkább a keleti szovjetizált tömb szövetségesevé vált. 1960-tól kezdve végleg elmérgesedett a guineai-francia viszony. *Sékou Touré*val mintegy másfél évtizeden át nem tudott kibékülni egyik francia vezető sem. E rossz viszony jellemezte a guineai vezetés Elefántcsontparthoz, Szenegálhoz, Libériához és Sierra Leonéhoz fűződő kapcsolatait is. Csupán *Modibo Keita* Malijával és *N'krumah* Ghánájával tudott szövetségi viszonyt kialakítani. Ez az elszigeteltség megjelent a belpolitikában és a “forradalom”, illetve a “szocializmus” politikájának radikalizálódását váltotta ki, annak ellenére, hogy a PDG elvetette az “osztályharcot”, valamint a szocializmus és kapitalizmus közti választás koncepcióját.

A PDG fokozatosan állampárttá vált, s mint ilyen, egy különös afrikai nacionalizmus jegyében az élet minden szektorának kizárólagos ellenőrzését valósította meg. A hagyományos főnökségi rendszert felszámolták, ismét bevezették a kényszermunkát, de most mint “emberi beruházást” hirdették meg. (Guinea Francia Nyugat-Afrika egyik legszegényebb területe volt, alacsony iskolázottsági szintű “paraszi” társadalommal.)

A PDG egy “népi diktatúra” felé hajlott, amit semleges külpolitikával és nagyratörő iparosítási tervvel igyekezett kiegészíteni. Ez az irányvonal okozta, hogy Guinea 1960 utáni történetét szakadatlan összeesküvések és megtorlások jellemezték. A diktatúrát különösen megkeményítették az 1970. november 2-ai

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Conakry elleni támadást követően, amikor a portugálok, európai zsoldosok és guineai ellenzékiek tettek kísérletet a rendszer megdöntésére. 1976 tavaszán hasonlóan súlyos helyzet állt elő az ún. “peul”-összeesküvéskor is. A helyi “forradalmi erők” teljes ellenőrzést gyakoroltak az országban.

Sékou Toré vegyes nacionalista-szocialista irányultságú rendszere torz és alacsony hatásfokú fejlődést eredményezett. Nőtt az ásványkitermelés, de összeomlott a mezőgazdaság. A könnyűipari és a közlekedési beruházások elégtelenek voltak. Megjelent a káderek által fenntartott feketepiac. A gazdaság állami felügyelete korlátozott maradt, a külföldi adósságállomány egyre nőtt.

A gazdasági nehézségek következtében erősödött a népi ellenállás, amely 1977-ben robbant ki. Sékou Touré meghátrálásra kényszerült. Ezt tükrözte, hogy a hetvenes évek derekától új fejezet kezdődött a francia-guineai kapcsolatokban. A pozitív semlegesség hívévé szegődött guineai vezetés kezdeményezőleg lépett fel, amit *Giscard d'Estaing* elnökké választása után viszonzott is (a két állam közt 1975-ben állt helyre a normális diplomáciai kapcsolat). Az 1978-as monroviai értekezlet szentesítette Guinea kibékülését Elefántcsontparttal és Szenegállal. Hasonló diplomáciai kezdeményezésre került sor az arab országokban és szerte Afrikában.

A népi diktatúra – a “fejlett népköztársaság” – rendszere azonban továbbra is válságokkal nézett szembe. Sékou Touré 1984. március 26-ai váratlan halála után az erősnek vélt PDG napok alatt összeomlott. Április 3-án katonai puccsra került sor, amit a tömegek lelkesedéssel fogadtak. A hadsereg kikiáltotta a második Guineai Köztársaságot, az államelnök *Lansana Conté* ezredes lett, aki nyitott a magántőkés csoportok felé, hogy enyhítsen a gazdaság katasztrofális helyzetén. 1990 végén az ország népszavazáson döntött arról, hogy öt éven belül civil kormányzatot kell alakítani.

Szenegál

Francia Nyugat-Afrika főköormányzóságát Dakarban építették ki. Az itt élő “szenegambiai” népek, más területek lakosságához képest, különféle földrajzi, gazdasági és szervezeti előnyt élveztek. Szenegál “mintagyarmatként” működött, s a Vichy-i kormány erőszakos birodalmi politikája után a IV. és az V. Köztársaság által fokozatosan vállalt dekolonizáció révén vált függetlenné.

A szenegáli gazdasági és szellemi elit többsége a francia kolonialistákkal való együttműködésben volt érdekelt, s a Francia Unió hosszú távú fennmaradásához fűzött reményeket. Ez magyarázza, hogy amikor az 1946. októberi bamakói kongresszuson megalakult az *RDA*, a szenegáliak nem képviseltették magukat. Lamine Guèye és Leopold Sédar Senghor, a két kiemelkedő szenegáli politikus, a radikális antikolonialista indulású *RDA* szenegáli befolyásának kizárásáért küzdöttek.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

A helyi politikai erők 1947-48-ban szerveződtek meg, így a *Tengerentúli Függetlenek Mozgalma (Indépendants d'Outre-mer – IOM)*, mely csupán szervezeti különállást akart, valamint a L. S. Senghor és *Mamadou Dia* által vezetett *Szenegáli Demokrata Blokk (Bloc démocratique Sénégalais – BDS)*. Ez utóbbi gyűjtőpártként indult, részben több etnikum összefogásán alapult, részben rövid időn belül több kisebb párt és szervezet konglomerátumává lett, miután elszigetelte és beolvasztotta azokat. Az egyesült párt nevét 1956-ban *Szenegáli Népi Blokkra (Bloc populaire sénégalais – BPS)* változtatták. A BDS dominanciája a párton belül mindvégig megmaradt.

Ez a politikai blokk a szociáldemokrata hagyományok következetes vállalását tűzte ki célul. Elhatárolódott a “materialista nacionalizmustól” – a marxizmustól –, de valamiféle szocializmus bevezetését időszerűnek tartotta a negro-afrikai közösség adottságaiból kiindulva. A *negro-afrikai szocializmus* központi elemének az afrikai személyiséget, a kulturális korporációt és a forradalmat tartották (négritude), de emellett elfogadták a “negro-francia” kulturális kapcsolatok fejlesztését is.

A függetlenség kérdésében a “szabad népek” föderációját tekintették megfelelő formának, de ezt a mérsékelt álláspontot a bandungi afroázsiai nyilatkozatot követően részben módosították. A “liberális nacionalizmust” szembeállították az “Európa-ellenes nacionalizmussal”, ami egyet jelentett Franciaország nyugat-afrikai befolyásának támogatásával, ekként még a *Defferre kerettörvény* megjelenése előtt a föderatív rendszer mellett foglaltak állást.

A BDS az 1957-es választásokon nagy fölényrel nyert riválisai, mindenekelőtt az RDA előtt. Egy évvel később, amikor a De Gaulle-i V. Köztársaság új függetlenségi politikai kurzusára került sor (1958: Brazzaville), a szenegáli politikai erők körében is változások mentek végbe. *Afrikai Újracsoportosulás Pártja (Parti du regroupement africain – PRA)* néven új párt alakult, amely a függetlenségi (az *Afrikai Függetlenségi Párt, Parti africain d'indépendance – PAI*) és a szakszervezetek (*UGTAN*) ellen lépett fel.

A széttagolt politikai erők mérsékelt reformista részét a BPS vezetése ismét sikerrel vonta irányítása alá. Az új párt a *Szenegáli Haladó Unió (Union Progressiste Sénégalaise – UPS)* nevet vette fel, politikai irányvonalát továbbra is Senghor és Dia határozták meg: egy az UPS dominanciája alatt álló államszövetség kialakítása lebegett a szemük előtt. Az első szenegáli alkotmány már tartalmazta egy ilyen térségi “integráció” előfeltételeit.

1959 januárjában *Modibo Keita* és *L. S. Senghor* összekötötte Francia Szudán (a mai Mali) és Szenegál sorsát. A *Mali Föderáció* néven kihirdetett szövetségi állam két kormányzó pártja (a *Szudáni Unió, Union Soudanaise*, US és az UPS) is egyesült *Afrikai Föderáció Pártja (Parti de la Fédération Africaine – PFA)* néven. Franciaország 1960. április 4-én hivatalosan is elismerte a föderáció függetlenségét. A szenegáli vezetés, az UPS fél évvel

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

később (augusztus 20-án) mégis felbomlasztotta a föderációt, mert az US befolyását csak így tudta kiküszöbölni.

Az első felelős szenegáli kormány szeptember 7-én alakult meg, ekkor Szenegál köztársasággá alakult. Senghor az államfő, Dia a nemzeti tanács elnöki tisztét töltötte be, s az UPS dominanciája alatt monolitikus hatalmi viszonyokat teremtettek. A kritikus politikai erőket és szervezeteket igyekeztek az UPS kereteibe bevonni (a *Szenegáli Tömegek Blokkja*, *Bloc de masses sénégalais*, *BMS* és a *PAI* elszigetelését és beolvasztását a kormányzó pártba). 1966-ig lényegében egypártrendszer hoztak létre.

Senghor párt- és államelnök "Nemzet és Szocializmus" címmel foglalta össze a pártállami programot, amely a hagyományos negro-afrikai civilizációra felépülő, modern európai – francia – vívmányokkal kiegészülő jövőképet festett. A társadalmi célként megjelölt "szocializmus" inkább csak jelszó maradt. Szenegál gazdaságát az elmaradottság jellemezte, s a hetvenes évek közepéig a külföldi tőkebefektetők (főleg Franciaország) túlnyomó befolyása alatt állt. A kulcsfontosságú mezőgazdasági szektor sebezhető volt. Az országon belül regionális különbségek szélsőséges értékeket értek el. Ekként többpólusú szakadás és ellentét terhelte meg a szenegáli társadalmat. Különösen bántó volt a "fehérek" presztíznövekedése.

Miközben az UPS vezénylete alatt a Senghor-rendszer többször megszerezte a választók támogatását, a hetvenes évekre számottevő ellenzékiesség alakult ki az országban. Ezt érzékelve a hatalom politikai ártrendeződést készített elő. Ezt a célt szolgálta 1969-ben a *Nemzeti és Fejlesztési Klub* (*Club Nation et développement*) megalakítása. A Klub a *szenegalizáció* és a gazdaság dinamizálása érdekében tevékenykedett, fiatal technokraták bevonásával. Az UPS-t is felkészítették a változásokra, majd 1976-ban új néven (*Szenegáli Szocialista Párt*, *Parti Socialiste du Sénégal – PSS*) a Szocialista Internacionáléba való felvételért folyamodtak. (Erre 1977-ben került sor, Senghor a szervezet egyik alelnöke lett.)

A PSS a nemzetközi szociáldemokrácia afrikai élcsapatának számított és a "demokratikus szocializmus" megvalósítását tűzte ki céljául. Ezzel egyidejűleg megkezdődött a politikai pluralizmushoz való visszatérés (a legális politikai pártok számát előbb háromban, majd négyben állapították meg). Senghor 1980-ban önként átadta a hatalmat *Abdou Diouf*nak, aki alkotmányos úton deklarálta a többpártrendszer visszaállítását. A kormányzat széleskörű liberalizációba kezdett, hogy enyhíthessen a halmozott elmaradottság terhein, s az ellentéteken. A nehézségek felszámolását remélték az 1982-ben kialakított *Szenegambia* konföderációtól, de az új államkeretek között sem oldódtak meg az ország strukturális problémái, végül 1989-ben ezt a konföderációt is felbontották.

A PORTUGÁL TERÜLETEK FEJLŐDÉSE

Bissau-Guinea, Zöld-foki-szigetek

E szegény és nagymértékben elhanyagolt területen *Portugália* 1951-ben létrehozta a Zöld-foki-szigetektől és Bissau-Guineából álló "tengerentúli tartományát". A gyéren lakott területen csupán félmilliónyan éltek (portugálok, meszicék és "asszimilált" afrikaiak). 1954-ben ún. "bennszülött státútumot" alkottak, amely jelentős jogokat biztosított a fekete-afrikaiak elenyésző kisebbsége számára. A merev társadalmi rend ellenére az ötvenes évek elejétől már ellenállási csoportok működtek az országban és a Zöld-foki-szigeteken is. Ezek 1956-ban egyesítették erejüket és megalakították *Guinea és a Zöld-foki-szigetek Afrikai Függetlenségi Pártját (Partido Africano da Independencia da Guiné e Cabo Verde – PAIGC)*. A PAIGC radikális nacionalista irányultságú szervezet volt, amelyben az asszimilálódott afrikai kispolgári réteg és a Portugáliából hazatért fekete értelmiségiek csoportja alkotta a meghatározó erőt. A pártot *Amilcar Cabral* és *Aristide Pereira* irányította, a marxizmus szellemében.

Cabral igen hatékonyan alkalmazta a marxista helyzetelemzés módszereit. Széles körben feltárta és tudatosította a portugál gyarmatosítás természetét és káros voltát (pl. azt, hogy korlátozták a helyi gazdaság természetes fejlődését; hogy politikájuk etnikai ellentéteket keltett az *iszlamizált népek* – peulök, mandinkák – és az *animisták* – balanték, pepelek – között; hogy megvetették a neokolonialista viszonyok alapjait stb.). A portugál-ellenesség legfőbb okai közt szerepelt, hogy a terület kőolaj- és nem vastartalmú ércvagyonát megnyitották más nyugat-afrikai országok előtt, továbbá, hogy a területet a NATO-nak ajánlották fel támaszpontépítés céljára. A PAIGC leleplező tevékenysége az országon belül és kívül komoly visszhangot váltott ki, s rövid idő alatt a többi portugál gyarmaténál sokkalta hatékonyabb függetlenségi harcot eredményezett. A PAIGC előbb a városokban, majd vidéken is antikolonialista akciókat kezdeményezett. Modern pártként szervezkedett, nem hanyagolta el a tömegbázis mozgósítását és az elméleti, programalkotó munkát sem. Cabral vezetésével az ellenállást fegyveres gerillaharccá fejlesztették és megkezdték az ország felszabadítását. 1969-re már a területek kétharmadát ellenőrzésük alatt tartották, majd antikolonialista akciókat kezdeményeztek.

1972-ben tartották az első választásokat a felszabadult területeken, amelyeket a Területi Bizottságok szerveztek. Az első *népi gyűlés* kidolgozta a felszabadított Bissau-Guinea alkotmányát. A portugál imperializmus ellenintézkedései (légiháború, falvak elpusztítása, a katonaság afrikanizálása, a helyi főnökök korrumpálása, az etnikai ellentétek kijátszása és szítása, bizonyos fokú reformpolitika indítása) ellenére a PAIGC magabiztosan uralta

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

a “szabad zónákat”. *Cabral* megöletése (1973. január 20., Conakry) sem törte meg a felszabadító erők lendületét, s így a Népi Gyűlés egyoldalúan függetlenné nyilvánította az országot. Az ország első elnöke A. Cabral fivére, *Luís Cabral* lett.

Az 1974. áprilisi portugál forradalom új helyzetet teremtett. Portugália kénytelen volt elismerni Bissau-Guinea függetlenségét. A Zöld-foki-szigeteken, ahol főleg meszticek élnek, későbbre halasztódott a függetlenné válás, de ott is a PAIGC volt hatalmon. A szigetek csak 1975. július 5-én lettek függetlenek.

A PAIGC óvatos és pragmatikus politikát folytatott a rendszerváltozás első éveiben, így például elzárkózott attól, hogy szocialista rendszerről beszéljen, holott a marxista-leninista irányvonalat érvényben hagyták. A PAIGC, mint antikolonialista felszabadító mozgalom “a nemzeti demokrácia” és az egység megteremtésében volt érdekelt. A nemzeti típusú fejlődés vállalása a kispolgári rétegek hatalmának megerősítésével párosult, mivel azok elévülhetetlen szerepet vállaltak a harc minden szakaszában. Bissau-Guinea erősítette a haladó afrikai mozgalmakat, de ápolta kapcsolatait a kapitalista világgal is. Mint el nem kötelezett új állam aláírta a *Loméi Konvenciókat* (koncessziókat adott a nyugati tőkés köröknek, pénzintézeteknek), katonai egyezményeket kötött a NATO-val és Portugáliával is. E pragmatikus politika során azonban alig változtak a gazdaság belső viszonyai (nagy vagyonok túlsúlya, halmozott elmaradottság, strukturális válságjegyek stb.).

Az 1980. november 10-én elfogadott alkotmányreform elnöki rendszert vezetett be *Luís Cabral* előnyére. Erre az “antidemokratikus” lépésre a hadsereg azonnal puccsal válaszolt és november 14-én Bissau-Guineában átvette a hatalmat. *Joao Bernardo Vieira* lett az új forradalmi tanács elnöke és az ország államfője.

A szigeteken, ahonnan a Cabral-fivérek is származtak, az ősi szokások jobban ellenálltak a változásoknak. Az 1980-as katonai beavatkozás visszavetette a két állam kapcsolatát. 1981-ben a szigeteken a PAIGC-t átkeresztelték, szervezetileg elkülönítve a kontinensen lévőitől (*Partido Africano da Independência de Cabo Verde – PAICV*), s elvetették a két ország egyesítésének gondolatát. 1990-ben többpártrendszert vezettek be, s az első szabad választásokon az újonnan alakult *Demokratikus Mozgalom* elnevezésű párt ért el teljes győzelmet.

Kelet-Afrika

Ebben a térségben is a rasszok, az etnikumok és a kultúrák nagyszámú jelenléte a meghatározó. A különféle csoportok keveredése azonban csak kis mértékű volt, következésképpen a multirasszizmus és a multietnicitás sorozatos politikai ütközések forrása. A térség népességét afrikaiak, indonézok, arabok, indiaiak és európaiak alkották. A madagaszkáriak az indonézok és az afrikaiak keveredéséből származnak.

E helyi adottságokhoz járult, hogy Kelet-Afrika évszázadokon át a nagyhatalmi törekvések, az arab, majd az európai expanzió célpontja volt. Így a térség gyakran vált nemzetközi mozgások és feszültségek színterévé.

A britek uralma az 1960-as évek elején szakadt meg a kontinentális területeken (1961: Tanganyika, 1962: Uganda, 1963: Kenya). Számukra Kelet-Afrika a mezőgazdasági exporttermények miatt volt érdekes, s ennek jegyében a hatalom átadásakor az európai, az indiai és a pakisztáni betelepülteknek nyújtottak támogatást az afrikaiakkal szemben. A kelet-afrikai "rendszer váltásnak" megvoltak a békés átmenetre való esélyei is. *Jomo Kenyatta* például elkötelezte magát az afrikaiak és az európaiak érdekeinek a harmonizációja mellett. Tanganyikában és Ugandában viszont a bevándoroltak létszáma nem érte el a kritikus küszöböt. A térség békéje mégsem született meg: puccsok, zavargások, államközi gazdasági konfliktusok és katonai összetűzések követték egymást. Nem múlhatott el nyomtalanul, hogy a britek 1945-ig a bevándorlókat szolgáló rendszert építettek ki kelet-afrikai gyarmataikon.

Tanganyika / Tanzánia

A régió legelmaradottabb területe elsőként érte el függetlenné válását. A brit gyámság utolsó szakaszában megkezdődött a dekolonizáció előkészítése. A *Gyámsági Tanács* működésébe fokozatosan bevonták helyi képviselőiket is, mintegy jelezve, hogy a metropolisz kész utat nyitni a *self-government* vagy akár a *függetlenség* felé is. 1951-ben alakították meg az *alkotmányos fejlődés bizottságát*, amely a jövőbeli törvényhozó tanács összetételéről volt hivatott dönteni. Az európaiak dekolonizációs előkészületeivel egyidejűleg a fekete értelmiségiek egy csoportja (*Tanganyika African Association - TAA*) bejelentette, hogy az afrikaiak egyenlő vagy valamivel erősebb képviselőket követelnek maguknak más rasszcsoporthoz képest az új rendszerben.

A tanganyikai függetlenségi mozgalom újabb lendületet nyert 1954-ben az első politikai párt, a *Tanganyikai Afrikai Nemzeti Unió* (*Tanganyika African National Union - TANU*) megalakulásakor. Vezetője, *Julius Nyerere* pártelnök

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

megfogalmazásában a párt célja félreérthetetlenül “a nép felkészítése a függetlenségre”. A TANU ellene volt a tribalizmusnak, és mindenféle partikularista irányzatnak, amely megoszthatta az afrikaiakat. Az “egyesült nacionalizmust” helyezte mindezek elébe. Ugyancsak ellenezte, hogy Tanganyikát más kelet-afrikai területekkel föderációba vagy unióba vonják az afrikaiak akarata, megkérdése nélkül.

A TANU megjelenése kiváltotta a gyarmati adminisztráció ellenszenvét. Ezért segítették egy irántuk lojális konkurens párt kialakítását, az *Egyesült Tanganyika Pártját* (*United Tanganyika Party – UTP*), amely az ENSZ mellőzésével, a britek ellenőrzése alatt kívánta a dekolonizációt, Nyererével szemben, aki az ENSZ tevékenységére alapozva növelte politikai mozgásterét. A TANU erejében bízva 1958-ban elfogadta a “tripartit” választási rendszert (e szerint minden egyes választónak 1 európaira, 1 ázsiaira és 1 afrikaira kellett szavaznia a kijelölt tíz választókörzetben). Az 1958-59-es választásokon a TANU jelöltjei túlnyomó győzelmet arattak, amíg az UTP nem tudott eredményt felmutatni. Egy újabb választáson, 1960 őszén a TANU 71 mandátumból 70-et nyert el. A Londonnal folyó politikai tárgyalásokkal kiegészülve ez a folyamat biztosította a belső nyugalmat. Nyerere a teljes függetlenségre törekedett, s ennek jegyében fogalmazta meg azt az álláspontját, hogy amennyiben a Dél-Afrikai Unió a *Commonwealth* tagja marad, Tanganyika nem lép oda be.

A Dar-es-Salaamban tartott konferencián (1961. március) a felek megállapodtak, hogy az önkormányzatot május 1-jén léptetik életbe, s a terület 1961. december 28-án függetlenné válik. Az első miniszterelnökké Nyererét választották. A TANU, mint nacionalista gyűjtőpárt fejlődését szolgálta, hogy létezett a szuahéli, mint közös nyelv, továbbá a mozgósítás jelszavait helyesen, érthetően fogalmazták meg: “Uhuru (Függetlenség)”, “Jogegyenlőség mindenkinek!”

1962 januárjában Nyerere lemondott miniszterelnöki posztjáról. Figyelmét a TANU modern tömegpárttá szervezésére fordította, de még ugyanebben az évben köztársasági elnökké választották.

1963 decemberében *Zanzibár* is függetlenné vált és a két terület egyesült, szintén Nyerere elnöksége és a TANU hegemoniája alatt (1964. október 29-től *Tanzániai Egyesült Köztársaság*).

A Nyerere-rezsim sikeresen küzdött meg a tribalizmus és a szeparatizmus veszélyével. A nigériai, kongói, szudáni vagy ugandai jellegű regionalizáció és szecesszionizmus tragikus fejleményeinek elkerülésére egyfelől a TANU érettsége volt a biztosíték, másfelől a társadalmi szerkezet viszonylagos homogenitása. Ezenkívül meghatározó volt Nyerere karizmatikus személyisége és tekintélye, majd kultusza az új állam építésében. A TANU a radikális szociális átalakítás szükségességét hirdette. A megvalósításhoz archaikus-tradicionális közösségi mintákat vett alapul (afrikai faluközösség,

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

kibuc, népi kommunák stb.). A kormánypolitika tengelyébe az agrárszektor és a vidéki körzetek társadalmának életviszonyait állították.

A függetlenség utáni néhány év kísérletei során megjelentek a széthúzó elitcsoportok. Az 1967-es *Arushai Kiáltvány* erre a “bomlasztásra” reagálva megtiltotta az állami és a pártfunkcionáriusoknak, hogy részt vegyenek magáncégek irányításában, illetve a vagyon- és a többletjövedelem-szerzés egyéb módozataiban. Az elitizmus-ellenesség az ugrásszerűen fejlődő ipari munkásságot is elérte, amely *quasi* jómódú társadalmi osztályt alkotott. A rendszer stabilizálása érdekében 1974-ben az államapparátust a tanganyikai és a zanzibári vezető pártok egyesüléséből létrejött *Forradalmi Állami Pártnak* (*Chama Cha Mapinduzi – CCM*) rendelték alá.

Tanzánia időközben az el nem kötelezett országok csoportjának tekintélyes tagjaként a nemzetközi élet aktív szereplőjévé vált. A Dél-afrikai Köztársasággal szembeszegülő “frontországok” egyik befolyásos ereje lett. Miután 1971-ben menedéket nyújtott a megbuktatott ugandai elnöknek, *Milton Oboténak*, háborúba keveredett szomszédjával. 1979-ben az ugandai menekültekkel együttműködő tanzániai hadsereg felszámolta *Idi Amin* katonai diktatúráját Ugandában.

Nyerere 1985-ben vonult vissza az elnöki hatalomtól, de mint a *Forradalmi Állampárt* vezetője 1990-ig megőrizte politikai befolyását. Tanzániában az antiimperialista forradalmi radikalizmus konszolidált viszonyokat alakított ki egy sajátos paternalista diktatúra keretei között. A Nyerere-korszakban, a kilencvenes évek küszöbéig a *szegénység egyenlősége* élvezett elsőbbséget minden más koncepcióval szemben.

Uganda

Ezt a területet a Viktória tavat Mombasával összekötő ugandai vasútvonal nyitotta meg a külső érdeklődők előtt. Uganda gazdaságát a gyarmati érában az európaiak dominanciája mellett az afrikai “kisparasztság” nagy részaránya jellemezte. E társadalmi csoport azonban eléggé későn vált politikai szereplővé, amit részben az magyaráz, hogy a britek, eltérve az *Uganda Agreement* (1890) kötelezettség-vállalásától, a földbirtokokat elvették az ugandai arisztokráciától és kisparasztok között osztották szét, sőt új kultúrák bevezetéséhez nyújtottak segítséget az utóbbiaknak. Ez a fejlesztés rentabilitást eredményezett, amit inkább csak a növekedéssel járó gondok kísérték. A britek számára ez a királyság (*Kabaka* vezetésével) a leginkább fontos területek között szerepelt, de itt is a “rendes” dekolonizációs terveknek megfelelő politikát folytattak.

Az ugandaiak közül *Milton Obote*, az *Ugandai Népi Kongresszus* (*Uganda People's Congress – UPC*) vezetője tűnt ki széles körű befolyásával. Az 1961 tavaszára kitűzött választások előtti időszakban *Buganda* és *Toro* királyságról

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

csoportjai komolyan veszélyeztették a békés rendszerváltás esélyét. A választásokon az UPC mellett a *Demokratikus Párt (Democratic Party – DP)* volt sikeres, mindkettő jogos várományosa volt a függetlenséget követő kormányzásnak. Az államszervezet kérdései azonban vitatottak voltak; itt is megjelent a föderalista és az unitarista modell konfliktusa, akárcsak a szomszédos Kinshasa-Kongóban.

Az 1961. szeptemberi politikai tárgyalásokon a nacionalista vezetők elfogadták, hogy a kormányzó az új alkotmányban megtartja ugyan a reálhatalmakat (külügy, biztonsági, nemzetvédelmi ügyek), de ki kell kérnie a miniszterek véleményét. Ezzel elhárult a függetlenség legnagyobb akadálya. Az UPC 1962. áprilisi választási győzelme után Nagy-Britannia 1962. október 9-én Ugandát függetlennek ismerte el, a Commonwealth tagállamaként. Az államfő *Mutesa* király, a kormányfő *Obote* lett. Egy évvel később kiáltották ki az *Ugandai Köztársaságot*.

A függetlenség utáni évtizedekben viszont Uganda elmerült a polgárháborús-etnikai erőszakcselekményekben. Az ország jelentősen eltérő politikai-kulturális hagyományú és nyelvű népcsoportokat és területeket egyesített. A politikai rendszer alakulására erősen hatott a hatalomért küzdő pártok vallási polarizációja is. (1956-ban alapították a *Katolikus Demokrata Pártot*, 1960-ban az *Obote* vezette UPC-t, amelyet a *protestánsok* támogattak.) A konfliktusok csíráinak egyike volt az elmaradottabb észak (közvetlen brit igazgatás alatti rész) és a fejlettebb dél (közvetett kormányzású rész) közötti ellentét.

1966-ban *Obote* a hadsereg támogatását élvezve megdöntötte a “kiskirályságokat”, a sort a *Bugandai királysággal* (az államfővel) kezdte. *Obote* a diktatúra kiépítésében a nyugati nilotákra támaszkodott, őket részesítette előnyökben. Az egységes állam híveként cselekedett a monarchista-partikularista erőkkel szemben, de az 1967-ben kikiáltott köztársaságnak nem tudott egységes, jól megalapozott gazdasági programot és szervezett gazdaságpolitikát kidolgozni.

Az ellentáborban a *gandák*, az *indiai-pakisztáni kereskedők*, az államosítástól tartó *britek* és a *kisemmizett néprétegek* gyülekeztek. Ezt a válságot *Idi Amin* tábornok és szövetségesei 1972 januárjában puccsal kívánták lezárni. (Amin rezsimjét Nagy-Britannia és Izrael támogatta.) Feloszlatták a parlamentet, betiltották a pártokat. Minden hatalmat a *Védelmi Tanács* ragadott magához. Uganda kétszer is háborúba keveredett Tanzániával az általa előidézett instabilitás és menekültügyek miatt (1971, 1978). Az *Amin*-diktatúra a végletekig fokozta a belső megosztottságot és a gyűlölködést. 1978-ban egy *Nemzeti Fórum* elnevezésű “parlamentet” hívtak össze, mely csupán egyszer ülésezett. 1979-ben a tanzániai csapatok és a belső ellenzék (*Ugandai Nemzeti Felszabadítási Front – UNLF*) együttesen kiszorította Amint a hatalomból, de több hónapos káosz honolt az országban. Ideiglenes kormány alakult, amelyben előbb *Yusuf Lule*, majd *Godfrey Binaisa*

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

látta el a vezetői posztot. Miután az UPC 1980 decemberében ismét megnyerte a parlamenti választásokat, újra a száműzetésből visszatért Obote foglalhatta el az államfői posztot.

A hazatérő ellenzékiek között kiújuló ellentétek azonban újabb polgárháború felé sodorták Ugandát. A kormányhoz hű hadsereg alakulatait fegyveres ellenállási csoportok támadták. 1983-tól a *Nemzeti Ellenállási Hadsereg (NRA)* szervezett támadásaira került sor. Mindez együttesen elvezetett az Obote elleni újabb katonai puccshoz (1985), amely *Tito Okello* vezérőrnagyot állította az államfői posztra. Az NRA vezetője, *Yoweri Museveni* rövidesen felesküdt az államfőnek. Beteljesülni látszott Okello értékelése, miszerint Uganda ötven évet lépett vissza a fejlődésben. (Százerek haltak meg, tűntek el, hagyták el az országot, falvak néptelenedtek el, megtizedelődött a kis számú közigazgatási és katonai elit, nyomorba süllyedt az ország egész lakossága.)

Kenya

Az Indiai-óceán partján 550 kilométeres partvonallal rendelkező Kenyát a brit gyarmati berendezkedés gazdaságossá tétele jegyében a századforduló éveiben ültetvényes területté fejlesztették. Nagy-Britanniából, Dél-Afrikából és a domíniumokból érkeztek a betelepülők. A britek által szorgalmazott ültetvénygazdálkodás alapvető változásokat eredményezett a kenyai paraszti gazdálkodásban. A közvetítő szerepre szánt indiaiak átvették a fogyasztási cikkek kis- és nagykereskedelmének körét, s a kapcsolódó tevékenységeket.

Kenya az ún. telepes gyarmatok közé tartozott. Az afrikaiak egy részét rezervátumokba kényszerítették, földjeiket elvették (főként a közép-kenyai fennsíkon élő *kikujuk* váltak a kolonializmus áldozatává). Ezzel is magyarázható, hogy Kenyában jelentek meg legkorábban a gyarmatosításellenes követelések, de csak utolsóként nyerte el függetlenségét Kelet-Afrika területei közül. Az "Éden kertjeként" emlegetett gyarmat kínálta előnyökről nehezen mondtak le a betelepültek.

1944-ben került sor az első komoly politikai megmozdulásra. Egy afrikai bejutott a *Törvényhozó Tanács*ba, majd 1947-ben megalakították az első "törzsek feletti", interetnikai politikai szervezetet is *Kenyai Afrikai Unió* néven (*Kenya African Union – KAU*). A KAU-ban azonban a kikujuk voltak enyhe többségben.

Kenyatta 1951-ben "Memorandum" című írásával színvallásra készítette a brit adminisztrációt. Abszurdnak ítélte a többségi afrikai lakosság kirekesztését a *Törvényhozó Tanács*ból (mindössze négyen képviselték a feketéket). Az általános választás helyett ún. "közös listákat" követelt, amelyre mindegyik rassz képviselői felkerülhetnek. Az európaiak szerint az afrikai nacionalizmus Kenyában nem valós jelenség. A telepesek pedig elhatárolták,

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

hogy maguk cselekednek pozícióik védelmére, ha az adminisztráció nem lenne hajlandó erre.

Ebben a légkörben indult az ún. *Mau-Mau felkelés*, amelyet titkos társaság formájában készítettek elő, s politikai-vallásos színezetet öltött. A mozgalom radikális célokat követett: *önkormányzatot, a fehérek által elfoglalt földek visszavételét, a kereszténység megszüntetését, a régi szokásrendszer visszaállítását*. A felkelés kirobbanásától kezdve a gyarmati igazgatás mindenféle antikolonialista cselekményt a *mau-mau*-hoz kötött, és ezen az alapon összehangolt harcot hirdettek a nacionalizmus ellen. A harc 1955-ig tartott.

A britek először 1954-ben tettek kísérletet arra, hogy változtassanak az afrikaiakat kirekesztő politikájukon. Rasszközi miniszteri tanácsot hoztak létre, amelyben egy afrikai is helyet kapott. (1958-ban már 14 afrikai jutott szerephez.) A következő lépés a politikai pártok kerületi szintű engedélyezése volt. A brit számítások lényeges elemeként a liberalizmus erőit is bevonták a dekolonizációs folyamatba, hogy ellensúlyozzák a "radikális nacionalistákat". 1959-ben a liberális felfogású európaiak sugallatára a minisztertanács afrikai tagjai bojkottot kezdtek az alkotmányozó konferencia kikényszerítésére 1960-ra. Ebben minden bizonnyal szerepe volt az accrai értekezletnek is, ahol a pánafrikanizmus eszméje jegyében 1960-at jelölték meg a gyarmati rendszer megszüntetésének végső dátumául.

A tárgyalások megkezdése előtt a kenyai afrikaiak megosztottak voltak: a "mérsékeltnek" és a "radikálisoknak" közös küldöttséget kellett felállítaniuk. Mellettük az arab-ázsiai blokk, mint rasszközi erő lépett fel (pártjukat – *Egyesült Párt, United Party, UP* – egy liberális politikus, *M. Blundell* vezette).

1960 az afrikaiak oldalán átcsoportosulásokat eredményezett. A főnökök többsége új pártot alapított *Kenyai Afrikai Nemzeti Unió (Kenya African National Union – KANU)* néven. A KANU a Kenyatta-féle KAU szellemiségét hirdetve (nemzeti, liberalizmus-ellenes program) vállalta a városok és a két legerősebb és fejlett etnikum, a *kikujuk* és a *luok* támogatását. Követelték Kenyatta szabadon bocsátását (1952 óta börtönbüntetését töltötte), akit vezetőjüként fogadtak el. A KANU fellépésére a kenyai nacionalizmus és függetlenség ellenfelei ellenpárt megszervezésével válaszoltak. A több kis "törzs" által támogatott párt (*Kenyai Afrikai Demokratikus Unió, Kenya African Democratic Union - KADU*) a föderalista berendezkedésért szállt síkra, miután az európai tanácsadók azt tanították, hogy a kisebbségek érdekei és önállósága csak ebben a formában valósulhatnak meg.

Az 1961. februári választásokon a KANU elsőprő győzelmet ért el. A siker birtokában a kormányzóságtól Kenyatta szabadon engedését követelték, ellenkező esetben megtagadják a kormányban való részvételt. 1961 augusztusában kiszabadult Kenyatta, aki azonnal átvette a KANU vezetését, majd 1962 januárjában a Törvényhozó Tanács választott tagja lett. A

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Londonban összehívott alkotmányozó konferencián (1962. február) kompromisszumos megoldás született. Központi kormányt állítottak fel, amely a kereskedelmi, pénzügyi és külügyi teendőket látta el. Egyúttal hat regionális hatalmi központot alakítottak, törvényhozói hatalommal felruházva. A függetlenség előkészítése jegyében létrehozott kétkamarás parlamentben az alsóház összetételét általános választással, a felsőházét a kerületek képviselőiből alakították ki. A két párt (KANU, KADU) koalíciós kormányt hozott létre, hogy a rendszerváltás alkotmányos útját felügyelje (1962. április 6.).

A kétpárti átmeneti kormány azonban sikertelen volt. A területen sztrájkokra, felforgató cselekményekre került sor. Kenyatta minden erejét arra összpontosította, hogy a rend helyreálljon. Elérte, hogy riválisai is a függetlenség mielőbbi elérését tekintsék elsődlegesnek. Így az 1963. májusi választásokon a KANU ismét győzelmet aratott (az alsóházba 75%-ban Kenyatta híveit választották be). Az újabb londoni konferencián rögzítették a függetlenség dátumát.

Kenya 1963. december 12-én vált függetlenné. Kenyatta kidolgozta az ország alkotmányát, s a kormányzati politika egyik fő kérdésévé a Nagy-Britanniával való békés viszony kialakítását és fenntartását tette. A függetlenségi mozgalomban a legtöbbet szenvedett kikujuk – többnyire az ő földjeiket vették el, a politikai életből is ki voltak rekesztve – befolyása erősödött. Küzdelmük konzervatív paraszti mozgalom volt, amely az európaiak eltávolítására, a hagyományos társadalmi rend helyreállítására irányult.

A politikai mozgalmakban nagy számban vettek részt munkások, kézművesek és napszámosok, valamint állami alkalmazottak. A közöttük kibontakozó szolidaritásnak a *Tom Mboya* által vezetett *Kenyai Munkásföderáció* (Kenya Federation Labour – KFL) adott teret. Mboya elérte, hogy a KFL-t felvegyék a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Konföderációjába, ő maga szintén liberális eszméket vallott. Partnere, *Oginga Odinga* viszont szocialista, sőt kommunista hírében állott. Mindketten a KANU-ban politizáltak, de riválisokként.

Kenyattát 1964-ben választották államelnökké, s mint az első független kenyai vezető gondot fordított a kiegyensúlyozott külpolitikára. A belpolitikában pedig végrehajtotta az ígért földreformot, amely a földtulajdon újraelosztásával földeket juttatott vissza az afrikaiaknak a fehérek birtokainak részleges kisajátításával. Mint kikujju származású vezető, nem törekedett népcsoportja kizárólagos uralmának a kiépítésére, ahogyan azt *Obote* vagy *Amin* tette Ugandában. A legnagyobb létszámú kikujju etnikum, amely viszonylagosan urbanizálódott és alkalmazkodott a piaci viszonyokhoz, az adminisztrációban és az elitekben mégis többségben volt. 1966-ban Odinga a *luok* részvételével pártot alapított *Kenyai Népi Unió* (*Kenya Popular Union - KPU*) néven. Három évvel később a KPU-t betiltották. Mboyát, a *luo* ellenzéki

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

politikust pedig meggyilkolták. A kikuju befolyás Kenyatta 1978-as halálát követően mérséklődött.

1964 a hadsereg szerepében fontos fordulópont: a “zsoldlázadás” ürügyén csökkentették a létszámát, a *kamba* származású vezetőket kikujukkal cserélték le; megalakították az *Általános Szolgálati Egységet (GSU)*, mint belbiztonsági erőt (1800 fő) és a *titkosrendőrséget (CID)*. Ily módon a hadsereget kizárták a politikai életből.

A kormány 1965-ben, még Mboya ösztönzésére dokumentumot fogadott el “Az afrikai szocializmus és annak alkalmazása a kenyai tervezési folyamatban” címmel, amely a magántulajdonért szállt síkra, elvetette az államosítást, s vele együtt az osztályharcot. A séma sokban emlékeztetett az elefántcsontparti fejlődésre. Az ipari és a kereskedelmi szférában is előnyben részesültek az afrikai vállalkozók, de anélkül, hogy a külföldiek érdekeit alapvetően sértették volna (az 1964-ben elfogadott befektetési törvényben a külföldi tőkések garanciákat kaptak). A kormány arra biztatta a külföldieket, hogy “dolgozzanak együtt” a hazai tőkével. Ez és a hitelbőség új nemzeti tőkés osztály kialakulását tette lehetővé (a külföldiek a termelés 2/3-át tartották kezükben).

Az új kenyai államelnök *Daniel Arap Moi* lett, aki korábban Kenyatta alelnökeként tevékenykedett (Moi a *kalendzsinek*hez tartozott, a *tugen* csoportból, ez az etnikum az afrikaiak kb. 10-12%-át tette ki). 1979-ben a választásokon a korábbi ciklus képviselőinek többsége elvesztette pozícióját, s az új parlament már az új elnök “szavazógépezeteként” alakult meg. Az ellenzéket az 1982-es puccskísérlet után betiltották. Az államelnök jogkörét jelentősen kibővítették. Egypártrendszerre tértek át, amit a kenyai parlament szentesített. (A KANU szerepe eközben szimbolikussá lett, alig vett részt az ország irányításában; a régiókban fejtette ki tevékenységét.)

Az új korszak filozófiája a *nyayoizmus* lett (*nyao* – *nyom, lépés* szuahéli nyelven), azaz Kenyatta lépéseinek követése. Moi ezzel tudatta, hogy a folytonosságra helyezi a hangsúlyt, de egyúttal saját paternalista diktatúrájának vetett alapot. A személyi kultuszhoz vallásos elemeket kapcsolt, s a társadalmat, mint nagy családot kívánta vezetni a szeretet, a béke és az egység jelszavaival. E nagyratörő ambíciók teljesülésének az újabb gazdasági és politikai válság vetett gátat.

A kenyai “törzsi” kapitalizmusban a kormányzó elit tagjai mindkét elnök idején sikeresen semlegesítették a népi erőket. A rendszer haszonélvezőiként, kizárva saját etnikai viszályaikat, a rendszer szilárd támogatói lettek, miközben a lakosság nélkülöző csoportjai a sajátos kenyai kapitalizmus kárvallottaiként a vezetők, valamint az etnikai csoportok közötti hatalmi harc áldozatai és megtévesztettjei voltak.

Madagaszkár

A II. világháború alatt a Vichy-rezsim idején a francia hatóságok rendkívüli túlkapásokat követtek el Madagaszkáron (rasszizmus, önkény, erőltetett kizsákmányolás). A *Szabad Franciaország* (1942) liberálisabbnak mutatkozott, de a háborús erőfeszítésekre hivatkozva maga is növekvő tehervállalásra készítette a *malgasokat*, akik – mint más gyarmati népek is – bizalommal tekintettek a szövetséges hatalmakra. Feltételezték, hogy az Atlanti Charta szelleme elhozza számukra a függetlenséget. Madagaszkár Franciaország tengerentúli területe lett, s a malgasok francia állampolgárságot kaptak. Tényleges beleszólásuk azonban nem volt az anyaország politikájába.

Még a háború befejezésének évében a malgasok két politikai pártot alapítottak: a burzsoá csoportokból szerveződő mérsékelt *Malgas Demokrata Pártot* (*Parti démocrate Malgache – PDM*) és az országosan szervezkedő *Malagas Függetlensége Helyreállítási Pártját* (*Parti de la Restauration de l'indépendance malgache – PRIM*). 1946-ban a két párt vezetői (*Ravoahangy* és *Raseta*), miután az alkotmányozó testület tagjává váltak, a kevésbé kihívó *Malgas Újjáépítés Demokratikus Mozgalma* (*Mouvement Démocratique de la Rénovation Malgache – MDRM*) néven folytatták a függetlenségi politikát. A francia “Viet Kong szerződéshez” (március 6.) hasonló törvényjavaslattal éltek, amelyben Madagaszkár függetlenségét kérték a *Francia Unió* keretében.

Az MDRM győztesen került ki a júniusi választási küzdelemből, jóllehet időközben már felszámolták a kényszermunkát, a közérdekű munkaszolgáltatást és a bábkormányt. Az új helyzetben referendumot követeltek, hogy a nép maga határozhasson Madagaszkár státusáról. A malgas nacionalizmus gyorsan erősödött, ami a telepések dühödt és elszánt ellenállását váltotta ki.

A bennszülött-telepes összetűzések 1947. március 29-30-án a malgasok felkeléséhez vezettek. (Támadást intéztek a Moramanga laktanya ellen, telepeseket bántalmaztak, szabotázsakciókat követtek el a Fiaszarantsoa-vasútvonalon.) Párizs azonnal és féktelen brutalitással ütött vissza. (Közel százezerre tehető az áldozatok száma.) A francia megtorlásra, a malgas nemzeti mozgalom radikális szárnyának megsemmisítésére akkor került sor, amikor már kibontakozóban volt a hatalomátadás. A malgas ellenállást súlyos veszteség érte. 1956-ban azonban ismét megalakult egy politikai párt, a *csimiheti* etnikumból származó *Philibert Tsiranana* vezette *Szociáldemokrata Párt* (*Parti Socialdemocrate – PSD*).

Párizs álláspontjában is lassú változás következett be. 1955-ben részben “elengedte” *Togót* (az ENSZ felhívására az aranyparti fejlemények hatására és a togói *egységbizottság* aktivitása nyomán). Új vezető került a tengerentúli területeket irányító intézmény élére: *Gaston Defferre*. Ő és *Houphouët-Boigny* kerettörvényt készítettek, amely törvényes utat nyitott a gyarmati

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

berendezkedés fellazításához (közigazgatási decentralizáció, föderalista berendezkedés, általános választás, a káderek afrikanizációja).

Az afrikai pártok széles köre úgy ítélte meg a kerettörvényt, hogy az visszafordíthatatlan folyamatot indított el az egyenjogúsítás felé. Az 1958-as alkotmány és de Gaulle tábornok fellépése is új reményeket ébresztett az anyaország és a tengerentúli területek közötti kapcsolatokban. A de Gaulle-i formula megállapodásokkal számolt, amelyek megnövelik az afrikai területek önállóságát, s egyben a társulás kereteiben biztosítják a kooperációs kapcsolatok folytatását. Az 1958. szeptember 28-i (de Gaulle augusztusi afrikai körutazása utáni) referendum során a területek kinyilváníthatták – igen szavazatukkal -, hogy szövetségi formában tagállammá kívánnak válni a Francia Közösség kereteiben, avagy – nem szavazattal – elkülönülnek. (Ismeretes, hogy egyedül Guineában szavaztak nemmel, s így Sékou Touré országa azonnal függetlenné vált.)

Madagaszkár önálló állam lett a Francia Közösségben (1958), de *Tsirananára* erős nyomást gyakoroltak a teljes függetlenség hívei. 1960 februárjában a francia-malgas tárgyalások megállapodással zárultak: Madagaszkár június 26-án független lett. A PSD gyakorlatilag egyedüli vezető pártként kezdte meg kormányzását. Az első madagaszkári köztársaság minden külső segély (Francia Együttműködési Segélyalap, Európai Fejlesztési Alap) ellenére súlyos gazdasági helyzetben volt (vasutak hiánya, nagy népsűrűség – 250 fő/km² -, az állami vagyon elsikkasztása).

1970 és 1971 az értelmiségiek és a néptömegek forrongásának az évei voltak. A PSD-ben hatalmi torzskodás kezdődött az elnök súlyosbodó betegségével összefüggésben. 1970-ben zavargásokra került sor a Tuleár-környéki parasztok körében. Az 1972 márciusától májusig tartó diák- és munkásmegmozdulások már jelentősen destabilizálták a belpolitikai viszonyokat. 1972 májusában Tsiranana minden hatalmat Ramanantsoa tábornokra ruházott át. Ezzel békés forradalmi szakasz vette kezdetét a “Nagy Szigeten”. Az elnököt népszavazással távolították el posztjáról.

A következő fejlődési szakasz már nem volt mentes az erőszaktól. A tábornok-szakértőkből álló kormány radikális döntéseket hozott a gazdaság és a diplomácia terén. Ezek valós hatása azonban csekély volt. A politika szereplői megoszlottak a követendő politikai irányvonal tekintetében. Egyesek az etnikai érzelmeket élesztették újra, mások saját érdekcsoportjaiknak rendelték alá a változást. A válság 1975-ben oldódott fel, négy egymást követő államfő “tündöklése” után (*Ramanantsoa* tábornok, *Ratsimandrava* ezredes, *Andriamahazo* tábornok, *Didier Ratsiraka* kapitány).

1975 augusztusában különféle pártállású politikusok egy csoportja megjelentette a “*Madagaszkári szocialista forradalom chartáját*”. Ezt decemberben népszavazáson fogadtatták el. Egyben az új pártelnököt, Ratsirakát is megerősítették a posztján. (Mindehhez a hagyományos baloldali erők is támogatásukat adták, sőt az “imperializmus és szövetségesei” elleni

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

harc fontos fejleményét látták a kapitány-elnök támogatásában.) Új forradalmi intézményeket szerveztek meg, amelyekhez mint “gyűjtő tábor” a *Forradalom Védelmének Nemzeti Frontja* (*Front National de défense de la Révolution – FNDR*) adta a tömegbázist.

Az új rendszer stabilizálódásában négy tényező játszott döntő szerepet : *az egységes vezénylet alá vont hadsereg lojalistása, a politikai elit hatalmi befolyásának folytonossága, és a vezető garnitúra megbékélési politikája* (amnesztia, kompromisszumok), valamint a *gazdaság megélénkülése*. A szocialista társadalomépítés retorikája pragmatikus gazdaságpolitikával párosult. (1977-78: kedvezmények a tőkebefektetésekhez; 1978-85: az infrastruktúra fejlesztése, bankhálózat és szocialista szövetkezetek létrehozása, az államosított vállalatok gazdálkodásának optimalizálása; 1985-92: az élelmiszertermelés és a feldolgozóipar önálló képességeinek kibontakoztatása.) Társadalmi téren nagy hatása volt az 1977-ben elfogadott “szocialista vállalatok chartája” dokumentumnak, amely a munkás öngazgatásnak nyitott teret. A mezőgazdaságban dolgozók (a lakosság 80%-a) érdekeinek figyelembe vétele a tervezésben ugyancsak korszakos jelentőségű volt.

A madagaszkári szocializmus legjellegzetesebb sajátossága, hogy a *fokonolona* (foko = törzs, olona = személy) egy prekoloniális, ősi közösségi intézményre épült. Ez a törzsi alapú rokoni szövetségi formáció vált 1973-tól a települési körzetek alapközösségévé, melyek önálló gazdasági-politikai egységként működtek. Fokozatosan elnyerték a városközi és regionális tanácsok megválasztásának a jogát is (1977-ben már ez a struktúra helyettesítette a franciáktól örökölt közigazgatási rendszert). Ám a bipolaritás felbomlása a madagaszkári szocializmust is visszavonulásra kárhajtotta. 1991-ben az elnök a politikai ellenzék nyomására kijelentette, hogy alapvető változásokat hajtanak végre az alkotmányban.

Közép-Afrika

A térség államai között a történelem folyamán kialakult szolidaritást a függetlenné válást követő eltérő fejlődési irányok sem szüntették meg. Fekete Közép-Afrika politikai ébredése nagymértékben a gyarmati hatalom ott megvalósított típusaitól függött. A közép-afrikai gyarmati berendezkedés jellege miatt itt nagy késéssel indult a függetlenségi, dekolonizációs folyamat. Ez a szubrégió Nyugat- és Észak-Afrikához képest nemcsak időben, de ideológiai-politikai érettség tekintetében is elmaradt. Fél évszázadon át az antikolonializmus szinte csak messianisztikus vallási-politikai mozgalmakban jutott felszínre. Az afrikai elit elenyésző aránya tág teret engedett a tribalizmusnak. Részből ez az oka annak is, hogy a külhatalmak gyakran jutottak meghatározó szerephez.

FRANCIA ÉS BELGA TERÜLETEK

Francia Egyenlítői Afrika és Kamerun esete egyértelműen mutatja a többszörös megkésettiséget. A térség emancipációs mozgalmát *Félix Éboué* kormányzó – guyanai fekete – indította el, aki új bennszülött politikát vezetett be a második világháború alatt. Kezdeményezője volt a dekolonizációs reformoknak, magának a híres *Brazzaville-i Konferenciának* 1944-ben. A kormányzó politikájához az anyaország helyzete adott inspirációt.

E francia területek függetlenné válásában az “afrikai tényező” változásai is növekvő szerepet játszottak: a francia polgárokéval megegyező jogok, hatáskörök megadása az afrikaiaknak (l. a már említett *Lamine Guèye* törvényt, 1946. május 7.) és a negro-afrikai civilizáció elismertetésének processzusa. Ebben a régióban is hatott az RDA antikolonialista irányvonala. Elhatárolta viszont magát az RDA-tól *Oubangui-Chari* küldötte, *Barthélemy Boganda*. Ő a *Közép-afrikai Köztársaságban* olyan pártot szervezett, amely összefogott és haladó gazdasági-társadalmi programot dolgozott ki, s rövid időn belül felszámolt minden kapcsolatot az anyaországi politikai szereplőkkel.

Közép-afrikai Köztársaság / Kameruni Köztársaság

A későbbi Közép-afrikai Köztársaságban *Boganda* 1949-ben alapította a *Fekete-Afrika társadalmi fejlődésének Mozgalma* (*Mouvement d'Evolution*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Sociale de l'Afrique Noire – MESAN) elnevezésű pártot. Valódi tömegszervezetet épített fel, amelynek vidéken is voltak szervezett egységei. A párt rövid időn belül eredményessé vált, hiszen 1956-ban és 1957-ben is megnyerte a parlamenti választásokat. Amikor az 1958-as fordulat idején a terület a Francia Közösség tagjaként autonómiát kapott, Boganda volt az első elnöke. Halála után 1959-ben *David Dacko* követte, aki a függetlenségig vezette az "új államot" (1960. augusztus 13.).

Francia Kamerunban az egykori német gyarmati terület Franciaországnak juttatott felében a két világháború között a többi francia gyarmattól független közigazgatást szerveztek. 1940 őszén azonban a terület de Gaulle tábornok "Szabad Franciaországához" csatlakozott, s Francia Egyenlítői Afrikához kapcsolták. Miután az ENSZ 1946-ban megerősítette a britek és a franciák egykori Kamerun-mandátumát, a francia részen sor került a helyi öngazgatás előkészítésére.

A második világháború kezdetben nagy terheket rótt a déli területekre. Itt is nagymértékben növelték a háborús erőfeszítéseket, ami kiváltotta az afrikaiak ellenállását. Az 1945-ös megmozdulások a baloldali, kommunista szervezkedésnek kedveztek. *Um Nyobé* szakszervezeti vezető viszonylag rövid időn belül megalapította a *Kameruni Népeesség Uniója* pártot (*Union des Populations du Cameroun* – UPC), amely az azonnali függetlenség és az egység jelszavát hirdette. A párt népfront jelleggel fogta össze a legkülönbözőbb társadalmi osztályokat (városi munkások és szegények, szegényparasztság, kishivatalnokok, kisültetvényesek, kereskedők, a *bamiliké* törzs tagjait). A vezetők között is a "pluralizmus" mutatkozott meg: *Nyobé* inkább nacionalista eszméket vallott, *Félix Moumié* és *Ernest Ouandié* harcos marxistának számítottak. Az UPC-t erős szálak fűzték a CGT-hez is, ami védelmet adott az anyaországi és a helyi igazgatásnak a párt ellen indított támadásaival szemben.

A "nemzeti elégedetlenség" Francia Kamerunban 1955 májusában, az ún. "véres hét" idején tetőzött. A hatóságok erőszakot alkalmaztak az UPC megmozdulásaival szemben, s a véres összecsapásokat követően a pártot betiltották. A vezetők útjai elváltak, és az adott helyzetben a mérsékelt nacionalista irányzat volt képes a hatalom átvételére, ezt jelezte az 1956-os választáson elért győzelme is.

Az 1957-ben megalakult első kameruni kormányt *André-Marie Mbida* vezette. Helyettese, *Ahmadou Ahidjo* új pártot alapított, a *Kameruni Uniót* (*Union Camerounaise* – UC), amely főleg az északi régióban szerzett befolyást. Az UPC 1957 szeptemberétől újabb, tizenegy hónapos akciósorozatot kezdett, de a felkelés-színezetű offenzíva kifulladt (ebben vezetőjük, *Um Nyobé* halála is szerepet játszott). Az ENSZ-mandátum lejártakor (1960. január 1.) Francia Kamerun népszavazás útján önálló lett. *Ahidjo* vette át a kormányzást, de a felhalmozódott belső és külső gondok kevés mozgásteret kínáltak számára. A legális ellenzékét így szétzúzták, bár az

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

UPC még évekig folytatta gerillaháborúját a kormányzat ellen. Az ország 1961. október 1-jén szövetségi köztársasággá egyesült Brit Kamerun déli részével (az északiak népszavazással Nigériához csatlakoztak).

A *fulbe* származású Ahidjo az észak-déli és az etnikumközi feszültségek enyhítésére, az ország stabilizálására törekedett. Ebből a célból 1966-ban több pártból összevont egységpártot is szerveztek *Kameruni Nemzeti Unió* néven (*Union Nationale Camerounais – UNC*). 1972. június 22-én a föderációt az *Egyesült Kameruni Köztársaság* (1984 után Kameruni Köztársaság) váltotta fel, jelezve, hogy az ország egységesítési folyamata előrehaladt.

A kameruni nemzeti egység kikényszerítésében az 1982-ben államfővé előlépett *Paul Biya* önkényuralmi rendszere játszott főszerepet, amely csak a kilencvenes évtized elején hátrált meg. 1990-ben ismét visszaállították a többpártrendszert.

Brazzaville-Kongó

Afrika évében, 1960-ban a Kongó-medence népei kulcsszerepet játszottak a jelenkori Afrika történelmét alakító erők körében. Egyfelől résztvevői voltak annak az alternatív fejlődésnek, amely közvetlen lépésként “Kongó Népeinek Uniója” néven az afrikai egységet célozta. Másfelől aktív szereplőivé váltak a dekolonizációs és függetlenségi küzdelmeknek, amelyek egymással is konkuráló új szuverén államok létezéséhez vezettek. A homogén forradalmi egység megteremtése Afrika szívében is korainak bizonyult. Így az új államokban megnyílt a neokolonialista beavatkozás útja, a Kongó folyó (ma Zaire) mindkét partján.

A hajdani Közép-Kongóban a függetlenségi gondolat egészen 1958-ig elsősorban a modern elit ügye maradt. Jelzi ezt az 1956-ban alapított első politikai párt elnevezése is: *Demokratikus Unió az Afrikaiak Érdekeinek Védelmére* (*Union démocratique pour la défense des intérêts africains – UDDIA*). Az UDDIA a francia SOFRED kutató központ segítségével fogalmazta meg politikai elveit és céljait. Fő célkitűzése az afrikai és a francia termelők “szigorú egyesítése” volt. Vezetője *Foulbert Youlou* franciabarát abbé volt, aki az 1958 és 1960 közötti átmenet idején biztosította magának az új állam kormányfői tisztét. Itt, Brazzaville-ben hirdette meg de Gaulle a frankofon afrikai gyarmatok függetlenné válásának lehetőségét, s ennek alapján kapott különleges támogatást az abbé. Brazzaville adta a nevét annak az afrikai csoportosulásnak is, amely az anyaországokhoz való hűséget választotta.

A Youlou-rezsim első tettei közé tartozott a baloldali irányultságú ifjúsági, politikai és szakszervezeti csoportok üldözése (pl. *Kongói Ifjúság Uniója – Union des Jeunesses Congolaises – UIC*; a *Munka Afrikai Általános*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Szövetsége – Confédération Générale Africaine du Travail – CGAT). Youlou erős ellenfelének számított *Jacques Opangault*, az *Afrikai Szocialista Mozgalom (Mouvement Socialiste Africain – MSA)* vezetője, de az erőszak átmenetileg ezt a pártot is elnémította. Brazzaville-Kongó rövid időn belül a korrupció és a nepotizmus mocsarába süllyedt. Youlou jelszavai a “közép-afrikai békéről” és az “afrikai egységről” szóltak, de a tribalizmus és a gazdasági nyomorúság szétzilálta a kongói társadalmat. Youlou, aki a déli népcsoportokkal állt rokoni kapcsolatban, Opangault-t az “északiak” ügynökének bélyegezte.

1963. augusztus 13-15. között nagy erejű népi megmozdulás söpörte el a Youlou diktatúrát. A háromnapos fordulatot a háttérből a hivatalos Franciaország is támogatta. A változás élére az újonnan alakított szervezet, a *Forradalom Nemzeti Tanácsa (Conseil National de la Révolution – CNR)* állt. A CNR az egységfront-típusú politika biztosítékaként, a nemzeti demokratikus átalakulás koalíciós erejeként mutatkozott be. Vezetője, a szakszervezeti múlttal rendelkező *Massembe Débat* három hónapos konszolidációs átmenet után kézbe vette az ország irányítását. Új elnevezésű össznemzeti párt alakult, a *Forradalom Nemzeti Mozgalma (Mouvement National de la Révolution – MNR)*. Új köztársasági alkotmányt fogadtak el, amely a “nem kapitalista” utat hirdette. Az MNR-ben csakhamar rivalizálás kezdődött az antikolonialista balszárny és a mérsékelt jobbszárny között, amely a “szocialista” csoport győzelmével zárult. 1964-ben mind a belügyekben, mind a külkapcsolatokban ennek megfelelően alakult a köztársaság politikája. Ez a forradalmi radikalizmus kiváltotta a nyugati hatalmak szankcióit. Megélénkültek a belső ellenforradalom erői is. Ezek a reakciók és a gazdasági válság, valamint *Mobutu* hatalomra kerülése a Kongó folyó bal partján, visszakoázásra készítették *Massembe Débat*-t, aki mint elődje is, az erőszakhoz folyamodott.

1968 nyarán újabb fordulatra került sor Brazzaville-ben. Július 31. és szeptember 4. között az államcsínyt végrehajtó tisztek még megtűrték *Massembe Débat*-t. Novemberben a hadsereg erős embere, *Marian Ngouabi* a *Forradalom Nemzeti Tanácsa (Conseil National de la Révolution – CNR)* élén már egypárti uralmi rendszert vezetett be, immár a “marxizmus-leninizmus” eszmevilágára alapozva.

Ngouabi 1969-ben foglalta el az államfői posztot. Ő indította útjára az új vezető pártot *Kongói Munkapárt* néven (*Parti Congolais du Travail – PCT*). Átfogó tömegszervezetet is megszerveztek; az új típusú egységfront a szocialista országok modelljét követte.

1970-ben *népköztársasággá* nyilvánították az országot, s a mezőgazdasági szférában állami gazdaságokat létesítettek. Az erőltetett rendszerváltás és a válsághelyzet növelte a rendszerellenes erők mozgásterét. Ngouabit az ultrabaloldali csoportok is bírálták. Ezért, felmérve a veszély komolyságát, fél fordulattal visszahúzódtak “a nemzeti demokratikus és népi forradalom” formula kereteibe. A szocialista építési szakasztól való visszalépés realista

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

válságkezelő politikával párosult, így például ismét javítottak a francia-kongói kapcsolatokon.

1973-ban újabb alkotmányt dolgoztak ki, melynek előkészítésébe bevonták a tömegeket is, s a kidolgozott alkotmányt népszavazásra bocsátották. Ez utóbbit összekötötték a népi nemzetgyűlés és más területi intézmények tagjainak választásával. A választók 2/3-a igennel szavazott, ezáltal megteremtődött az ún. *demokratikus diktatúra* legfontosabb feltétele. A várt eredmények azonban elmaradtak, az ellenzék ereje megnövekedett. 1977-ben politikai gyilkosság áldozata lett Ngouabi elnök. Követői – *Joachim Yhombi Opango*, majd *Dennis Sassou-Ngouesso* – megkísérelték a pártállami rezsim átmentését, de az ország problémáival nem tudtak megküzdeni. 1991-ben feladták a PCT egyeduralmát és az ország visszatért a többpárti parlamentáris köztársasági berendezkedéshez, amelyben a hagyományos “törzsi” jogok és a francia mintájú polgári jogrend keveréke érvényesült.

Belga-Kongó / Zaire

A Belga Királyság és az ún. “Gyarmati Szentháromság” (belga állam, trösztök, egyház) mintagyarmatán az ötvenes évek közepéig csend honolt. A gyarmati gazdaság túlfűtött mozdonyhoz hasonlított, mivel a hidegháborús évek konjunktúráját teljes mértékben kihasználták a területen működő nemzetközi tőkés vállalatok. Az erősen centralizált gyarmati közigazgatás, a belgák paternalista diktatúrája a politikai szférában szinte teljesen kizárta az afrikaiak fejlődését. A feketéket diszkriminációs rendszerrel szorították ki. A kongói elit kialakulása más területekhez viszonyítva többszörösen megkésett. Óvatos “reform-kísérletekre” kizárólag a metropolisz engedélyével kerülhetett sor. Általános volt a vélemény, hogy Kongót elkerülik a nacionalista-függetlenségi megrázkódtatások.

A belga gyarmati rendszer fogyatékoságaira először a *Van Bilsen-tanulmány* mutatott rá 1955-1956-ban (“30 éves terv Belga Afrika emancipációjáért”). Ez a szerény dekolonizációs tervtanulmány váltotta ki az afrikaiak öntudatra ébredését. Fiatal katolikusok egy csoportja “Afrikai Öntudat” (*Conscience Africaine*) címen kiáltványt adott ki. Ebben felvetették a politikai függetlenné válás óhaját is. Ezt a mérsékelt megnyilatkozást azonban bírálta az akkor legradikálisabb “nacionalista” etnikai erő, az *ABAKO* (*Bakongo Szövetség*), azonnali és feltétlen függetlenséget követelve.

Brüsszelben a szocialista-liberális koalíciós kormány 1954 és 1958 között a pozitív dekolonizációs politika helyett a halogatást választotta. A bizonytalankodás éveiben azonban megbomlott a belga nemzeti egység, és a “Szentháromságtól” az egyház is eltávolodott.

Az első bizonytalan dekolonizációs kísérletként 1957 decemberében községtanácsi választást rendeztek egyes körzetekben. Sokkoló hatással járt,

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

hogy az ABAKO vezetője, *Kaszavubu* jelentős győzelmet ért el párthíveivel a *bakongo* etnikum dominanciájával.

1958 és 1959 már a növekvő válság évei voltak Belga Kongóban. Már elhangzottak de Gaulle kétértelmű ajánlatai a függetlenségről és érződött az Accrában szerveződő pánafrikanista mozgalom nyomása is. Az 1959. januári kinshasai lázadás és brutális retorziója pedig hirtelen felszakította a belpolitikai lefojtottságot. Ebben a szakaszban már szerepet kapott a modern elvek alapján szervezett országos kiterjedésű új párt, a *Kongói Nemzeti Mozgalom (Mouvement National Congolais – MNC)*, amelyet *Patrice Lumumba* irányított és szervezett. A belga kormánynak váratlanul egy gyorsuló függetlenedési folyamatot kellett elfogadnia (eközben a királyi és a kormányzati, valamint a belga politikai élet szereplői között is harc folyt a dekolonizációs megoldások kapcsán). A féleurópanyi gyarmatállamban folyamatosan alakultak az afrikaiak új politikai pártjai, amelyek száma 1960-ra elérte a kétszázat.

1960 januárjában került sor a *brüsszeli politikai kerekasztal-tárgyalásokra*, amelyeken a felek a hatalom átadását vitatták meg. A kerekasztal-értekezleteken részt vevő kongóiak több irányzatot képviseltek. Az ABAKO partikuláris nacionalizmusa – a katangai és kasai szeparatizmus – mellett jelen voltak az unitarizmus csoportosulásai. Egyedül a lumumbista MNC-ben (MNC-L) volt meg az akarat, hogy az összkongói érdekeket próbálja érvényesíteni a belga tárgyaló partnerekkel szemben. A politikai értekezet végül is nem adott választ a függetlenség tartalmi kérdéseire.

A függetlenség júniusi időzítése azt sugallta, hogy a mérsékelt nacionalista erők kezébe kerül a hatalom. Valójában az MNC által összekovácsolt koalíciós pártok előretörése következett be. A lumumbisták a belga telepések és gyarmatpártiak manővereinek hatására egyre inkább radikalizálódtak. A brüsszeli alkalmi afrikai “közös front” végérvényesen szétesett. Élesen kirajzolódtak a *föderalista-konzervatív* és a *modernista-unitarista* csoportosulás erővonalai. (Az előbbihez tartozott az ABAKO, a *Csombe* vezette katangai CONAKAT, a Kalondji vezette MNC-szárny (MNC-K) és egyes fehér vezetésű fiókpártok; az utóbbiban a többpárti lumumbista szövetség erői vettek részt.)

Az MNC és hívei meggyőző fölényt szereztek a választásokon, de a politikai realitások (a bakongo és a katangai elszakadási fenyegetések) miatt kompromisszumos megoldást kellett találni a hatalom birtoklására. Lumumbának a gyarmati korszakot vádló függetlenségi beszéde nyomán viszont a belga miniszter és köre mindent elkövetett, hogy a győztes MNC-t elzárja kormányalakítási jogától. Végül többszöri kísérlet után – Belgium és az USA diplomáciai beavatkozásai és szándéka ellenére – mégis Lumumba alakított kormányt, míg Kaszavubu az államelnöki posztot kapta.

Az újdonsült *Kongói Köztársaság* napokon belül a belpolitikai zavargások martalékává lett. Az *Első Köztársaság* története (1960-65) a káosz, a

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

polgárháború és az idegen intervenciók története. A válságot súlyosbította az etnikai rivalizáció, a nagyhatalmak stratégiai célkitűzései, valamint az egyes irányzatokon belüli ellenségeskedés, gyűlölködés és féltékenység. Sokat ártott a Lumumba és Kaszavubu közötti elhibázott hatalommegosztásból eredő politikai, kormányzati és alkotmányos válság.

Lumumba a júliusi, majd szeptemberi krízis áldozata lett. Puccsal kirekesztették a hatalomból, majd 1961 elején bestiális módon meggyilkolták. A puccsista *Mobutu* ezredes a hadsereg eszközeivel, s az USA hathatós támogatásával több szakaszban magához ragadta az ország vezetését. A kinshasai tartományon kívül azonban nem tudta érvényesíteni a központi akaratot. Többbétű interetnikai és szakadár harcok, ellenzéki felszabadító háborúk vették kezdetüket.

A köztársaság politikáját 1961 és 1964 között *Adoula* kormányfő neve fémjelezte. Erőfeszítései, hogy az országot stabilizálja, rendre megghiúsultak a belső és a külső összeesküvések, nagyhatalmi beavatkozások miatt. Az *ENSZ kongói missziója* is csődöt mondott. A válság megoldására irányuló nemzetközi (köztük afrikaközi) próbálkozások ugyancsak kudarcba fulladtak. Kongó, ahogyan Algéria és Vietnam, a két világrendszer konfrontációjának egyik “kísérleti padja” lett.

1963-64-ben a központi kormányzat működését kritikussá tette a *Pierre Mulele* vezette felkelés az ország keleti részében. A Nyugat javára történt változást kihasználó belga, brit és amerikai intervenciós fegyveres erők együttesen nagy erőt vonultattak fel a muleleisták szétzúzására. 1964-ben Csombét, a katangai felkelés vezetőjét állították a központi kormány élére. Ettől remélték, hogy az ország szétesését és a népi forradalmi erők térnyerését megállíthatják. Valójában a *Csombe-éra* csak átmenetet képezett az igazi megoldáshoz, Mobutu második katonai beavatkozásához (1965 novembere). Csombe eltávolítását Kaszavubu kezdeményezte. Az államfő határozatlanul ítélte el a zsoldosok tevékenységét, amivel megtévesztette a baloldali fordulatban reménykedő közvéleményt.

Mobutu kizárólagos hatalomra jutásával megkezdődött a *Második Köztársaság* története. Rövid idő alatt egypárti uralmat szerveztek, amelyben a mobutista gyűjtőpárt, a *Forradalom Népi Mozgalma (Mouvement populaire de la Révolution – MPR)* és a központi hadsereg foganatosította az elnök diktatórikus intézkedéseit.

Az ellenzéki pártok és szervezetek betiltását a vezető személyiségek likvidálása kísérte. Csakhamar a mobutista rendcsinálást eleinte helyeslően fogadó szereplők is – Kongóban és külföldön egyaránt – átlátták, hogy a kongói fejlemények az ellenkező végletbe csaptak át: az oligarchikus-monarchista államiság alapjait segítenek megszilárdítani. 1971-ben vette fel a *Zaire* nevet az ország. A mobutizmus a “zaireizáció” jegyében átfogó államosításokba kezdett, átmenetileg egységet és viszonylagos stabilitást teremtett. Ám a nyolcvanas években is zavargások és felkelések rázkódtatták

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

meg az országot (pl. a shabai felkelések). Kongó egyedüli erős embere a multietnicitásban tobzódó országban az *autenticitás* elmélettel vélte megfékezni a társadalmi-politikai dezorganizáltságot. Ez az ideológia az afrikai ősök tiszteletéhez és “akaratahoz” csatolta vissza a diktatúra minden megnyilvánulását.

A mobutista egyeduralom az 1989/90-es változásokat is túlélte, habár 1991-től a diktátorra már növekvő nyomás nehezedett. Ennek hatására és a rendszert a háttérből gyámolító nyugati hatalmak tanácsára Zairében elhúzódó és ellentmondásos demokratizálási folyamat indult el (a többpártrendszer engedélyezése, átmeneti kormány felállítása, elnöki tüzparancsok). Az ellenzéki erők mozgásba lendültek, mégpedig ezúttal a nyugati kormányoktól nyert támogatással. Az 1992-ben létrejött átmeneti kormány elnöke a belgiumi száműzetésből visszatért *Tsisekedi* lett. A másik száműzött ellenfél – Mobutu egykori miniszterelnöke, *Nguz a Karl-i-Bond* – tisztas távolból (Svájc) irányította az ellenállást. Ám ezek a műveletek hamar megrekedtek, olyannyira, hogy a “Mobutu Királyság” túlélte a Dél-afrikai Köztársaságban végrehajtott rendszerváltást és afrikanizációt is.

BRIT KÖZÉP-AFRIKA

A nyaszaföldi és a rhodéziai területek dekolonizációja egyedi eset. Az afrikaiaknak itt nem a metropolisztól, hanem a betelepült és meghonosodott európaiaktól kellett elhódítaniuk vagy megnyerniük függetlenségüket (e tekintetben a helyi viszonyok a belga-kongói helyzethez hasonlítottak). Ezekkel a területekkel különleges szerződéses viszonyban állt a brit kormányzat.

Nyaszaföld, Észak- és Dél-Rhodézia

Észak-Rhodéziát és Nyaszaföldet a szokásos rend szerint protekturátusként igazgatták a britek (kormányzóság, két tanácsstület feketék nélkül). A fehéreknek itt is az volt a törekvésük, mint Dél-Rhodéziában, csakhogy a *Gyarmatügyi Hivatal (Colonial Office)* diszkrét eljárásra kényszerítette őket a rasszista megkülönböztetés terén. (A fehér és a fekete népesség megoszlása az 1950-es évek elején 32 ezer volt az 1,9 millióhoz.)

Nyaszaföldön másként alakultak a dekolonizáció feltételei. 1948-tól kezdve az afrikaiakat befogadták a *Törvényhozó Tanácsba*. (Nyaszaföldön a fehérek csak 9 ezren voltak az 1,3 millió afrikaihoz mérten.) A hivatal viszont éberem örködött azon, hogy a szomszédos területek fehér lakosságát ne

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

ingereljük túlzott engedményekkel. (1953-ban a három területet föderáció keretében összekapcsolták *Közép-afrikai Föderáció (Federation of the Central Africa – FCA)* néven. A képzett afrikaiak ellenségesen viszonyultak a föderációhoz. A föderatív formáció bezárta őket a hivatal és a fehérék gyámsági politikája körébe, holott ők rövid időn belül a politikai egyenjogúsítást kívánták elérni (a választójog és a választhatóság kiszélesítését). Enélkül nem sok esélyük adódott érdekeik megjelenítésére. (Az afrikai ügyek tanácsában 35 képviselő között csak 6 afrikai tevékenykedett.) Az ötvenes évek némi fejlődést hoztak, de az európaiak támadásai nem segítettek a bizalom erősítését. *Sir Roy Welensky* (1955-től a szövetség miniszterelnöke) a “fehér szupremácia” úttörőjeként szakadatlanul a domíniumi státusz elnyeréséért lobbizott Londonban.

A fehér politikusoknak 1957 után már szembe kellett nézniük a kialakuló nacionalizmussal feltöltődő sztrájkokkal és bojkottokkal is. Az afrikai nacionalizmus mozgalma, a többi térségéhez hasonlóan, Brit Közép-Afrikában is az elit és kulturális körök bázisán bontakozott ki.

Nyaszaföldön az első bennszülött politikai szervezet 1941-ben alakult *Nyaszaföldi Afrikai Nemzeti Kongresszus* néven (*Nyasaland African National Congress – NANC*). Ezt követte 1948-ban az *Észak-rhodéziai Afrikai Nemzeti Kongresszus (NRANC)*. E pártok a politikai harc felgyorsítását tűzték ki célként, hiszen minden téren a kirekesztést tapasztalták. (1957-ben a rasszközi egyetem 800 diákja közül mintegy 20%-ot ért el az afrikai diákok aránya. A bérek közti eltérés 1 a 20-hoz volt.) Ez a rendszer a végletekig fokozta a nacionalista követeléseket.

1958-ban nagyobb fordulatra került sor: *Hastings Kamuzu Banda* professzor vette át a Kongresszus vezetését hosszabb európai és ghánai tartózkodás után. Ugyanebben az évben szakadás következett be az észak-rhodéziai kongresszusban. Ott Ghandi tanítványa, *Kenneth Kaunda* irányításával baloldali rivális párt alakult. Egy évvel később pedig – szinte teljes összhangban más afrikai régiók mozgalmaival – föderáció-ellenes mozgalmak jelezték Észak-Nyaszaföldön, hogy a dekolonizációs fordulat a küszöbön áll. Az adminisztráció és a kormány represszióval válaszolt (letartóztatások, pártok betiltása). Az afrikai politikusok azonban kijátszották a tilalmakat: új néven jegyezték be a pártokat és közös frontba tömörültek. Céljaikat is közösen adták ki: a föderáció felszámolása, a hatalom átadása az afrikai többségnek általános választás útján.

Nyaszaföld ügye viszonylag könnyen haladt előre. *Banda* új pártja, a *Malawi Kongresszus Párt (Malawi Congress Party – MCP)* önkormányzatot és a föderációból való kilépést követelte, de a tárgyalásokon rugalmasságot tanúsított. London javaslatának megfelelően – afrikai többségi részvétel a törvényhozó tanácsban – elfogadták a választások kiírását. Ezen 28 mandátumból 23 a Malawi pártnak jutott, *Banda* pedig megalakította a föderáció első afrikai kormányát (1961. szeptember). 1963 februárjában

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

London ezt a területet már “elengedte” a föderációból. 1964. július 6-án feloszlott a Közép-afrikai Szövetség, s a terület *Malawi* néven függetlenné vált.

Kaundának, bár szintén rugalmasságról tett tanúbizonyságot, nehezebb volt a helyzete. Ellenfele, Welensky elutasította a megegyezést, sőt “erő alkalmazásával” fenyegette az afrikai delegátusokat. A tét itt nagyobb volt, a gazdag rézbányák jövedelme miatt. Az ún. *Rho-Kat*-lobby sok gondot okozott, mivel az Észak-Rhodéziában és a Kongóhoz tartozó Katangában egyaránt érdekelt csoport új szubregionális integrációt akart létrehozni. Kaunda azonban nem állt félre. Pártja révén (*Egyesült Nemzeti Függetlenségi Párt, United National Independence Party – UNIP*) hatásos agitációba kezdett. Az afrikaiak nyomása a gazdaságban is éreztette hatását. Kaunda megismételte: a kivezető út az önkormányzatban és a Föderációból való kilépésben jelölhető meg. Ez a határozottság eredményezte, hogy 1962 őszén a gyarmati hivatal engedményt tett. A választásokon az UNIP és az ANC többséget szerzett, ennek megfelelően december 14-én Kaunda és Nkumbula koalíciós kormányt alakított. Észak-Rhodézia kiválása a föderációból a küszöbön állt: 1964-ben előbb belső autonómiát kapott, majd 1964. október 24-én kikiáltották a *Zambia Köztársaságot*. A függetlenség megadását hátráltatták a bányatulajdonosok kártérítési követelései, s az időközben kirobbant zavargások az UNIP-aktivisták és egy messianisztikus szekta hívei között.

Dél-Rhodéziában viszont az európaiak elébe vágta a fejleményeknek: úgy módosították az alkotmányt, hogy az afrikaiak csak kisebbségben lehettek a parlamentben. (Az 1961. július 26-i referendumon jószerevével csak a fehérek vettek részt, az alkotmány reformját egyedül döntötték el.) Egy bizottság felállítása, mely a szabadságjogokkal és a rasszkérdéssel foglalkozott, elég ürügyet adott számukra, hogy Joshua Nkomo pártját, a *Nemzeti Demokratikus Pártot (National Democratic Party, NDP)* betiltsák. Ezzel Dél-Rhodézia fejlődése elvált a másik két területétől.

A függetlenségi periódusban is sor került politikai bonyodalmakra. Malawiban Banda irányítása alatt konzervatív, antikommunista retorikájú politikai irányváltásra került sor. Az ország 1966-ban, számos nehézség ellenére, belépett a Commonwealthbe. Banda közeledett a rasszista Dél-afrikai köztársasághoz is, s ennek mind belföldön, mind külföldön komoly ellenzéke volt. A reálpolitikus szemében azonban kétségtelen volt, hogy a közvetlen térség – Malawi és Zambia – fejlődését Dél-Afrika fejlődési iránya határozza meg. Malawi ezért 1965-től elutasította az Afrikai Egységsszervezetnek a rassz elkülönítést elítélő politikáját, nem lazított a Pretoriával folytatott együttműködésen. A munkaerő-toborzás a gyarmati időknél is nagyobb méreteket öltött, s ezzel mintegy sakkban tartotta Dél-Afrikát. Viszonzásul Lilongwe, az új malawi főváros, dél-afrikai tőkéből épült fel. Malawi akkor sem lazított e kapcsolatán, amikor a mozambiki forradalom győzelme, a rhodéziai fegyveres harcok az ellentábort erősítették (tény, hogy Banda

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

rugalmasan alkalmazkodott szomszédaihoz: Zambiához, Tanzániához és Mozambikhoz, ily módon enyhíteni tudta a Malawira nehezedő elszigeteltséget). Az "egyeduralkodóként" kormányzó Banda elnök elévülhetetlen érdeme, hogy a mezőgazdaság fejlesztésében az ország példamutató sikereket ért el.

Zambia leválása és függetlenedése viszont azzal járt, hogy mintegy megszakadtak szállítási útvonalai, megfosztotta magát az olajvezetékektől is. A helyzet 1965-ben vált kritikussá, amikor Dél-Rhodézia egyoldalúan deklarálta függetlenségét. A felmerülő gazdasági gondok orvoslására Kaunda az államosítások és a kisajátítás eszközeihez nyúlt. A stabilitás fenntartása érdekében az UNIP kivételével minden pártot betiltottak. A külpolitikában Zambia harcossá magatartást tanúsított a dél-afrikai rasszista elkülönítő politikával szemben. A felszabadító mozgalmaknak nyújtott támogatás miatt mind Dél-Rhodézia, mind Dél-Afrika megtorlást alkalmazott (lezárták a határokat, akciókat folytattak zambiai területen). 1975-ben a polgárháború következtében be kellett zárni a lobitai vasutat. A Kínai Népköztársaság segítségével felépített *Tanzánia Zambia Vasút* csak részben tudta pótolni a kieső szállítási kapacitást. Külön veszteséget okozott a réz világgiazi árának esése.

A zambiai egypártrendszer ellenére kialakult egy baloldali ellenzék *Simon Kapwepwe* körül, amely bírálni kezdte Kaunda "humanista szocializmusát" és túlzott elkötelezettségét a rhodéziai kérdésben. A nyolcvanas években már végletekig kiéleződtek a gazdasági feszültségek és ellentétek (az IMF befagyasztotta a hiteleket). A stagnáló, süllyedő Zambia visszatért a többpártrendszerhez, de csak az 1991-ben tartott első szabad választáson váltották le Kaunda elnököt, akit a győztes szakszervezeti vezető, *Frederic Chiluba* követett az államfői poszton.

Dél-Rhodézia függetlenségét a föderáció felbomlásakor London nem ismerte el, mivel az európai kisebbség nem egyezett bele fekete többségű kormány alakításába. *Ian Smith*, Dél-Rhodézia miniszterelnöke, bízva a terület gazdasági erejében, világgiazi kapcsolataiban, s nem utolsósorban a katangai és dél-afrikai partnerek támogatásában, szembeszegült Nagy-Britanniával. Ez a lépése azonban nemzetközi téren elszigetelte. Ennek ellenére 1965-ben egyoldalúan függetlennek nyilvánította az országot. (1970-ben az ország a *Rhodéziai Köztársaság* nevet vette fel.)

A Smith-rezsim szigorú kisebbségi uralma gerillaharcra készítette az afrikai ellenállókat. A súlyosbodó polgárháború kihatott a gazdasági életre, és ez rábírta a kormányt, hogy utat engedjen egy vegyes összetételű ideiglenes kormány megalakításának (1978). 1979-ben sor került az első egyenlő, általános választásra, melyet azonban választási manipuláció övezett. Az elnöki székbe jutott *Abel Muzorewa* kormányzatának legitimitását sem a belső, sem a külső erők nem ismerték el. A nemzetközi ellenőrzés alatt megismételt választáson (1980. február) a *Zimbabwe Afrikai Nemzeti Unió (Zimbabwe*

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

African National Union – ZANU) és vezetője, *Robert Mugabe* végzett az első helyen. Ellenfele, *Joshua Nkomo* és pártja, a *Zimbabwe Afrikai Népi Szövetség (Zimbabwe African People's Union – ZAPU)* a második helyre került a versenyben.

Mugabe elsődlegesnek tartotta az etnikai (*sona* és *ndebele*) ellentétek kiküszöbölését, vetélytársát és híveit bevonta a kormányzásba. A belső béke megteremtését 1987-ben megszilárdította a ZANU és ZAPU egyesítése. A gazdaságpolitikában is a józanság és szakmai körültekintés jellemezte *Mugabe* stílusát, amivel elérte a nem afrikai partnerek elismerését és támogatását is. Eredményei folytán az államfői és kormányfői tiszteket is egy kézbe vonta össze. Ha más módon is, de Zimbabweben is erős hatalmi központosítás jött létre.

Dél-Afrika

A Dél-Afrika elnevezés ma már nem pusztán földrajzi kifejezés, hanem egy gazdasági és politikai szempontból is értelmezhető realitás, noha a nagy kiterjedésű területen működő államok fejlődése számos eltérést mutat. Portugália mozambiki, Nagy-Britannia dél-rhodéziai (ma Zimbabwe), botswanai, szváziföldi és lesothói, valamint dél-afrikai jelenléte, Németország délnyugat-afrikai fellépése mutatja, hogy a kontinens déli területein a kolonialista korszakban régóta hatalmi versengés folyt. Dél-Afrikában a búr-angol összecsapás termékeként alakult meg a *Dél-afrikai Unió* (1910), mint brit domínium, ahol azonban a búr elit gyakorolta a tényleges hatalmat. A portugál Afrika megnevezés elsősorban földrajzi azonosítást jelent, ami egyúttal jelzi a gyarmati korszakban kialakult politikai és gazdasági realitást is. A területen elhelyezkedő államok azonban jelentős fejlettségi és fejlődési ütemkülönbségek hordozói. Ezeknek a különféle területeknek egymás iránti szolidaritása, az 1945 után tapasztalt homogenizálódása a 20. század elején vette kezdetét, mégpedig Dél-Afrika fejlődésének hatása alatt. 1974 után újabb hatás érte a térség országait, a portugál forradalom, amely a válságövezetben jelentősen megnövelte az afrikai ellenállást. Dél-Afrika területei között mégis végbement egy különös homogenizáció a régióban kialakult retrográd politikai rendszerek létezése formájában, amely utóbb átcsapott a szélsőséges fehér uralommal szemben álló forradalmi frontországok csoportosulásába.

A szolidarizálás irányába hatott a portugál kolonializmus és a dél-afrikai apartheid rezsim elleni küzdelmek láncolata. Az 1974-es portugál forradalom után pedig az egész térség a világ egyik válságövezetévé vált, ahol a bipoláris világrend két pólusának szövetségesei pozícióharcba bocsátkoztak egymással, anélkül, hogy az USA és a Szovjetunió közti közvetlen konfliktus veszélye felmerült volna.

A térség államai a portugál uralom alóli felszabadulásuk után harcosszolidaritást hirdettek, amit az AESZ-ben is elfogadtattak. A Dél-afrikai Köztársaságot egy globális stratégia jegyében – a frontországok kialakításával – az 1975. április 11-i *Dar es Salaam-i nyilatkozattal* megfosztották addigi katonai fölénytől és biztonságától. A frontvonalat Mozambik, Botswana, Angola, Zambia és Tanzánia alkotta. 1978 áprilisában Lusakában ezt a közösséget kiegészítették a gazdasági függetlenség igényének kinyilvánításával, ami a dél-afrikai rendszer további destabilizálását helyezte kilátásba.

PORTUGÁL-AFRIKA

Angola

A modern angolai nacionalizmus a második világháború után fokozatosan bontakozott ki. Az első komoly eredmény az *Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom* (*Movimento Popular de Libertação de Angola – MPLA*) megalakítása volt (több portugál-ellenes felszabadító szervezet egyesülésével). Az MPLA az imperializmus és a portugál kolonializmus likvidálására, független angolai állam, valamint demokratikus, antikolonialista kormány kialakítására vállalkozott. Szellemi vezérük *Agostinho Neto* volt.

A hatvanas évek elején már két felkelés jelezte a felszabadító háború közeledtét, amely utóbb tizenöt évet ölelt fel (1961-75). Az MPLA-nak voltak nemzeti alapjai, s az európai tapasztalatokkal is felvértezett vezetői. Portugáliától és a világkapitalizmustól független állam megszervezéséről gondolkodtak. Az ehhez vezető utat – a negatív tapasztalatok nyomán – a forradalmi háborúban jelölték meg. Komoly erőt képviselt az 1962-ben létesített másik egyesült párt, a *Roberto Holden* vezette *Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja* (*Frente Nacional de Libertação de Angola – FNLA*). Ez a “front” erősen kötődött az északi etnikumhoz (*bakongo*) és a régióhoz. Központját is Léopoldville-ben rendezte be. Holden, *Sawimbi* és társaik a nyugati hatalmakkal karöltve kívánták elérni az új államiságot. E két meghatározó mozgalom mellett az MPLA kettészakadása folytán született meg a *Nemzeti Unió Angola teljes függetlenségéért* (*União Nacional para a Independencia Total de Angola – UNITA*) elnevezésű párt (1966). E szűk etnikai alapú szervezet lavírozó politikát folytatott (a portugálokkal és a kínai kommunistákkal egyaránt kapcsolatot tartott fent).

A felszabadító mozgalom és háború egyik jellemzője a pártokon belüli – különösen az MPLA-n belüli – és a pártközi ellentétek, ellenségeskedések kiújulása. Ezek háttérben nemcsak a politikai célkitűzések eltérései, a stratégiai tervezés különbségei, hanem személyi presztízskérdések és a tribalizmus hatásai is kereshetők. Az MPLA-FNLA párharca több alkalommal az egymás elleni belháborúig fokozódott. Az MPLA javára mozdult el a verseny Zambia 1964-es függetlenné válásakor; ettől kezdve az MPLA új támaszponthoz jutott a keleti országészben. A felszabadító háború legsikeresebb éve 1968 volt. Ekkor a három megosztott mozgalom a gyarmati terület kétharmadán kiterjedt harcokat folytatott. Az MPLA minden fronton számottevő erőt vonultatott fel, de az FNLA-nak ekkor még nagyobb volt az elismertsége külföldön (emigráns kormányát az AESZ is elismerte).

Portugália ellenállásának elszántságát jelzi, hogy a hetvenes évek elejére megállította és lokalizálta a felszabadító erőket. Az 1969 utáni *Caetano-rezsim*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

több reformlépést is tett (a hadsereg afrikanizálása, életszínvonal-emelés, új telepések érkezése stb.). A felszabadító háborúba mindvégig bekapcsolódtak az afrikai országok, elsősorban az AESZ keretében, valamint az érdekelt hatalmak (USA, a Szovjetunió, Kuba, Dél-Afrika). Az AESZ célja az volt, hogy Afrika maga oldja meg a vietnami háború mintájára eszkalálódó portugál-afrikai háborúkat. Először 1972 decemberében sikerült megegyezésre készíteni az angolai felszabadító erők képviselőit (az MPLA és az FNLA közös csúcsszervezet állított fel, de Holden rövidesen felrúgta a megállapodást, nem kevés bonyodalmat okozva a több frakcióból álló MPLA-nak, magának Netonak is).

Portugália 1974. áprilisi antifasiszta fordulata után az afrikai portugál gyarmatok közül az angolai erők helyzete volt a legrosszabb. Három hónapra rá Lisszabon – bár az új hatalom több szereplője ezt nem óhajtotta – függetlenné nyilvánította gyarmatait. (Angola ellen viszont tovább szervezkedett, többek közt paktumot kötött a zairei diktátorral, Mobutuval.) Ez olyan alkalmat kínált az angolai erőknek az egyesülésre, amit az AESZ közbejöttével ki is használtak. 1975. január 3-án Mombasában megegyeztek a felek, s közösen tárgyaltak Portugáliával (*Alvori egyezmény*, 1975. január 15.).

A függetlenség napjáig (november 11.) átmeneti kormányt alakítottak paritásos rendszerben. A függetlenség másnapján ismét polarizálódtak a politikai erők: a szocializmus felé haladókkal szembehelyezkedtek a forradalom ellenzői. Kiújultak a harcok, kezdetét vette a polgárháború, amely azonnal internacionalizálódott. Az FNLA és az UNITA “népi és demokratikus köztársaságot” kiáltott ki, az MPLA pedig “népköztársaságot”. Mindkét tábor mögé felsorakoztak a Kelet-Nyugat ellentét erői és szövetségeseik. Teljes káosz bontakozott ki az országban. A kivonuló portugál hadsereg nyomában súlyos atrocitások és helyi összecsapások kezdődtek. Az angolai ütközetek színhelyein megjelentek a dél-afrikai csapatok, majd erre reagálva, kubai önkéntesek is. A belháborúnak az utóbbiak szovjet támogatású túlsúlya révén 1976 tavaszán ugyan sikerült véget vetni, de elszórt összecsapásokra továbbra is sor került.

Az MPLA vezetésében a realista-pragmatista szemlélet kerekedett felül. Neto és későbbi utódja az államfői poszton, *Eduardo dos Santos* az ország újjáépítésére összpontosította az ország erőit. Ezt gátolta az UNITA és a dél-afrikai kormányzat agresszív politikája. (Az MPLA támogatta a namíbiai felszabadító szervezetet, a SWAPO-t, ami kiváltotta a pretoriai kormány megelőző katonai akcióit.) Kuba és Dél-Afrika fokozta katonai jelenlétét, s ezért csupán a nyolcvanas évek végére sikerült megállapodni a harcok lépcsőzetes beszüntetésében és az idegen csapatok teljes kivonásában, amelyet 1991 közepére terveztek.

Az MPLA végre konszolidált viszonyok között játszhatta el irányító és szervező feladatát az országban. A vezető párton belül azonban több irányzat “élt” együtt: az *internacionalista*, *Kuba-barát szárny* (veteránok és

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

meszticek); a *szovjet blokk* kelet-európai országainak *szimpatizánsai*; a *zaireiek mérsékelt csoportja* (régi átigazolt FNLA-tagok) és a *mesztic-ellenes "fekete nemzetiek"* (avagy "Catetenek"). Az MPLA többször nyilvánvalóvá tette, hogy számít a nyugati gazdasági körök bekapcsolódására az angolai gazdaság újraélesztésébe és fejlesztésébe, különösen az élelmiszer-termelés ágazataiban. Ezzel évtizedes harcok után veszélyes válsággóc szűnt meg a világban és Fekete-Afrikában.

Mozambik

A harmincas években keletkezett függetlenségi mozgalmak (pl. a *Gremio Africano*) hatására Portugália a háború után egy évtizeddel ezen a területen az asszimilációs politika útjára lépett (1954). Lehetővé tették a feketék számára a portugál állampolgárság elnyerését (ők voltak az "assimiladók"). Mindamellet a politikai fejlődést jelentősen befolyásolta, hogy a mozambikiak nagy létszámú csoportjai dolgoztak Dél-Afrikában és Rhodéziában (1975-ig kb. 100 ezer bányamunkás). Ez a vendégmunkás-réteg gazdasági hasznot hajtott a portugál hatóságoknak, ugyanakkor mozgása és tapasztalatai révén egyre érzékenyebben reagált saját országa sorsára.

Az afrikaiak 1960-ban a mozambiki összlakosság 97,5%-át tették ki. Közülük csupán 6 ezer fő érte el az "asszimilált" státuszt. Mellettük a portugál polgárok száma mintegy másfélszázezer volt. Ők, valamint a csekély számú mesztic, indiai és goai ellenőrizte a gyarmat életét. A portugál gyarmati rendszer a dél-afrikai rezsim silány másolata volt.

Mozambikban, a többi portugál-afrikai területtől eltérően, fejlettebb volt a nacionalista szervezkedés. Az egyik fő erőt az emigráns csoportok alkották. Tagjaik 1955 és 1960 között Rhodéziában, Nyaszaföldön és Kenyában készültek az ország felszabadítására. A belső – hazai – nacionalista mozgalom bázisai a mezőgazdasági szövetkezetek körzeteiben alakultak ki. E két nacionalista csoportosulást az 1960-as *muedai* vérengzés (június 16.) egyesülésre sarkallta. Ekkor a portugál katonák a kényszermunka ellen tüntető mintegy 500-600 afrikai parasztot mészároltak le.

1961-ben Casablanca adott helyet a portugál gyarmatok nacionalista szervezetei által tartott konferenciának, amely megeremtette a szervezeti egyesülés alapjait. Korábban *Eduardo C. Mondlane* akciói tartották életben a portugál-ellenes front gondolatát. 1962-ben több felszabadítási szervezet egyesüléséből éppen Mondlane vezetésével hozták létre a *Mozambiki Felszabadítási Frontot* (*Frente de libertação de Moçambique – Frelimo*) a tanganyikai Dar es Salaamban, ahol a szervezet központját is fenntartották.

Két évvel később a Frelimo megindította a fegyveres harcot. A fegyveres küzdelemhez a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság is támogatást nyújtott,

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

ami a Frelimón belül bizonyos mérvű politikai zavarokat is okozott. A katonai és a politikai sikerek háttérbe tolták ugyan a gondokat, 1969. február 3-án azonban Mondlane meggyilkolása nyilvánvalóvá tette a felső vezetés válságát. (Mondlanét az ellenséggel való kollaborálással vádolták.) Ezt követően két szembenálló frakcióra szakadt a Front. Az egyiket *Samora M. Machel* vezette, akit 1970-ben a Front elnökévé választottak. A másik frakció nem volt képes befolyása érvényesítésére. A hegemoniáért folyó belső harcból Machel került ki győztesen. Machel rokonszenvezett a kínai kommunisták irányvonalával, s minden fronton általános támadást készített elő.

1972-ben a Frelimo offenzívája sikerrel járt; több felszabadított zóna létesült, ahol forradalmi rendszert vezettek be. Ellenőrzésük alá vonták a mezőgazdaságot, az iskolákat, az egészségügyi intézményeket. E bázison megindították a kulturális forradalmat is. Portugália a vereségek hatása alatt 1973-ban "belső autonómiát" adott Mozambiknak. 1974 áprilisában a portugál "szekfűs forradalom" végleg megnyitotta az utat a függetlenség elnyeréséhez.

1974. szeptember 6-án Lusakában megállapodás született Portugália és a Frelimo között a teljes dekolonizációról, s a függetlenség kikiáltásáról (tervezett dátum: 1975. június 25.). A portugál telepések több felkelési kísérletét a Frelimo erői szétverték. Miután hat Frelimo és három portugál miniszter részvételével ideiglenes kormány alakult, a fehér lakosság túlnyomó része (kb. 200 ezer fő) elhagyta az országot. A harc és a portugál telepések távozása nagy károkat okozott a gazdaságban. A hátrahagyott struktúrák sem feleltek meg a felszabaduló Mozambik érdekeinek. (A 400 ezres vendégmunkásság a szomszédos afrikai ipari központokban dolgozott, a nemzeti jövedelem $\frac{3}{4}$ -ét a dél-afrikai és rhodéziai igényeknek alárendelt szolgáltató szektor adta; a szállítási és kommunikációs hálózatok egyoldalúsága is ebből származott.) Az ország a főbb gazdasági területeken a fejlett Dél-Afrikától és Rhodéziától függött. A portugálok kivonulása után egyes különleges szakmában alig maradtak képzett alkalmazottak (pl. összesen 40 orvos kb. 9 millió lakosra).

A fegyveres harcot többnyire az északi régió parasztsága viselte. Az ország középső és déli részét, valamint a parti sáv városait (itt éltek a kispolgári és munkásrétegek) a mozgósítás nem érintette. A függetlenséget a kitűzött időben kikiáltották, s megalakult a *Mozambiki Népköztársaság*, amelynek elnökéül Samora Machelét választották.

Machel és a Frelimo a politikai berendezkedés feladatainak adott elsőbbséget hatalomra kerülésekor. A Front az államapparátus feletti teljes ellenőrzésre, pártállami viszonyok megteremtésére törekedett. Eközben új struktúra kialakítását kezdte meg, a népi hatalom mintáit követve. Machel a párt és a hadsereg oldalán ún. "dinamizációs csoportok" szervezésével kívánta meggyorsítani a forradalmi átalakulást. Ezért 1977-ben a "népi demokrácia felépítését" már mint a "szocialista forradalomra" való közvetlen átmenetet hirdették meg a nemzetgyűlésben, illetve a front III. kongresszusán. Célul

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

tűzték ki a mozambiki forradalom és a marxizmus-leninizmus egyetemes elveinek szintézisét (a munkásosztályt deklarálták a forradalom hajtóerejének, nyomást gyakoroltak a katolikus egyházra stb.).

A gazdasági életben a mezőgazdaság elsőbbségét fogadták el, de az ipartól és különösen a nehéziparttól várták a gazdasági eredményesség növelését. Az ellenzéki *Mozambiki Nemzeti Ellenállási Mozgalom (Renamo)* gerillaharcossal kísérletezett a kormány megdöntésére, komoly károkat okozva a gazdaságban. A kormányt azonban nem tudta megingatni. Az 1975. decemberi lázadás kudarca mutatta, hogy a Frelimónak a felszabadító harcban szerzett tekintélye még szilárd volt. A Renamo a Dél-afrikai Köztársaság támogatásával hosszú távú ellenállásra rendezkedett be. Az általuk alkalmazott terrornak több tízezer áldozata volt.

Külpolitikai téren a Frelimo rugalmasságot mutatott. Rhodéziával szemben hadiállapotot hirdetett (1976. március), amely ugyan megterhelte az állami költségvetést, de biztosította a nemzeti érdekek és a forradalom védelmét. Dél-Afrikával viszont sokáig normális szinten tartotta a gazdasági kapcsolatokat. Így biztosította kb. 30 ezer mozambiki megélhetését, valamint az ország villamosenergia szükségletének kétharmadát.

Egyidejűleg intenzív kapcsolatot tartottak fenn a szocialista országokkal (a népi Kína, Kuba, a Szovjetunió és a kelet-európai szocialista blokk minden állama képviselve volt Maputóban). A nyugati világnak komoly kihívással kellett szembenéznie, hiszen Dél-Afrika "átállása" megvalósulóban volt. Az USA érdekeltsége ellenére a forradalmi fejlemények idején semmiféle vitalitást nem tanúsított a hetvenes évek elejéig. 1976 után, *Jimmy Carter* elnöksége idején élénkült meg az amerikai diplomácia ebben a válságövezetben.

Egész Dél-Afrikában fordulatot váltott ki a dél-afrikai alkotmány 1983-ban megkezdett reformja (1984. augusztus). A Dél-afrikai Köztársaság minden erőfeszítése ellenére teret vesztett a frontországok nyomása alatt, amelyek nemcsak katonai, hanem gazdasági és diplomáciai síkon is felléptek ellene. Az apartheid-rendszer megfelelő hivatkozási alapot szolgáltatott az átfogó regionális felszabadító harchoz. 1980-ban alakult meg a *Dél-afrikai Fejlesztési Koordinációs Konferencia*, melyben kilenc állam vett részt, kialakítva az ún. szabad cserezőnát Mozambik és Tanzánia között.

Mozambik és Angola vállalták a globális offenzíva vezetését. Az egyeztetett politika realitásokon nyugodott. Célkitűzésük szerint lazítani kellett a dél-afrikai gazdaságtól való függőségen, a dél-afrikai katonai intervenciókra határozott válaszokat adtak a kubai önkéntesek és a keleti blokk segítségével, hathatós támogatást nyújtottak a pretoriai rezsimmel szemben fellépő forradalmi gerilláknak. A frontországok erőfeszítései az 1984. március 16-i tüzszüneti megállapodáshoz vezettek, amelyben a Dél-afrikai Köztársaság és Mozambik felfüggesztették a harci cselekményeket. Együttal

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

kötelezettséget vállaltak a “be nem avatkozás” és a “jósomszédság” elvén alapuló békekötésre.

Machel elnököt 1986-ban repülőszerencsétlenség érte. Utódja, *Alberto Chissano* már új helyzetben folytatta az átalakítás politikáját. Az ő kormányzása már a Gorbacsov-korszakra, majd a szovjet vezetésű keleti blokk államrendszerei összeomlásának az időszakára esett. Kiemelkedő intézkedése volt a Frelimo hatalmi monopóliumának 1990-es felszámolása. Az 1990-es új alkotmány szerint az államelnököt közvetlenül a nép választja, a törvényeket a *köztársasági gyűlés* hozza. Mozambik ekként a köztársasági államforma keretei között visszatért a többségi demokratikus választási rendszer alkalmazásához.

AUSZTRÁL-AFRIKA

Dél-afrikai Unió / Dél-afrikai Köztársaság

A Dél-afrikai Unió rendszere a dél-afrikai régiók rendkívüli bányakincs-készleteinek kiaknázására született. Ezt szolgálta az uniós politika is, miután a bennszülött népesség feletti rasszista uralmat feltétlenül közösen kellett biztosítaniuk az oda összpontosított tőkés vállalkozásoknak. Dél-Afrika volt az első afrikai állam, amely az ipari fejlettség szintjére lépett. A kapitalizmus nagy ütemben fejlődött ki. Az Unióban egyidejűleg működött a külföldi kapitalizmus (a bányaszektorban), és a nemzeti kapitalizmus (főleg a mezőgazdaságban, majd a feldolgozó iparágakban). A külföldi tőkések körében a világ legerősebb csoportjai képviseltették magukat. Jelenlétük mintegy kollektív dominanciát eredményezett, miközben a gazdaság stratégiai ágában, a bányaiiparban az angol-amerikai ellenőrzés volt a meghatározó. A fehér tőkés uralom megvalósítása a rasszista elkülönítés rendszerén keresztül magas gazdasági hatékonyságot ért el.

Dr. Malan bír *Nemzeti Pártjának (National Party – NP)* győzelme 1948-ban gyökeres fordulatot eredményezett Dél-Afrikában. A totális rasszista elkülönítést hivatalos ideológiai szintre emelték. A társadalmi-gazdasági változások látványos elmozdulást hoztak a háború előtti időszakhoz képest. A feldolgozóipari szektor gyors fejlődése révén megnőtt a városban élő afrikaiak száma (1910: 12%, 1948: 25%). A bányákban foglalkoztatottak között az afrikaiak részaránya a hetvenes évek elejére elérte a 90%-ot. Jelentősen erősödött viszont a társadalmi egyensúlyhiány (pl. az afrikai családok egyharmadának nem volt földje). Az apartheid éppen a konfliktusok kifejlődését volt hivatott megelőzni. A kicsinyes szegregáción kívül az afrikaiak kizárását jelentette a legális politikából (tilos volt ellenzéki

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

szervezetet, szakszervezeteket létrehozniuk). A fekete népesség életviszonyai a korlátlan gazdasági haszonszerzést célzó fehér diktatúra folytán rendkívül alacsony szintre süllyedtek. Az afrikaiak semmiféle szabadságjogot nem élveztek. Rezervátumokba, ún. bantuszánokba kényszerültek (l. az 1913-as *Native Land Act* és az 1936-os *Native Trust and Land Act* intézményét); ezáltal az apartheid-politika kiteljesedett. (Az 1971. évi, utolsó nagy szegregációs törvény kilenc bantuszánt alakított ki, ahol kb. 18 millió afrikai élt, mindössze 155 ezer km²-en. Ezek politikailag ellenőrzött, gazdaságilag életképtelen “autonómiák” voltak, nyelvi és etnikai alapon. Az ún. “bantu nemzetek” közötti összetűzések sem voltak kizárva, miután az afrikaiak nacionalista mozgalmi is megszerveződtek.)

Az Indiai Kongresszus Párthoz hasonló szervezet Dél-Afrikában is létrejött a népes indiai bevándorlók körében (*Natal Indiai Kongresszus*, 1894; *Dél-afrikai Indiai Kongresszus*, 1920). Az afrikaiak is ezt a gandhista mintát követték, amikor *Martin Luthuli* 1903-ban megalapította a civilizált keresztény afrikaiak kongresszus-szervezetét, amely 1912 és 1935 között fejlődött ki és az *Afrikai Nemzeti Kongresszus* (*African National Congress – ANC*) nevet vette fel. Az afrikai munkások *Kereskedelmi és Ipari Dolgozók Uniója* (*ICU*) a sikeres indulás után (1919) a hatalmi erőszak miatt nem tudott számottevő erővé válni. Hasonló helyzetbe jutott az 1921-ben alapított *Dél-afrikai Kommunista Párt* is.

Az ANC eleinte a passzív ellenállás útját választotta az 1954-ig kormányzó NP apartheidpolitikájával szemben. A háború alatt felnövő új generáció – a *Fiatalok Ligája*; vezetői *Walter Sisulu*, *Oliver Tambo* és *Nelson Mandela* – radikalizmusának hatására 1949-ben programba iktatta a “cselekvés” és a “nemzeti függetlenség” követelményét, a “beszéd” és “az igazságosság” keresésének mérsékelt gyakorlatával szemben. Az ANC adott mozgásteret az 1950-ben betiltott kommunistáknak is. A kongresszusban azonban gyűjtőpárt, illetve apartheid-ellenes egységfront jellegénél fogva belső viták gyengítették a hatásos politizálást. 1959-ben szakadásra került sor: megalakult a *Robert Sobukwe* által vezetett *Pánafrikai Kongresszus* (*Panafrican Congress – PAC*), jelszava az afrikanizáció volt (“Az afrikaiak kormánya az afrikaiak által, az afrikaiakért!”). A PAC is az erőszakmentesség eszközével élt 1960-ban, amikor követelte a fekete-afrikaiakat megkülönböztető útlevétörvény eltörlését. Ez a mozgalom Sharpeville-ben a rendőrség brutális fellépését váltotta ki.

A kormány a vérengzést követően mindkét pártot (ANC, PAC) betiltotta, vezetőiket pedig letartóztatták. Válaszul az ANC félkatonai szervezetet hozott létre a *Nemzet Lándzsája* néven és fegyveres harcot hirdetett. Működésüket korlátozta és elszigetelte, hogy a Dél-afrikai Unió 1961-ben kilépett a Commonwealth-ből, majd “fehér” népszavazással megalakították a *Dél-afrikai Köztársaságot*.

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.). Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

A kormányzat minden ellenzéki-ellenállási cselekményt elfojtott. (1964-ben életfogytiglani börtönre ítélték az ANC nyolc vezetőjét.) A gazdaság fejlesztése viszont nagy ütemben haladt. Az új miniszterelnök *Balthazar J. Vorster* 1966-tól tizenkét éven át egy különös, de lassú és egyoldalúan a fehér hatalomnak alárendelt belső dekolonizációs folyamatot indított el. Elismerték a bantu "homelandek" állami függetlenségét. A brit protektorátusok függetlenek lettek (1966-ban Becsuanaföld *Botswana*, Basuthoföld *Lesotho* néven, 1968-ban Szváziföld is).

A belső rendezés idején több etnikai csoport közül a délnyugat-afrikai erők sikeres szervezkedésbe kezdtek az egykori német gyarmaton, Namíbiában. Az 1955-ben alakult *Hererók Társasága* 1959-ben megalakította a *Délnyugat-Afrikai Nemzeti Uniót* (*Southwest African National Union – SWANU*). Az *ovambók* 1957-ben állították fel *Ovambóföld Népeinek Szervezetét* (*Ovamboland People's Organization – OPO*). Az OPO, amely a dél-afrikai munkaerőpiac "befagyasztásával" is próbálkozott, 1960-ban *Délnyugat-afrikai Népi Szervezet* (*Southwest African People's Organization – SWAPO*) néven interetnikai alapokon megújította az apartheid-ellenes küzdelmet.

A SWAPO az ENSZ fórumát is kihasználta, hogy Namíbiából kivonulásra kényszerítse Dél-Afrikát (1947 és 1966 között hetvenhárom ENSZ-határozat ítélte el a dél-afrikai rezsim namíbiai megszállását). Az ENSZ-közgyűlés a Dél-afrikai Köztársaságot megfosztotta a népszövetségi mandátumtól és Délnyugat-Afrikát közvetlen ENSZ-felügyelet alá helyezte, anélkül, hogy a dél-afrikaiak reális ellenőrzése gyengült volna. A térségben megkezdődött a fegyveres harc is, amely 1973-ra azt eredményezte, hogy a SWAPO a namíbiai népnek az ENSZ és az AESZ által elismert "autentikus" erejévé vált. A pretoriai kormány viszont, kihasználva a nyugati hatalmak ellentmondásos politikáját, továbbra is ellenállt a nemzetközi szervezetek nyomásának. Eközben az 1971-es sztrájk rákényszerítette a dél-afrikai kormányt, hogy *rasszközi namíbiai tanácsot* hozzon létre.

1975-ben Pretoria kirakat jellegű alkotmányozó konferenciát szervezett, melyen a függetlenség megadásának módozatait kívánták megvitatni (ún. *Turnhalle*-konferenciák). A SWAPO-t nem hívták meg, a jogi tanácsadók között csak egy volt afrikai származású. Mégis javaslatot dolgoztak ki az 1978/79. évi reformról. Olyan államstruktúrát készítettek elő, amely az európai kisebbségek és az afrikai népcsoportok közötti területi megosztást foglalt magában. Ezzel az ENSZ BT 1976. évi 385. számú határozatának szellemével szemben foglaltak állást, amely a többségi társadalom érdekeinek feltétel nélküli kielégítése mellett döntött. A SWAPO elutasította a *Turnhalle*-konferenciák szervezetét és folytatta a fegyveres harcot. Az első parlamenti választásokat 1978-ban a *Demokratikus Turnhalle Szövetség* (*Democratic Turnhalle Alliance – DTA*) nyerte ugyan, de az ENSZ és a SWAPO nem ismerte el, miként az 1986-ban alakított namíbiai ideiglenes kormányt sem.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

1988-ban került sor fordulatra a namíbiai kérdésben, amikor Angola, Kuba és a Dél-afrikai Köztársaság megállapodtak Namíbiai függetlenségében a kubai csapatok angolai kivonásával összhangban. Az 1989-ben választott alkotmányozó gyűlésen már a SWAPO szerzett többséget. Az 1990-ben elfogadott alkotmány elnöki köztársasági rendszert vezetett be, melyben az államfőnek széles körű végrehajtó hatalmat biztosítottak; egy személyben ellátta a kormányfői és a fegyveres erők főparancsnoki tisztét is. Namíbiai első államelnöke *Sam Nujoma*, a SWAPO vezetője lett.

Maga a Dél-afrikai Köztársaság a hetvenes évek közepétől folytonos háborút viselt mind belpolitikai, mind külpolitikai értelemben. Megtorló és megelőző katonai csapásokat mért szomszédaira, hogy ezzel büntesse őket az ANC-nek illetve a PAC-nak nyújtott segítségért. A Namíbia feletti végrehajtó hatalom gyakorlását sem kívánta feladni, szembehelyezkedett az ENSZ-szel és a SWAPO-val.

A dél-afrikai rezsim saját határain belül a “fekete öntudat” életben tartói elsősorban a városi radikális értelmiségiek voltak. Kormány-ellenes akcióik az iskolaügyben csúcsosodtak ki. 1976 júniusában, miután kötelezővé tették az *afrikaans* nyelvet az iskolákban, Sowetóban és más nagyvárosokban tömeges diáktüntetésekre került sor, több ellenzéki szervezet (*Dél-afrikai Egyetemisták Szervezete – SASO; Fekete Nép Konvenciója, Fekete Diákok Szüleinek Társasága*) közös fellépéseként. A szélesedő sztrájkok után a kormány rendkívüli állapotot hirdetett és erőszakot alkalmazott. Az események több száz halálos áldozattal jártak. A sowetói dráma különösen *Steve Biko* diákvezér 1977. szeptemberi halálát követően mélyült el.

Az afrikai ellenállási szervezetek 1976 és 1978 között az *Azania Népe Szervezetében (APO)* egyesítették az erejüket. A fehérek körében viszont megbomlott az 1948 óta fennálló egyetértés: a katolikus egyház elfogadta Dél-Afrika multirassz-jellegét. A kereskedelmi körök a gazdasági liberalizmussal harmonizáló politikai gyakorlat bevezetésére hívták fel az apartheid-politikáért felelős nagytőkés csoportot, köztük *Harry Oppenheimert*, a legnagyobb angol-amerikai társaság befolyásos tulajdonosát. Általában megoldásra várt az anglofon liberálisok és az afrikáner konzervatívok konfliktusa a fehér uralom, vagy rasszfelettség kérdésében. A pretoriai kormányzat viszont a halogatás politikáját folytatta. (1974 után valamelyest lazítottak az elkülönítés rendszerén, de ugyanakkor megkettőzték a fegyveres tevékenység (“terrorizmus”) elleni fellépést. Az ellenzéki vezető személyiségek ellen hajszát indítottak, több esetben likvidálták őket.)

1977-ben elnöki rendszert vezettek be. *J. Vorstert* választották államfővé; a kormányfői posztot *Botha* – korábban a bantu ügyek minisztere, az angolai intervenció felelőse – foglalta el.

A dél-afrikai gazdaság stabilitásának megtartása biztonságpolitikai kérdésként is komoly reakciókat váltott ki a világ érdekelt hatalmai részéről. Az apartheid a dél-afrikai ipari kapitalizmus biztonságos fejlesztésének

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

akadályává vált. Gondot okozott a képzett szakmunkások részaránya, mivel 1976 óta az európai bevándorlók száma csökkent; az afrikaiakat sújtó megkülönböztetés itt kétszeresen visszaütött. A feketék diszkriminációja komoly fogyasztói keresletet zárt ki a belső piacról. A dél-afrikai meszticek és indiaiak kivonták magukat a hivatalos politika támogatóinak köréből, habár a kormányzat 1978-ban bizonyos jogokat kínált nekik. Ily módon a "harmadik erő" létrehozása megbukott. Pretoria a kontinensen sem tudta elhelyezni termékeit, miután 1975 óta a mérsékelt afrikai államok is elzárkóztak a párbeszédétől, s keresték az utat, hogy gazdaságilag függetlenedjenek Dél-Afrikától.

A nyolcvanas évek elején nyílt próbálkozások történtek Dél-Afrikában a dél-afrikai rezsimtől való teljes függetlenedésre: 1980-81-ben a területek fejlesztését célzó koordinációs konferencia 13 országot felölelő szabad cserezőna megszervezését határozta el. Dél-Afrika teljes nemzetközi elszigetelődése – a nyugati világ megértő manőverei ellenére – a fekete-fehér konfliktus végzetes elmélyüléséhez vezetett. Pretoriának rá kellett térnie a változások előkészítésére. Ennek előfeltételeként először Angolával, majd Mozambikkal kötöttek egyezményt a katonai ellenségeskedés beszüntetéséről (1984), vállalva, hogy nem nyújtanak segítséget a másik állam ellen irányuló katonai akciókhoz.

A meszticeknek és az ázsiaiaknak az 1984-es újabb alkotmányban korlátozott parlamenti képviselőket biztosítottak. Ezzel egyidejűleg folytatták a feketék könyörtelen áttelepítését (1985), ami a "fekete" településeken rendkívül feszült állapotot idézett elő. Az afrikai ellenállás lényegesen megnőtt. Ez kényszerítette ki, hogy az ANC és más ellenzéki szervezetek legális tevékenységét újra engedélyezzék (Mandelát is szabadon bocsátották). Ez már a *Klerk*-kormányzat megegyezési készségének első jele volt.

A kelet-közép-európai változások, a bipoláris világrend megszűnése és az afrikai öntudat bázisán szervezkedő "fekete ellenállás" együttes hatására 1991-ben megkezdődött az apartheid politika felszámolása. A folyamatot 1994-ben szabad választásokkal zárták le. Ezúton számarányának megfelelő képviselőhöz jutott a színes bőrű lakosság. A Köztársaság elnöke Nelson Mandela, a fekete többség vezetője lett. A váltás első éveit megterhelték a rivalizáló afrikai etnikumok közti konfliktusok. A *xhosa* etnikumhoz tartozó ANC-hívek, a Buthelezi vezette *zulusok* és a *kwazulusi* miniszterelnök *Inkatha*-mozgalma közötti véres viszály több ezer halálos áldozatot követelt.

Afrika szarva

A Vörös-tenger és az Ádeni-öböl találkozási pontjához közel eső kiszögellésben helyezkedik el Etiópia, Szomália, Dzsibuti és a mai Eritrea. A különféle civilizációknak, vallásoknak és rasszoknak ezen a találkozási pontján az olasz, a brit és a francia kolonialisták expanzív törekvései határozták meg a politikai-gazdasági fejlődés menetét. A gyarmati rendszer felbomlása után mindkét szuperhatalom – a Szovjetunió és az Egyesült Államok – is megjelent ebben az “érzékeny” és stratégiaileg jelentős régióban. Afrika Szarvának jelenkori politikai történetében a külhatalmak szüntelen akciói játszottak főszerepet. A régió különös kettősséget hordoz magában: az etiópai központosított és teokratikus szervezettséget, valamint a nomád életmódhoz kapcsolódó hagyományos szomáliai “demokratizmust”.

Etiópia / Eritrea

A *II. Menelik négus* (1865-1913) által kialakított Etiópia nagy kiterjedésű térségében a multietnicitás jellemző. Ez egyben szakadatlan konfliktusok forrása is, különösen a szomáliai népcsoportok vonatkozásában. A hat legnagyobb szomáli népcsoport közül öt az etiópai állam, Dzsibuti és Kenya területén él, s csupán egy a szomáli államhatárok között. A második világháború idején ebből a szétszórtságból húzott hasznot *Hailé Szelasszié* császár, aki a britekkel való együttműködés fejében 1946 és 1955 között Etiópiához csatolhatta Ogadent és környékét.

Az abszolutista etióp monarchia rendszerében állandósultak az archaikus viszonyok. (30 évvel a második világháború után a vidéki népesség kétharmada jobbágysorban élt, s csupán 10%-uk rendelkezett földtulajdonnal.) A négus országa, amely viszonylagos sikerrel küzdött függetlensége megtartásáért, vallási és etnikai feszültségekkel volt terhes. A népesség egynegyedét kitevő *amharák* uralták a kulcspozíciókat a *gallák*, a *tigrék*, a *nilotikus* és *szomáli* népek felett. 1955-ben az etiópok hivatalos nyelvvé tették az *amhara* nyelvet. 1931-től az etióp ortodox keresztény vallást államvallássá nyilvánították (holott a muzulmánok aránya elérte a keresztényekét, a 45%-ot, s mellettük jelentős aktív zsidó kisebbség is élt az országban).

Az emancipációval és a dekolonizációval szembekerülő Afrika változásai az etióp belpolitikára is hatottak. Az 1955-ös alkotmány parlamentáris monarchiává alakította az abszolutista rendszert. A négus a hatvanas évek elejétől reformokkal kísérelte meg a régi belső ellentmondások megszüntetését. 1961-ben agrárreformot jelentettek be, amit azonban nem

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

hajtottak végre. A gazdaság aránytalanságait és egyensúlyhiányait (a modern szektort indiaiak, görögök és örmények tartották kézben) külföldi tőke bevonásával, a kisipar erősítésével kívánták mérsékelni. A társadalmi viszonyok merevségének feloldása azonban hosszabb időt igényelt. Hagyományosan inkább a katonai szolgálat, mintsem az oktatás útján következett be számottevő mozgás az etióp társadalomban. (A második világháború után 50 ezer etióp szolgált Koreában, Kongóban, Eritreában és Ogadenben, amerikai haditechnikával felszerelve.) Az óvatos reformválaszok elégtelenek maradtak, miközben más afrikai területeken radikális változásokra került sor. Az etiópiai dermedtség fennmaradásához hozzájárult Hailé Szelasszié évtizedes nemzetközi tekintélye és támogatottsága (elnyerte az ENSZ és az AESZ elismerését).

Még 1960-ban katonai puccs zajlott le az országban, amit a császári elit alakulatok levertek. A modernizáció mellett elkötelezett katonai csoport esélyei a négus életében – az őt övező személyi kultusz miatt – csekélyek voltak. A rendszer megváltoztatásához azonban lökést adott az 1971 és 1974 közötti éhínség, amelyet az uralkodó ház titokban tartott a világ előtt. Az ellenzéki mozgalom egyetemisták, értelmiségiek, szakszervezetiek agitációjával indult. 1974 áprilisában alakították meg a *Fegyveres Erők Koordinációs Bizottságát* (etióp néven: *Derg*). A négus hatalomból való távozása után (szeptember) a *Derg* vezetője, *Amdon* tábornok vette át a hatalmat, de már jelentősebb polgári ellenzéki tevékenységtől kísérve. Az *Etióp Szakszervezetek Szövetsége* (CELU) “népi hatalmat”, “demokratikus polgári rendszert” követelt. A *Derg* erőszakkal válaszolt, s a CELU az év végén illegálitásban kényszerült.

Kétéves felkészülés (vidéki szervezőmunka) után, 1976-ban a “szakszervezetiek” visszatértek a városokba. Megalakították az *Etióp Népi Forradalmi Pártot* (EPRP). Ez a marxizmus-leninizmus eszmeiségét hirdette és városi gerillaharcot indított a katonai rezsim ellen. A hatalmon lévő katonai kormányzat kísérletet tett a politikai megoldásra: ellenpártot alakított kormányhű elit csoportokból. Csakhamar áttért azonban a fegyveres erőszak alkalmazására. 1977 májusától 1978 januárjáig több hullámban felszámolta a pártot.

Egy másik ellenzéki erő is megjelent, mégpedig a régi arisztokrácia által Szudánban létrehozott “*Demokratikus Unió*” (EDU). Ez 1977-ben frontot is nyitott a szomáliai-etióp határövezetben a katonai rezsimmel szemben, amelyen belül kezdettől fogva különféle politikai irányultságú csoportok léteztek.

Az államérdeket biztosító leghatározottabb katonai csoport élén *Mengisztu Hailé Mariam* ezredes állt, aki az “ellenforradalmárokkal” szemben brutálisan lépett fel. Programjukat 1976-ban tették közzé *Nemzeti Demokratikus Forradalom* címen. Ebben az agrárreform és a néphatalom megvalósítását ígérték. 1975 tavaszától minden termelni képes parasztnak földet osztottak,

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

mintegy felülről politizálták át az addig mozdulatlan vidéki lakosságot. Az "agrárforradalom", amely eredetileg agrárszocialista rendszer alapvetését célozta, 1979-ben kritikus pontjához érkezett. Ekkor megkezdődött a "szövetkezetesítés", hogy elejét vegyék a "kulákosodásnak". Az ipari szférában csekély változásokra került sor. A katonai vezetés idegenkedett a magánszektor támogatásától. A népi diktatúra etióp gyakorlata egyfajta "nem kapitalista" tartalmat kapott. Politikai téren viszont üldözni kezdték a szélsőbaloldaliságot; az országban gazdasági és jogi bizottságok működtek ezzel a küldetéssel. A rendszerváltás rövid időn belül a hadikommunizmus felé tolódott el. Az etióp rendszerváltozás során egyszerre kellett megoldást találni a parasztkérdésre, a nemzetiségek sorsára, az ország nemzetközi beilleszkedésére és a belső társadalmi-politikai rend kialakítására.

A katonai rezsimnek, ennek a kvázi-kommunista forradalmi kormányzatnak kezdettől számolnia kellett az *eritreai nacionalizmussal* és a *szomáli irredentizmussal*. Eritreában a hatvanas években kezdődött a nemzeti mozgalom szervezkedése. Az ENSZ 1950-ben autonómiát adott a területnek, de az Etióp Császárság alá rendelten. Az "ország-rész" 1952-ben külön demokratikus alkotmányt és minisztériumot kapott. Hat évvel később viszont megvonták az autonómiát, megkezdődött a terület integrációja. Szinte ezzel egyidejűleg születtek meg az eritreai felszabadítási frontok, az egymással is rivalizáló szervezetek (1961: muzulmán *Forradalmi Tanács* iraki, líbiai és szaúd-arábiai támogatással; 1970: *Népi Front*, amely szocializmust hirdetett; 1976: *Népi Erők*, akik a katolikusok körében szervezkedtek, szudáni és szaúd-arábiai támogatással).

A Népi Front szervezetsége volt a legkiterjedtebb, s a Forradalmi Tanáccsal együttesen folytatta az ellenállási-elkülönülési harcot az etióp állammal szemben 1978-ig, amikor a három eritreai front közötti nézeteltérések miatt a fegyveres és politikai harc ereje meggyengült.

Az eritreai-etióp összecsapások a nagyhatalmak példátlan aktivitását váltották ki. Az USA még Hailé Szelasszié bukása előtt visszavonulásra kényszerült Afrika szarvából. A hetvenes évek elejétől a *Diego Garcia* szigetén építendő stratégiai támaszpont kapott elsőbbséget az amerikai biztonságpolitikában. A kivonulás 1973-ban megkezdődött ugyan Etiópiából, de az új rezsim még négy éven át élvezhette az USA támogatását. A kapcsolatokat csak a Szovjetunióval kötött 1977-es szövetségi szerződéskor szakították meg Mengisztuval. Az USA érdeklődése egyszersmind Szomália felé fordult, ahol viszont Peking törekvéseinek is utat nyitottak. A Szovjetunió és kubai szövetségese is fokozta jelenlétét a régióban. A szovjet tengeri flotta pozíciókat keresett az Indiai-óceánon és Afrika szarvánál. A Szovjetunió együttműködési és barátsági szerződést kötött (1974) a "tudományos szocializmus" útját választó Szomáliával. Az etióp fordulat és a szomáliai forradalom összekapcsolása a Szovjetunió javára döntötte volna el a térségben folyó nyugat-kelet versenyt. Szomáliában azonban újabb fordulatra került sor.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

1977-ben kiutasították a szovjet és a kubai tanácsadókat. Etiópia fogadta ezeket a katonai csoportokat (1978: 3-12 ezer kubai katona, valamint ezer szovjet tanácsadó), akiket azonnal bevontak az ogadeni és eritreai rendfenntartó műveletekbe. Moszkva meglehetősen kényes helyzetbe került, hiszen a császárság alatt Eritreának nyújtott támogatást. Az etióp forradalmi vezetés pedig elsősorban azért kapott feltétlen segítséget, hogy a térség politikai rendezésére szocialista blokk segítségével kerüljön sor. Az elképzelés három államból (Etiópia, Szomália, Eritrea) álló *Afrika Szarva Föderáció* kialakítása volt. A szovjet tervek azonban ütköztek Kenya és Izrael érdekeivel. (Az előbbi Szomália megerősödésétől tartott; az utóbbi Szaúd-Arábia, Szudán és az Arab Liga befolyásának ellensúlyozására tört a térségben.)

Etiópia így sem volt képes megküzdeni halmozott elmaradottságával. 1984-85-ben újabb éhínség során egymillió etióp pusztult el. A kormányellenes erők szervezkedése az új nemzetközi konstellációban 1991-ben általános felkelés megindítását tette lehetővé Addis Abebában. Megdöntötték Mengisztu Hailé Mariam elnök katonai uralmát. A különböző felszabadítási mozgalmak alakítottak ideiglenes kormányt, amíg 1992-ben a nemzetgyűlést újraválasztották. Ily módon Etiópiában parlamentáris köztársasági államformát teremtettek.

1993. május 24-én Eritreában kikiáltották a függetlenséget. Az új ország köztársasági államformát vett fel és együttműködési szerződést kötött Etiópiával. A jó stratégiai fekvésű kis országnak súlyos hiányokkal és elmaradottsággal kellett szembenéznie (ritka lakottság, magas népszaporulat, 90%-os analfabetizmus, szinte teljes függés külföldi segélyektől).

Szomália

A szomáliai területek Afrika Szarvának tengerparti sávjában helyezkednek el az Indiai-óceán és az Ádeni-öböl mentén, északi határkiszögelésük *Dzsibutinál* végződik. Az egész régióhoz hasonlóan Szomáliára is a földrajzi változások és a társadalmi mozdulatlanság ellentéte jellemző. A gyarmati korszakban Afrika keleti csúcsában Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország versenyzett. Az olaszok a britekkel egyetértésben *Mogadishuig* foglaltak el területeket, amíg a franciák ettől északra alakították ki gyarmatukat (*Francia Szomáliföld*). Az *Olasz Szomáliföld* 1941 és 1949 között brit katonai fennhatóság alatt állt, majd az ENSZ gyámsági területeként olasz közigazgatást valósítottak meg. *Brit Szomáliföld* sorsa az olasz területével kapcsolódott össze. A két terület 1960. július 1-jén vált függetlenné, s együttesen a *Szomáli Köztársaságot* alkották. (Az első államfő *Abdullah Oszman*, az első miniszterelnök *Abdi Rashid Shermarke* volt. Ez utóbbi 1967-ben átvette az államelnöki tisztséget is.) Az új állam zászlaján öt "szomáli"

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

országot szimbolizált a csillag jele: *Szomália, Szomáliföld, Dzsibuti, Észak-Kenya és Ogaden.*

A *Szomáli Ifjúsági Liga* kilencéves uralma idején egymást érték a politikai személyek, az etnikumok és a területek közötti konfliktusok (például eldöntetlen volt, hogy az angol, az olasz, az arab vagy a szomáli nyelvet válasszák). 1969 őszén, egy katonai puccs kezdetén Shermarket meggyilkolták. Október 21-én *Mohammed Sziad Barré* tábornok békésen átvette a hatalmat és egyfajta szocialista típusú megtisztulást hirdetett. Harcot jelentett be a korrupció, a tribalizmus, az analfabetizmus ellen, s célul tűzte ki a gazdasági függetlenség elnyerését.

Első lépésként nacionalizálták a vállalatokat és pénzüzeteket. Megszakították kapcsolataikat a nyugati országokkal és a szocialista blokk államaihoz közeledtek. A *Légfelső Forradalmi Tanács* kikiáltotta a *Szomáli Demokratikus Köztársaságot* és határozottan felszámolta a folytonos összeesküvéseket. A forradalom nagy próbája volt a nomád lakosság letelepítésének programja, amit csak kényszerítéssel tudtak elindítani. (A szomáli nomád közösségek, az etiópiakkal versengve, a kenyai határig állandó mozgásban voltak a térségben.)

1976-ban megalapították a *Szomáli Forradalmi Szocialista Pártot* (*Somali Revolution Socialist Party – SRSP*), mint állampártot. Sziad Barre polgári kormányt alakított és a “tudományos szocializmus” alkalmazásában jelölte meg az ország elmaradottságából kivezető utat.

A britek álma “Nagy Szomália” megteremtése volt a térségben, amit a második világháború idején is szem előtt tartottak. A fiatal szomáli nacionalisták azonban a szomáli nemzeti állam megalakításáért harcoltak. 1967-ig Szomália kenyai területeket is elfoglalt, miután előbb vált függetlenné. Az északkeleti kenyai részeken való szomáli jelenlét kiváltotta Nagy-Britannia rosszallását. London bejelentette, hogy a vonatkozó területet kenyai tartományként integrálják. Nairobi megszakította kapcsolatait Londonnal és éveken át tartó összecsapások kezdődtek a vitatott területért. 1967-ben Tanzánia közvetítésével átmeneti megbékélésre került sor.

A szomáli-brit konfliktus idején a szomáli vezetés a *Francia Szomáli-partra* is igényt jelentett be. (Válaszul Franciaország megváltoztatta a gyarmat nevét, amelyben különválasztotta az *afar* és a *somáli (issa)* közösségeket (*Territoire français des Afars et des Issas*). 1967 és 1975 között viszonylagos nyugalom jellemezte a szomáli-francia kapcsolatokat, de Franciaország 1975 utáni kivonulása Dzsibutiból felborította a térség törékeny egyensúlyát. Szomália a *Szomáliak Pártja Felszabadítási Frontján* keresztül, Etiópia pedig a *Dzsibuti Felszabadítási Mozgalom* támogatásával kívánta megszerezni a terület feletti befolyást. A megújuló harcok körülményei a hetvenes évek közepén változtak: az 1974-es etióp válsághoz kapcsolódóan az USA megkezdte erőinek kivonását, illetve átcsoportosítását a régióban, Szomália pedig csatlakozott az Arab Ligához. A Szovjetunió ezt kiaknázva, jelentős

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

katonai segítséget ajánlott fel Sziad Barrénak, aki ezt 1977-78 folyamán a háború eszkalálására használta fel az ogadeni térségben. A szovjet stratégiai elképzelésekbe azonban az új etióp rezsim megsegítése is beletartozott. Szovjet és kubai segítséggel az etiópoknak sikerült legyőzniük a *Nyugat-Szomália Felszabadítási Front* Etiópia területén működő erőit.

1977 novemberében Sziad Barré megalakította az országnak a két szocialista országhoz (Szovjetunió, Kuba) fűződő szoros kapcsolatát. A többezres katonai kontingenseket kiutasította az országból. Egyidejűleg az ország külpolitikája nyugatbarát lett. Tíz évvel az SRSP hatalomra kerülése után, 1979-ben ismét parlamenti választást tartottak, amely megerősítette az állampárt és Sziad Barré uralmát.

Az ország belső helyzetében azonban nem tudtak javulást elérni. Szomália a világ egyik legszegényebb országa maradt, ahol a lakosság 60-70%-ának léalapja a nomád állattenyésztés volt. Az ország megművelt földterülete csupán az összterület 2%-át tette ki. Igen jelentős (80-90%-os) méretű maradt az írástudatlanság.

A nyolcvanas évek végén polgárháború robbant ki, amelyet a hatalomnak nem sikerült lokalizálnia. 1991 elején Sziad Barré megbukott, s a hatalmat a győztes felkelők szervezete, az *Egyesült Szomáli Kongresszus* ragadta meg. Ideiglenes elnököt jelöltek ki *Ali Mahdi Mohammed* személyében, s ideiglenes kormány lépett hivatalba. Egyszersmind minden alkotmányos állami szervet megszüntettek. Az ország északi részén létrejött a *Független Szomáliföld*.

Észak-Afrika

A térség tíz állama mind földrajzi, mind politikatörténeti szempontból jól elkülönül a kontinens más régióitól. A régió belül is elkülönülnek a tengerparti és a szaharai-szudáni országok. Mégis történetileg számos összetartó, szolidarizációs motívum kapcsolja össze az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig húzódó északi területeket. A legfontosabbak közé tartozik az iszlám integráló hatása. A muzulmán közösségek sajátos civilizációs-vallási különállást biztosítottak az itt élő népeknek, bár mindegyik állam területén létezik a *berber* és *fekete* származásúak közösségeinek etnikai kettőssége. A szaharai-szudáni terület átmenet Fekete-Afrika felé. A Szahara sohasem képezett átjárhatatlan sávot sem az emberek és a gondolatok, sem a gazdasági cserekapcsolatok útjában. Észak-Afrika államaiban mind az arab-muzulmán országok, mind a nyugat- és kelet-afrikai államok fejlődése és változásai tükröződtek.

A MAGHREB TERÜLETEK

Arab nyelven a *maghreb* szó azt a helyet fejezi ki, “ahol a Nap lenyugszik”, azaz a Nílus völgyétől nyugati irányba elterülő területeket. Három országot sorolnak a *Maghreb*-csoporthoz: *Tunéziát*, *Algériát* és *Marokkót*. Ezt a szubrégiót erősen befolyásolta a francia gyarmatosítás. A politikai egyesítés megújuló kísérletei ellenére, a három ország eltérő fejlődési jegyeket mutat, az antikolonialista ellenállástól egészen az új állami berendezkedésig. A dekolonizáció két útja alakult ki itt, döntő részben Franciaország politikájának a függvényeként. Marokkó és Tunézia esetében a “megengedés” politikája érvényesült, míg Algéria esetében gyarmati háborúra került sor.

Az észak-afrikai frankofon protektorátusok jogállását a nemzetközi jog határozta meg. Tunézia és Marokkó a Francia Unió peremén helyezkedett el, egyik fél sem tett kísérletet a társulási, szerződéses viszony alapvető megváltoztatására. A protektorátusok átmeneti állapotnak tekintették a metropoliszhoz fűződő viszonyukat, és tartottak attól, hogy a status quo megmerevedése megnehezíti nacionalista terveik megvalósítását (a belső autonómia következetes kiépítését, majd a protektorátus átalakítását az egyenlőség alapján nyugvó államközi szerződéses viszonyra). Párizs érdekei viszont a kapcsolatok protektorátusi szinten való befagyasztását diktálták. Az ötvenes évek küszöbéig viszonylagos mozdulatlanság jellemezte Franciaország és a protektorátusok kapcsolatát.

Tunézia

Tunéziában 1945 után két irányzat fejlődött ki: az *autonomistáké* és a *francia fennhatóságot elismerőké*. Ez utóbbiakat kielégítették az 1945 és 1947 között született reformok, amelyek paritásos rendszert vezettek be a *Nagy Tanács* és a protektorátusi kormányzat szerveiben. Az autonomistáknak meg kellett hátrálniuk a franciák nyomására. Vezetőjük *Habib Burgiba* kairói száműzetésbe szorult, de a szervezkedést nem adta fel. A harcot úgy képzelte el, hogy valamennyi maghrebi nacionalista szervezet egyesült frontot alkosson. Emellett, élve a nemzetközi erőviszonyok változásai adta lehetőséggel, a nyugati hatalmakat igyekezett érdekeltté tenni a tunéziai emancipációban, a nyugat-kelet ellentéteket is felhasználva.

A mérsékelt nacionalisták sem voltak teljesen tétlenek. *Tahar ben Ammar* és elvbarátai programjavaslatot adtak át a francia kormányzatnak, alkotmányos monarchia kialakítását szorgalmazva. Az előterjesztés elutasítása a *Szalah ben Jusszef* szélsőséges nacionalista vezetése alatt működő *Neo-Desztur* mozgalomhoz közelítette ezt a képviselői csoportot. Ez azt jelentette, hogy a *Tunéziai Front (Front Tunisien – FT)* befolyása kiterjedt. Az FT 1946 augusztusában jelentette be a függetlenségi harcot. Ettől kezdve a *Neo-Desztur (Liberális Alkotmánypárt)* nagy fejlődést ért el különféle körökben. (Hatókörébe tartozott a *Ferhat Hased*-féle szervezet; a tunéziai mezőgazdászok, a kereskedők és kisiparosok uniója; ezeknek tábora 500 ezer főt tett ki).

A Neo-Desztur front nyitása alkalmat adott arra, hogy *Lamina bej* és Burgiba együtt gyakoroljanak nyomást a franciákra. 1950 tavaszán tüntetésen követelték a protektorátusi viszony átalakítását. Burgiba Párizsba utazott, hogy előadhassa *hétpontos tervét* a belső autonómia megteremtésére. A szaporodó nacionalista akciók *Robert Schuman* külügyminisztert arra késztették, hogy ígéretet tegyen a tunéziai függetlenséget előkészítő fejlesztési politikára (Thionville, 1950. június).

A *Quai d'Orsay* 1951. december 15-én közzétett doktrínája viszont a civilizációs műveletben a tunéziai franciáknak tulajdonított "lényegi szerepet", és nem hagyott kétséget afelől, hogy Tunézia és Franciaország "egyesítésének" ad elsőbbséget minden más megoldással szemben. Emiatt megjelent az erőszak és a terror, a tunéziai kérdés pedig az ENSZ napirendjére került.

A francia kormányzat – *Mendés-France* miniszterelnöksége idején – a rá nehezedő nyomás, valamint a Vietnamban elszenvedett első katonai vereségei hatására 1952. július 31-én Karthagóban kinyilvánította, hogy "haladéktalanul elismeri a tunéziai állam belső autonómiáját". Ez megfelelt a mérsékelt nacionalista nézeteknek, de Burgiba úgy reagált rá, hogy a karthagói

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

nyilatkozat “csak egy szakasz Tunézia teljes szuverenitásának a helyreállítása útján”. Ez az állásfoglalás célravezetőnek bizonyult. 1956-ban újabb francia-tunéziai tárgyalások kezdődtek a marokkói fejlemények hatására és a Neo-Desztur nyomására. Tunézia elnyerte függetlenségét egy különös formula jegyében: “függetlenség a szabad kiegyezés kölcsönös függőségében”. A bej királyi címet kapott, de a Neo-Desztur párt és Burgiba már 1957-ben lemondásra kényszerítette és kikiáltották a köztársaságot. Burgiba mint államelnök nemzeti egységet teremtett.

A Neo-Desztur egyedüli uralomra tört. A politikai ellenfelek kiszorítása – olykor likvidálása – 1964-ig tartott. Ekkorra a nagy befolyású szakszervezeti központot, az UGTT-t is sikerült ellenőrzése alá vonnia. A *bizertai kongresszuson* (1964) a Neo-Desztur átalakult, és új névvel (*Desztur Szocialista Párt – Parti socialiste destourien – PSD*) Burgiba személyi hatalmát és politikai vonalát fogadta el. Etatista kurzus vette kezdetét, amelyet szocialista utánérzések tápláltak. Tunézia támogatta az algériai felszabadító mozgalmat, ami több éven át súlyos katonai összetűzésekkel is terhelt francia-tunéziai konfliktust okozott.

A “tunéziai szocializmus” belpolitikai célkitűzése már korábban az UGTT 1956-os “Gazdasági jelentésében” körvonalazódott, Ahmed ben Szalah főtitkársága idején. Szalah, bekerülve a kormányba, 1961-ben tízéves állami fejlesztési tervet hirdetett (1962-71); intenzív államosítási politika vette kezdetét. Átvette több miniszteri tárca irányítását (kereskedelem: 1961, ipar: 1962, mezőgazdaság: 1964, oktatás: 1968). Szigorúan üldözték az ellenzéket (a politikai, a szakszervezeti, az értelmiségi és a diákcsoportokat). 1969-ben elhatározták a szövetkezetesítés meggyorsítását, ami kiváltotta az USA és a Világbank figyelmeztetéseit és a belső ellenzék felélénekülését. (Szalahot ezek után tízévi kényszermunkára ítélték “az elnök megtévesztése” ürügyén.)

A belső ellenzék (*Bahi Ladgham* és *Hédi Nouira* körüli csoport) elérte, hogy az államfő liberális fordulatot jelentsen be (1970). A kormányzat és a nemzetgyűlés nagyobb szerepet kapott. Nouira miniszterelnökké lépett elő, s azonnal megkezdte a szövetkezetek leépítését. A gazdasági bajok azonban nem csökkentek. Válságos évek után (elvándorlás a faluról, munkanélküliség, kivándorlás) 1977-81-re liberális gazdasági tervet fogadtak el. Az UGTT-vel “társadalmi szerződést” kötöttek, amely öt évre biztosította volna a társadalmi békét. Ezt azonban a valós társadalmi ellentétek kizárták. Az UGTT-n kívül új forradalmi csoportok jelentek meg: a *Népi Egység Mozgalom (Mouvement d'unité populaire, MUP)*, amely a visszatérő Szalah vezetésével, az UGTT-vel szövetségben “demokratikus szocializmust” hirdetett. A liberális burzsoázia demokratikus akciócsoportjai (*Emberi Jogok Ligája, a Közszabadság Védelmének Nemzeti Tanácsa*), 1977-78 során létrehozták a *Szocialista Demokraták Mozgalmát (Mouvement des démocrates socialistes – MDS)*; az arab-muzulmán szocializmus harcosai több szervezetet fogtak össze (*Arab Szocialista Unió, Youssefista Tömörülés, Baas, Arab forradalmi kommunisták*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Mozgalma), s 1978-tól *Szocialista Egyesült Párt (Parti Unitaire Socialiste – PUS)* néven működtek együtt.

Ezekkel a pártokkal az elnök szemben állt, ami egymás mellé állította az újraszerveződő erőket. Burgiba tekintélyuralmi rendszere, bár elért némi gazdasági konszolidációt, több népszerűtlen intézkedést is tett. Ezek, valamint az iszlám fundamentalizmussal való szembenállása vezetett 1987. novemberi leváltásához. Utódja, *Zin al-Abidin ben Ali* tábornok már politikai és társadalmi reformokkal igyekezett megfékezni a fundamentalizmus térhódítását. (Az igazságszolgáltatás a francia mintát követi, de az iszlám jogot is figyelembe veszi.) A kormány nehezen küzd meg azzal, hogy a lakosság kétharmada az északi tengerparti sávban él, s több mint a fele város lakó. A dél-tunéziai térségben a beduin kultúrák határozzák meg az életet. A liberalizáció és Burgiba eltávolítása után Tunézia a tehetősebb afrikai országok körébe lépett, amit az északi országrész turizmusának, illetve mezőgazdasági és kőolajtermelésének köszönhet.

Marokkó

Az északnyugat-afrikai területen 1946-ban vette kezdetét a francia reformpolitika. *Erik Labonna* főmegbízott politikája azonban a nacionalista erők egységes szembenállását váltotta ki. Maga a szultán, *Szidi Mohammed ben Jusszef* is az Arab Ligában jelölte meg az egyedüli támogatót. A szultán magáévá tette a pánarab gondolatot, belső autonómiát, marokkóiakból álló kormányt akart. A francia gyarmatosítók viszont a marokkóiak megosztásán fáradoztak, az 1944-ben alakult *Isztiklal* (“*Függetlenség*”) nevű párt közbejöttével is. Az “erős kéz” politikáját alkalmazták, amit a “francia-marokkói kapcsolatok tartósításának” neveztek.

1947 májusában *Juin* tábornok vette át a protektorátus vezetését, aki nyíltan Marokkónak a nyugati szövetségben való megtartását és Franciaország dominanciáját jelentette be céljaként. A marokkói arisztokráciára és a helyi konzervatív csoportokra számított, miután az egyesülő, központosított marokkói állam jövőképe számukra kedvezőtlen fordulatot jelenthetett. Figyelmen kívül hagyta a szultán követeléseit (pl. hogy 1960 októberében kezdjék meg a hatalomváltást). Ellenkezőleg, *Juin* 1951 januárjában a *kormányzótanácsot* megisztította a nacionalistáktól. A szultánnak ultimátumot küldött Rabatba, hogy tagadja meg az *Isztiklalt*. A lázadó feudálisok fegyveres szultán-elleni demonstrációi idején semmiféle biztonsági intézkedést nem tettek francia részről. A szultán rákényszerült, hogy nyilvánosan megszakítsa szolidaritását a nacionalistákkal.

A függetlenség kivívására Tangerben, a nemzetközi igazgatás alatt álló kikötővárosban megalakították a *Marokkói Nemzeti Frontot (Front National Marocain – FNM)*, amely az Arab Ligával szorosán együttműködve továbbra

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

is támaszkodhatott a szultán antikolonialista politikájára. A szultán és a protektorátusi kormányzat összetűzése állandósultak, ami a francia és a marokkói közösség érdekharcait tükrözte. A nacionalizmus a városi munkásrétegek körében is terjedt. Az ellenállás 1952. december 7-én robbant ki a *F. Hased* halálához kapcsolódó tüntetéskor Casablancában (több száz marokkói és nyolc európai áldozattal). Az ENSZ nagy többséggel napirendjére tűzte a marokkói ügyet (az USA is egyetértett a világszervezet beavatkozásával, amivel a marokkói franciák éles hangú bírálatát váltotta ki). Az ENSZ "a marokkói nép alapvető szabadságjogainak megteremtését" ajánlotta. Franciaországban erre reagált egy liberális politikai megmozdulás, liberalizációs lépésekre biztatva az új francia rezidenst, *Quillaume* tábornokot.

Párizs illetékesei a konfliktus okát a szultán személyében látták. A protektorátus pacifikációja érdekében *V. Mohammedet* elfogták és Madagaszkárra száműzték. Helyére *Mulaj ben Arafát* állították, aki elfogadta a francia-marokkói paritás elvét a tervezett községtanács választásokon, s a franciák bábjaként a két nép közti barátságot hirdette. A dinasztikus probléma viszont kizárta a megállapodást.

A marokkói nacionalisták válaszul illegálisan megalakították a *Nemzeti Felszabadító Hadsereget* (*Armée de Liberation Nationale – ALN*). A másik oldalon a francia vezetés is meghasonlott: el kellett dönteniük, hogy a telepések, vagy az "anyaország" érdekeit tartás-e szem előtt. E dilemmát volt hivatott eldönteni az *Aix-les-Bains*-i gyűlés (1955. augusztus), amelyen valamennyi marokkói irányzat képviseltette magát. A franciák felkínálták Arafa elmozdítását, de cserébe a nacionalisták önmérsékletét kérték, amit azok visszautasítottak, a száműzött Mohammed visszahelyezését követelve. Nyilvánvalóvá lett: a dinasztia ügye egyszersmind a marokkói nemzet problémája is.

Párizsnak és a marokkói franciáknak engedniük kellett. A szultánt a francia kormány visszahívta a trónra. 1955. november 5-én, a *Cell-Saint-Cloud*-i közös nyilatkozatban a két fél kinyilvánította, hogy *V. Mohammed* alakít kormányt. Előkészítő tárgyalások után 1956 márciusában Franciaország és a protektorátus északi részét birtokló Spanyolország elismerték az új állam függetlenségét (*Ceuta, Sidi Ifni, Mellila* enklávék spanyol kézen maradtak a hatvanas évek végéig). A fordulatot Franciaország több nyomás alatt tette meg: fokozódott a gerillatevékenység, hatott az indokínai bukás, a tunéziai autonómia megadása, az algériai felkelés, és az amerikai támogatás hiánya.

V. Mohammed szultán 1957-ben fölvette a királyi címet. A dinasztia meghurcolása rendkívül megnövelte a monarchiába vetett hitet. A szultánnak egyfelől sikerült a belső széthúzást mérsékelnie, másfelől az Isztiklal soraiban bomlás indult meg, ami 1959-re szakadáshoz vezetett. A radikálisok *Mehdi ben Barka* vezetésével kiváltak és a nagy szakszervezettel, a *Munka Marokkói Uniójával* (*Union marocaine du travail, UMT* – vezetője *Mahdzub ben*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Szeddik) együtt 1959 szeptemberében új pártot alakítottak *Népi Erők Nemzeti Uniója* (*Union nationale des forces populaires – UNFP*) néven.

Az UNFP az 1960. májusi községi választásokon többségi pozíciót szerzett. Ez V. Mohammed ellenintézkedéseit váltotta ki. *Mulaj Hasszán* nevű fiát bízta meg a végrehajtó hatalommal, az Isztiklal-beli vezetőket pedig eltávolította. A szultán 1961. februári halála után a trónt fia foglalta el *II. Hasszán* néven és minden erővel a megindult politikai fejlődés útját állta. Az UNFP és a monarchia szembekerült egymással. A két erő harcából a királyi palota került ki győztesen. Ebben nagy szerepe volt az 1963-64-es algériai-marokkói határkonfliktusnak. *II. Hasszán* Franciaország és a későbbi európai közösség tagjainak támogatásával kezdettől nyugatbarát politikát folytatott. Ellenfeleire és az elégedetlen tüntetőkre keményen lecsapott (Ben Barkát Párizsban ölték meg.) A megtorlás elfojtotta az aktív politikai életet, amelyet mindinkább a modern társadalmi erők és a monarchia híveinek (főként az arisztokráciának) ellentéte, valamint a királyi önkény és terror jellemezett. A majd kétharmad részben analfabéta néptömeg depolitizálása a monarchista “marokkóizálás” programjának kedvezett: a népi közeg az 1971-72-es válsághelyzetekben közömbös maradt. A marokkói alsóbb néposztályokat sem az elhatalmasodó korrupció, sem az alacsony életszínvonal nem hozta mozgásba. A mohamedán udvar felülről irányított “leszerelési” manőverei az UNFP-t és az Isztiklalt is legyengítették. A marokkóizálás a hangzatos “se a borzalmas kapitalizmus, se a szélsőséges szocializmus” jelszó sulykolásával párosult. A Hasszán elleni 1971-es *Skhirat*-merénylet, majd az 1972. júliusi *Oufkir* tábornok szervezte merénylet, bár az uralkodót vette célba, nagyrészt a hatalmi pozíciószerezés formája volt, minden népi támogatottság nélkül. Az egyedüli lehetőség így a monarchista “középút” maradt. Az 1972-es alkotmány Marokkót demokratikus, szociális monarchiaként írta le. A király teljhatalma fennmaradt.

Marokkó “szent egységét” két külpolitikai esemény segítette helyreállítani: a saharai ügy, valamint a zaire-i válságban vállalt “csendőrszerep”. A Spanyol Saharáért, ahol felszabadító harc indult, Marokkó és Mauritánia vetélkedett. A király megszervezte a “zöld menetet” (1975. november 6-9.) a saharai területek megszerzésére. A “zöld meneteléshez” adott támogatásért cserébe a politikai szervezetek visszanyerték szervezkedési szabadságukat; részt vehettek az 1976-os községi és az 1977-es törvényhozói választásokon. Hárompárti koalíciós kormány alakult. A *függetlenek* (a király pártja) 53%-ot, az *Isztiklal* (a muzulmán szocializmus és a gazdasági nacionalizmus hirdetője) 18%-ot, a *Népi Mozgalom* (*Mouvement Populaire – MP*), a vidék hangadója 16%-ot ért el. A fennmaradó 13%-on a választási rendszer aránytalansága által sújtott nagy befolyású erők osztoztak: az USFP (a valóságos parlamenti monarchia híve), az UMT és a kommunisták (*Szocializmus és Haladás Pártja – Parti du progrès et du socialisme – PPS*).

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Az eltérő tunéziai, marokkói és algériai fejlődés ellenére a Maghreb integráció elmélyítése a második világháború után is napirenden maradt. Az Arab Liga, valamint több arab nacionalista szervezet törekedett az átfogó arab érdekek megvalósítására. 1958-ban Tangerban a felek közel jutottak egy föderáció alapvetéséhez. 1961-ben *II. Hasszán* és Burgiba is hitet tett a *Nagy Magreb* mellett. Az algériai fejlődés azonban szembeállította a térség “mérsékelt” és “forradalmi” erőit. Határviták is keletkeztek Tunézia és Algéria között. 1968 és 1970 folyamán az ENSZ közvetítésével rendeződtek a Maghreb államok vitái, a rendszerek eltérése mégis megghiúsította az egyesülést. Marokkó a monarchiát, Algéria a népi forradalmi utat védelmezte. A Spanyol Szaharában kirobbant felszabadító harc is eltávolította egymástól az érintett országokat.

Mauritánia

A második világháború után a francia dekolonizáció keretében a Francia Unió tagjaként “tengeren túli területté” nyilvánították a kevésbé feltárt Mauritániát is. 1957-ben tartották az első választásokat, majd 1959-ben miniszterelnököt neveztek ki *Mokhtar Ould Daddah* személyében. 1960. november 28-án – csupán negyven évi gyarmati státus után – Mauritánia új független állammá lépett elő. Daddah saját kezében összpontosította az állam és az egyesült párt, a *Mauritániai Néppárt (Parti du Peuple Mauritanien – PPM)* vezetését is.

Az arab országok – Tunézia és 1962 után Algéria kivételével – megkérdőjelezték a mauritániai állam létét. A marokkói monarchia viszont a saját területeként könyvelte el a mauritániai földeket. Először az Isztiklal (1955), majd a marokkói uralkodók jelentették be igényüket a szaharai területekre. Marokkó csak 1969-70-ben ismerte el a fiatal mauritániai állam létét. A viszály a spanyolok 1975-ös kivonulásával, majd 1976-ban Nyugat-Szahara Marokkó és Mauritánia általi anektálásával végződött.

1966 és 1971 között *Daddah* elnök elrendelte a kötelező arab nyelvű oktatást. Ez a vegyes lakosság, a *mórok* és az *afrikai feketék* közötti összetűzésekre vezetett. Az etnikailag tarka Mauritániában nem volt közös hagyománya az északi nomád *móroknak* és a déli letelepült *negrid* parasztnak. Egyedül az iszlám kapcsolta össze őket. A fiatal állam körüli és a belső veszélyek arra indították *Daddah*-t, hogy korlátozza a politikai pártok körét és mozgásterét. Három párt működhetett legálisan: az elnöké, a *Mauritániai Újracsoportosulás Pártja (Parti du regroupement mauritanien – PRM)*; a *Mauritániai Nemzeti Unió (Union nationale mauritanienne – UNM)* és a *Mauritániai Muzulmán Szocialisták Uniója (Union des socialistes musulmans mauritaniens – USMM)*. A betiltott *Nahda – Újjászületés – Párt (Parti de la Nahda – PN)* illegálisban és marokkói emigrációban

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

tevékenykedett. 1965-ben egyedüli állampárttá a PPM-et nyilvánították, majd 1978-ban betiltották.

Az ellenzék 1968 és 1972 között több tüntetést szervezett a diktatúra és a neokolonializmus ellen. E baloldali érületű csoportokat a kormány üldözte, illetve igyekezett bázisukat elvonni. E célból alakították 1972-ben a *Nemzeti Bánya- és Ipari Társaságot (Société nationale industrielle et minière – SNIM)*. Különös, látszat-balratolódás indult meg. 1973-ban, a katonai együttműködés felmondásakor fordulat állt be a francia-mauritániai kapcsolatokban is. Ezt a legnagyobb külföldi vállalat (Miferma) nacionalizálása és önálló nemzeti valuta kibocsátása követte. A *Daddah*-kormány belépett az Arab Ligába (1973), így jelentős hitelekhez jutott a mezőgazdasági szektor fejlesztéséhez.

Nyugat-Szaharában a hetvenes évek elején megszerveződött a *Polisario Front (Fronte Polisario – FP, azaz Front populaire pour la liberation de Saguia el-Hamra et Rio de Oro, Polisario)*. Felszabadító harc vette kezdetét. A Polisario 1973-tól, tehát a Daddh irányította „balranyítás” idején szerveződött meg. A szervezet a marokkói „zöld menetelés” meghíúsítására hirdetett harcot: a marokkói hadsereg és a Polisario Front erői, valamint az utóbbit támogató algériai csapatok megütköztek a térségben (1975 novemberétől 1976 februárjáig).

Az utolsó spanyol katonai kontingens kivonásakor a Polisario kikiáltotta a *Szaharai Demokratikus Arab Köztársaságot (République arabe saharouie démocratique – RASD)*. E perctől háborúba keveredtek a felek (a RASD, Marokkó és Mauritánia). A Polisario katonai műveleteket folytatott 1978-ig Mauritániában, majd Marokkó ellen is. A háború nemzetközivé vált. Mauritánia oldalára állt Marokkó és Franciaország. Dakar mellett francia légibázist telepítettek a Polisario csapatmozgásainak szétverésére. A RASD-ot Algéria támogatta. A konfliktust élénk diplomáciai, katonai, gazdasági mozgások is kísérték. Marokkó újabb lehetőséget látott a „Nagy Marokkó” valóra váltására. A két szuperhatalom passzív maradt a háborúban, mivel gazdasági érdekeik nem estek egybe politikai érdekeikkel (az USA volt Algéria első számú kereskedelmi partnere, a Szovjetunió pedig a marokkói foszfátbányák kiaknázásába fektetett jelentős tőkét).

Az ENSZ és az AESZ eredménytelen kísérleteket tett a megbékélésre; az el nem kötelezettek, mint „bilaterális ügyet” utasították el a beavatkozást. Az arab és az afrikai államoknak az a csoportja, amely elismerte a RASD-ot, progresszista és mérsékelt szárnyra bomlott. Szaúd-Arábia, Kuwait és az Emirátusok jelentős hitelekkel, a francia-marokkói katonai intervenció pedig a harcokban nyújtott támogatással tudta megakadályozni Mauritánia gazdasági-katonai összeomlását. 1978-ban puccsra került sor, amelynek révén a *Katonai Bizottság a Nemzeti Jólétért* testület vette át a hatalmat. Az 1961-es alkotmányt felfüggesztették. 1979-ben Mauritánia békeszerződést írt alá a Polisario Fronttal és kiűrtette a Nyugat-Szaharából neki juttatott szektort.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Marokkó erre az egész területet annektálta, s emiatt majd tíz éves háborúra került sor.

A háborús felek – Marokkó és a Polisario Front – 1988-ban elfogadták az ENSZ rendezési tervét. A vitatott területet az ENSZ ellenőrzése alá kívánták vonni. A tervbe vett népszavazás évében, 1989-ben azonban újra megszólaltak a fegyverek.

A terület fejlődése megsínylette a háborút és a békés építő munka hiányát. A pusztulást növelte a szaharai átmenő kereskedelem megszűnése, a sivatagosodás, illetve az évtizedes aszály. A nomád lakosság 1974 és 1980 között felére, a szarvasmarha-állomány 40%-ára csökkent. A “vad” urbanizáció folytán a lakosság tömegei hagytak fel hagyományos életmódjukkal. Gazdaságpolitikai tévedések is hozzájárultak a romláshoz, hiányok keletkeztek az élelmiszer-termelésben.

1984. december 12-én *Muawiyah Ould Sid Ahmad Taya* ezredes vértelen államcsíny nyomán konszolidációs politikát vezetett be (amnesztiát hirdetett, a fekete-afrikai lakosság megnyerését segítő intézkedéseket tett, pl. a feketék is kaphattak kormányzati tisztségeket). A mély etnikai ellentétek megszüntetése azonban nem sikerülhetett. Ezt jelezte a feketék elbukott 1987-es lázadása a mórokkal szemben. Az etnikai ellentétek elmélyültek, mivel Mauritánia a “fehér” (arab) és a fekete Afrika közötti átmenet országa maradt.

A katonai kormányzat 1991-ben új alkotmányt készített elő és vezetett be. Ekkor utat engedtek a többpártrendszernek, az elnöki köztársaság keretei közt.

Algéria

A franciák ezen a területen Franciaország “éléskamráját” kívánták berendezni; a benépesített tengerentúli mezőgazdasági tartomány feladatát szánták Algériának. 1954-ben a francia telepések száma megközelítette az egymilliót. A fehér népesség 80%-a már a gyarmaton született. Algériában, Marokkótól és Tunéziától eltérően, a függetlenedés gyarmati háborúba torkollott. A telepéseket és a bennszülötteket mély szakadék választotta el. A muzulmán parasztok kétharmada elszegényedett, a helyi közép- és gazdag rétegek aránya negyedére (a népesség 5%-ára) csökkent az ötvenes évek közepére. A közép- és felsőszintű tisztségek 85%-át a franciák foglalták el, a fizikai munkákon viszont 95%-ban algériaiakat foglalkoztattak. Az összlakosság 96%-a északon zsúfolódott össze.

A világháború Algériában is fokozta a nacionalista öntudatot. 1943-ban jelent meg “*Az algériai nép manifesztuma*”, melyben az asszimiláció hívei a muzulmán Algéria jogait követelték. A nemesi réteg “alkotmányos alapokon nyugvó algériai államot” követelt. A függetlenségi törekvést az sem vetette vissza, hogy 1947-ben valamennyi algériai francia állampolgárságot kapott. Egyre hatásosabban szerepelt a *Szabadság és a Manifesztum Baráti Társaság*

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.). Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

(*Amis du Manifeste et de la Liberté, AML*), amelyet Ferhat Abbasz irányított. Az AML a társadalmi-politikai erők gyűjtőhelye volt, a későbbi *Nemzeti Felszabadítási Front (Front de libération nationale, FLN)* előképe. A mérsékelték csupán autonómiát kértek. Az *ulemák* az iszlám hatalmának újjászervezésében jelölték meg a fő célt, ezen az ideológiai-spirituális alapon kívánták a nemzeti megújítást. Jelen volt még a *Messzali Hadzs* vezette *Algériai Néppárt (Parti du peuple algérien – PPA)*. A PPA a munkások, a kistulajdonosok és a parasztok körében szervezkedett.

Ferhat Abbasz 1946 után új politikai szervezetet hívott életre, az *Algériai Manifesztum Demokratikus Unióját (Union démocratique du Manifeste algérien – UDMA)*. Ez a szervezet olyan autonóm algériai köztársaságot akart, amely antiimperialista, antikolonialista alapon megújított szövetséget alkotott volna Franciaországgal.

Messzali Hadzs is újraszervezte erőit, létrehozta a *Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért Mozgalmat (Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques – MTLD)*. Ez a szigorúan hierarchizált szervezet (*vilaja, दौरa és qasma* szinteken) 1947-től félkatonai szervezettel egészült ki, az ún. *Különleges Szervezettel (Organisation Spéciale – OS)*. Az OS-t *Ben Bella* és *Ait Ahmed* vezették.

1954-ig Franciaország érzéketlen maradt az algériai nemzeti ébredés iránt. A leghatékonyabb szervezet, az MTLD vezetőjét – Messzali Hadzszt – 1952-ben a francia hatóságok száműzték, ami válságot idézett elő a mozgalomban. 1953-54 során az MTLD kettéoszlott: a *centralisták* Messzali Hadzs ellen foglaltak állást és a fegyveres harc megindítását sürgették 1955 felére. Az *aktivisták* frakciója, itt az OS-tagok sorakoztak fel, forradalmi bizottságot alakítottak *Akció és Egység Forradalmi Bizottsága (Comité révolutionnaire d'unité d'action – CRUA)* néven. A CRUA csak abban különbözött a centralista csoporttól, hogy már 1954 novemberében megindították a harcot.

A fegyveres harc indulásakor alakult meg a *Nemzeti Felszabadítás Frontja (Front de la Libération, FLN)*, amely mögé, mint nemzeti egységpárt mögé, a politikai erők túlnyomó többsége felsorakozott. Az FLN mellett működött még az *Algériai Nemzeti Mozgalom (Mouvement national algérien, PCA)*. Az FLN rövid időn belül maga mögé utasította a riválisokat, a kommunista erők rövidesen betagozódtak az FLN-be, amely 1956-tól már az egyetlen hiteles erőként szervezte az ellenállást. A felszabadítás katonai erejét politikai irányító szervezettel egészítette ki, s ez utóbbiból 1958-ban megalakították az emigráns ideiglenes kormányt.

Az algériai háborúban súlyos összeapásokra került sor; a felek nem válogattak az eszközökben: az áldozatok száma 1-1,5 millióra tehető. A vidék elnéptelenedett, s a termelés mélypontra zuhant. Az FLN vezetésével az algériai nép kivívta függetlenségét. 1962. március 18-án Evianban a szembenálló felek szerződést kötöttek és július 5-én kikiáltották a független

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

köztársaságot. Az első államfő Ferhat Abbasz lett. A “feketelábúak” többsége (800 ezer fő) viszont 1962. május-júniusban elhagyta az országot.

A nemzeti mozgalom két szárnya, a mérsékeltek és a forradalmárok közötti különbségek a győzelemmel nem tűntek el. Ferhat Abbas és Ait Ahmed rivalizált egymással, s a helyi erők több kerületben is külön útra léptek. A kisebb rendőri, civil és “hivatásos” katonai csoportokból megalakult a *Népi-Nemzeti Hadsereg (Armée nationale populaire – ANP)*, de mellette a vezetők egyes körei külön csoportokat tartottak életben. *Ben Bella, Ferhat Abbas, Khider* a “Tlemcen”-t, *Budiaf, Belkasszem Krim* a “Tizi-Ouzou”-t. A hatalmi belharcokból 1963 augusztusában Ben Bella emelkedett ki, akit *Houari Boumedienne* ezredes páncélosai támogattak. Az ellenlábasokat eliminálták: 1962 őszén Ait Ahmedet és Budiafot, 1963 tavaszán Khidert, végül 1963 augusztusában Abbaszt. Ben Bella Moszkvát választotta Algéria partneréül. Az FLN minden hatalmat és kezdeményezést magára vállalt. 1962 szeptemberében elfogadtatták egyedüli hatalmukat a kormánnyal és az állammal szemben, 1963-64-ben pedig az általuk előkészített alkotmányt, az Algéri Kongresszus Chartát.

1965 júliusában Boumedienne honvédelmi miniszter államcsíny útján ragadta meg a hatalmat, mintegy megelőzve egy súlyosabb belpolitikai válság kirobbanását, amelyet a Ben Bella kormány működése idézett elő. Boumedienne óvatosan visszafogta a szovjet irányultságot.

Az FLN vezetés a *nasszerizmust* és a *castroizmust* követve tervezte meg a stabilizációt. A nemzetgyűlést *forradalmi tanács* váltotta fel és minden hatalmat Boumedienne, illetve az FLN-párt központosított. A központi vezetés politikai filozófiáját a *szocializmus*, a *nacionalizmus* és a *forradalmiság* alakította, de a hangsúlyt a gazdasági nacionalizmusra helyezték. Fokozott szocializálással, államosítással, s a keleti blokkal kötött szövetséggel vélték megvalósítani gazdasági függetlenedésüket Franciaországtól (1966-74). Az állam ellenőrzése 51%-ot ért el a gazdaságban. Ettől kezdve a külföldi érdekek csak vegyes vállalati formában érvényesülhettek. Időközben azonban jelentős bevételi források nyíltak meg a gyorsan növekvő kőolajtermelésben.

1975/76-ban elfogadták az *Algériai Nép Nemzeti Chartáját*. Ez a szocializmusban jelölte meg a fejlődés útját, egyúttal a nemzeti nyelv és kultúra, valamint az iszlám dominanciáját hirdette az államalkotó és nemzeti öntudatot serkentő elemek között. Az intézményesítés a sajátos “algériai szocializmus” megeremtésével párosult. Külpolitikai téren Algéria az el nem kötelezettek mozgalomához csatlakozott, ezen belül a radikális szárnyon helyezkedett el.

1987-ben a Boumedienne örökébe lépő oráni körzeti vezető, *Sadli Bendzsedid* a politikai folytonosság híve volt. A kétségtelen ipari növekedés idején megjelent az ipari és a mezőgazdasági szektor közötti feszültség. A munkanélküliség, az emigráció, az új kistulajdonosi réteg megerősödése és más gondok arra intették a kormányt, hogy ismét a nemzeti egységpolitikát

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

állítsa előtérbe. Erre a célra az “arabizációhoz” nyúltak, főként az adminisztrációban és az oktatásban. (A lakosság túlnyomó része arab dialektust beszél, a kisebbség a berbert.) Sadli megkezdte a kapcsolatokat rendezését Franciaországgal, de a belső biztonságot és egyensúlyt így sem sikerült biztosítani. 1988 közepén zavargások kezdődtek, amit a demokratizálási folyamat beindításával próbáltak mérsékelni. A nagyvárosi zendüléseket a hadsereg véresen leverte ugyan, de a lakosság megnyugtatóására Sadli reformokat hirdetett. 1989-ben módosították az alkotmányt. Eltörölték az FLN egyeduralmát, bevezették a többpártrendszert. (Az államfő, akit öt évre választanak, csak mohamedán lehet.) A törvényhozó hatalom letéteményese a népi gyűlés lett. A vilajeteknek saját parlamentje van, de a központ ellenőrzi őket. A hadsereg depolitizálása, melyet Boumedienne kezdett meg, tovább folytatódott. A csapatok gazdasági építő feladatokat kaptak a szaharai övezetekben (útépítés, fásítás).

Az arabizáció és a reformok fellazították a belső “rendet”. 1991 júniusában az iszlám fundamentalisták heves utcai harcokat kezdeményeztek, s ennek következtében rendkívüli állapotot hirdettek. Különösen kiélezte a helyzetet, hogy a fundamentalisták a kiírt választásokon győzelmet arattak, de a hatalmat nem adták át nekik. Emiatt terrorcselekményekre került sor. Ezt követően Algériában csak fokozatosan haladt előre a stabilizáció.

Csád

Az ország nagy részét a Csád-medence foglalja el, de a központi Szaharától a Száhel-övezeten át a trópusokig terjed. Mint “állam”, régtől fogva igen törekeny alakulat. A francia gyarmatosítás itt a századforduló táján öltött komoly formát. A franciák csak az északi és a középső területeken rendezkedtek be. A déli területeken beérték a közvetett uralommal, amit a helyi vezetők és ügynökök gyakoroltak. A protestáns és katolikus missziók szívesen választották ezt az animista vallású déli régiót misszionáriusi feladatra, míg az északi és középső területeken a muzulmánok jelenléte határozta meg a fejlődést. Délen így kialakult egy szűk, részben keresztény szemléletű képzett elit, amely a dekolonizációs folyamatban egyre nagyobb szerephez jutott. Csád 1946-ban Franciaország tengerentúli területévé lett, bár Afrika egyik legelmaradottabb területe volt és maradt.

Az első cselekvőképes politikai erőt *Gabriel Lisette* alapította az RDA fiókszervezeteként, *Csádi Progresszista Párt (Parti progressiste tchadien – PPT)* néven. A párt a kistőkések gazdasági érdekeiért szállt síkra. Ez a mérsékelt hangütés is zavarta a francia gyarmati hatóságokat és a párt elszigetelésére tettek intézkedéseket. 1956-ban, amikor megjelent az ún. “kerettörvény”, Csádban már 46 párt volt bejegyezve. Ebből egy tucatot maguk a franciák hívtak életre (Sara-csoportosulás). 1958-ban az ország

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

autonóm köztársaságként a Francia Közösség tagja lett. A PPT vált a meghatározó politikai tényezővé. A párt hibái azonban igen hamar robbanást idéztek elő. *Ahmed Kulamallah* pártelnök a "nasszerizmus" híveként politizált, s az északi terület elválását hirdette a déli országrészekről.

A gyarmat 1960. augusztus 11-én függetlenné vált. Az első államelnököt *N'Garta Tombalbaye* személyében a déliek adták. A déliek benyomulása a hatalomba felszínre hozta a régi etnikai ellenségeskedést. Az államfő módszeresen elnyomta a lehetséges ellenzéket és a "déli kurzus" ellenfeleit. Betiltotta a pártokat, s három év alatt a PPT-t állampárttá léptette elő. A kegyetlen elnyomás ellen az első felkelésekre az iszlám népességű északon és az ország keleti felében került sor, a déliek korrupciója, a gazdasági káosz, s a francia állampolgárok alkalmazása miatt. A kormányzat diktatúrája és a francia csapatok beavatkozása révén éveken át sikerült a lázadásokat leszerelni. Ám 1965-ben a hadsereg is fellázadt.

Az ellenzékben lévő szervezetek 1966-ban egyesítették erőiket a *Csádi Nemzeti Felszabadítási Frontban* (*Front de libération nationale du Tchad – Frolinat*). A harcok kiterjedtek. A Frolinatot azonban belső vetélkedés gyengítette. Tombalbaye uralmát a franciák nyíltan támogatták (1968-ban, majd 1969-72 között katonailag, továbbá politikai-adminisztratív tanácsadással is). Az államelnök 1971-ben "nemzeti megbékélést" hirdetett, s amnesztiát jelentett be; tárgyaltak a lázadókkal. Új kormányt alakítottak, amelyben a muzulmánok 50%-os részt kaptak. A politikai nyitást a Frolinat *Fort Lamy (N'Djamena)* elleni támadása szakította félbe 1972-ben.

Ekkor a csádi vezetés Líbia felé fordult. Kadhafi segítségével kívánták a visszahúzódó francia erőket pótolni a háborúskodásban, remélve, hogy a Frolinat így nem kap több támogatást a nagyhatalmi terveket szövögető líbiai vezetőtől. (Líbia a közös határvonal mentén ellenőrzése alá akarta vonni az ún. *Aouzou*-folyosót.)

Tombalbaye elindította a csádi "kulturális forradalmat" is, amit "tchaditude"-ként ("csadosítás") tüntetett fel. Megváltoztatták a keresztény neveket, s a francia helységneveket. Hozzákezdtek a *sarai* ritus, a *yondo* országos bevezetéséhez is, de ez már ellenállásba ütközött. A diktátor elnökkel 1975-ben katonai puccs végzett. Az új elnök, *Félix Malloum* tábornok 1978-ban szövetségre lépett a mohamedán *tubuk* egyik vezetőjével, *Hisszene Habréval*, a Frolinat egyik szárnyának vezetőjével. Habré viszont egy évvel később puccsal megbuktatta Malloumot.

Időközben a déliekkel háborúskodó *tubuk* között is rivalizálás kezdődött, s erőiket egyre inkább az egymás közti harc kötötte le. 1979-ben ugyan még a két vezető, Habré és *Goukouni Oueddei* közös ideiglenes kormányt hoztak létre (*Gouvernement d'Union Nationale de Transition – GUNT*). Ebben a kormányfői posztot Oueddei, a védelmi miniszterséget Habré kapta. Néhány hónap után a két vezető csapatai összeütköztek. Hatalmi harcukat Líbia elnökének intervenciója döntötte el. (Kadhafi megvonta támogatását Habréról)

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

és Oueddei mellé állt. Nigéria a felek megbékéltetésére több konferenciát rendezett: Kano I. – 1979. március; Kano II. – 1979. április; Lagos – 1979. augusztus).

Az öldöklő harcok két év után Habré győzelmét eredményezték. 1982 júniusában csapatai bevonultak N'Djaména. Kormányát az AESZ még 1983 elején elismerte. Líbia továbbra is ellenségesen viszonyult Habréhoz. A polgárháborús harcokba a küzdő felek oldalán beavatkozó Franciaország és Líbia is ütközött egymással. Csád gyakorlatilag kettészakadt: északon Oueddei és a líbiaiak, délen Habré és a franciák ellenőriztek. Párizsban azonban kényelmetlenné vált az aktív háborús jelenlét. Ezért 1984-ben tető alá hozták a francia-líbiai megállapodást. A felek kötelezték magukat a kivonulásra, de Líbia nem teljesítette kötelezettségét. Két év múlva visszatértek a francia erők is, a polgárháború folytatódott.

A rivalizáló vezetők közül Oueddei – meglepő fordulattal – 1986 végén felmondta a líbiai szövetséget és Habréval együtt megkezdték az északi határövezet felszabadítását. Habré csapatait az USA és Franciaország szerelte fel, és logisztikai segítségben is részesítette. A csádi kormányerők vereséget mértek Kadhafi csapataira. A harcok azonban 1987-ig újra meg újra fellángoltak, mígnem Csád és Líbia 1989 augusztusában keretmegállapodást kötött a rendezésről. A küszöbön álló békekötést Habré-ellenes puccs hiúsította meg, amit egy korábbi ellenfele, líbiai száműzetéséből visszatérve, 1990 novemberében hajtott végre (Habré Kamerunba menekült). A puccsot vezető *Idriss Déby* elnökké nevezte ki magát, és ígéretet tett a demokratikus rendszer visszaállítására 1991-re. A bejelentett választásokat azonban nem tartották meg a kitűzött időben. A polgárháborútól és a katasztrofális aszályoktól szenvedő ország és népe alig tud megküzdeni az alapellátás feladataival.

Az 1990-es államcsíny után az államelnöki tisztséget a *Mozgalom a haza megmentésére* végrehajtó tanácsának elnöke töltötte be, a parlamentet feloszlatták.

Északkelet-Afrika

Északkelet-Afrika kontinensek találkozási pontja, egyben az Afrika-közi kapcsolatok hagyományos színtere. Egyiptom, Líbia és Szudán alkotják a régiót, de kétségtelenül Egyiptomnak jutott a kulcsszerep a század afrikai, illetve regionális történeti fejlődésében. A második világháború után szinte modellként alakított a nacionalista és szocialista elemeket felölelő alternatív útkeresés terén. A térség gazdasági, katonai, kulturális és stratégiai jelentősége a bipolaritás viszonyai között nyilvánvalóan kiváltotta a hatalmi versengést és a Nyugat-Kelet konfliktusokat.

Egyiptom

Egyiptomban a nacionalista politikának a századelőre visszanyúló kezdetei vannak: 1914 előtt a *Nemzeti Párt*, majd az első világháború után a *Wafd* (= "küldöttség") tartotta életben a nemzeti függetlenségi törekvéseket. *I. Fuad* király alatt Egyiptom már nagyobb önállósággal rendelkezett. A Wafd párt 1936-ra elérte, hogy felszámolja a britek számos privilégiumát. Az ország visszanyerte függetlenségét, s ettől kezdve konzervatív politikát folytatott. Ez azonban széles körű elégedetlenséget váltott ki a fellahok, a munkások, a munkanélküliek rétegeiben, amit az 1946-52 közötti egyre eltökéltebb tüntetések is jeleztek. (A brit csapatok 1946-ban távoztak az országból.)

A királyi udvar – *Faruk* király – és a konzervatív Wafd politikusok érzékelték, hogy a politikai radikalizmus destabilizálhatja nehezen megszerzett uralmukat. A *Muzulmán Testvérek* 1929-ben alapított fundamentalista iszlám szervezetének befolyása érzékelhetően nőtt a tömegdemonstrációk idején. A feszültség levezetését a kormányzó elit nacionalista külpolitikával kísérte meg. Vállalták az Arab Liga védnökségi szerepkörét (1945), háborút indítottak Izrael ellen (1948), elutasították az angol-amerikai "közös védelmi tervet" és felszámolták a britek megmaradt előjogait is (1951). A britek nem óhajtották feladni pozícióikat, s ellenszegülésük valóságos társadalmi-politikai vihart indított el. A tömegek megmozdulásaihoz a hadsereg is csatlakozott. 1952. július 23-án a "*Szabad tiszték*" mozgalma vértelen puccsal megdöntötte az 1936 óta uralkodó Faruk király hatalmát.

Az új rendszer megteremtése több éven át valósult meg. A vezető tiszti csoport (11 fő) megalakította a *Forradalom Legfelső Tanácsát*, amelyet *Gamal Abdel Nasszer* ezredes vezetett elnöki minőségben. Az általános kormányzati ügyeket viszont *Muhammad Nagib* tábornok intézte. Egyiptom 1953-ban köztársasági államformát öltött. A forradalmi vezérkar politikai filozófiája, doktrínája és programja a rendszerváltás közben alakult ki. Nasszer

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

1954-ben tette közzé "A forradalom filozófiája" című írását, amely a későbbi, 1962-ben elfogadott *Nemzeti Cselekvés Chartájának* alapvetése volt. A nasszeri doktrínában öt kulcskérdés szerepelt: a nemzeti szabadság és függetlenség (*horriyya*), a nacionalizmus és az arab egység, a belső forradalmi rend (*thawra*), az arab szocializmus, valamint az iszlám, mint a társadalompolitikai cselekvés útmutatója. Ezek a doktrinális elemek határozták meg a kormányzati politikát, az egyes fejlődési szakaszokban változó arányokban.

1952 és 1956 között a rendszer intézményi, szervezeti kiépítése, a nemzeti függetlenség valóságos tétele folyt. A Forradalom Tanácsa - élén Nasszerrel - az ellenzékelt eltávolította a politika köréből. A legfontosabb politikai erőket (Kommunista Párt, Wafd, Muzulmán Testvérek) betiltották. 1953-ban új állampártot alapítottak "A Felszabadítás Tömörülése" néven. (1962-ben ez a párt az *Arab Szocialista Unió* nevet vette fel.)

A forradalmi kormány földreformja új távlatokat ígért a szinte "jobbágy" helyzetű falusi lakosságnak, amely az ország területének 3%-án, a Nílus-völgyben, a folyó deltájában és néhány oázison zsúfolódott össze. A földtulajdonossá lett új gazdák támogatásának hitelforrásai hamar kimerültek ugyan, de a reform mozgósító ereje mélyreható változásokat indított el. A hatalomból eltávolított régi burzsoázia a gazdasági szektorba vonult vissza, ott fejtette ki ellenállását.

1954-ben a forradalom vezére, Nasszer vette át a kormányhatalmat is. Ez a nacionalista politika egyértelműbbé tételével járt. A kairói kormány eleinte az USA és a Szovjetunió közötti lavírozást választotta. A *Bandungi Konferencia* (1955) után azonban Nasszer a pozitív semlegesség mellett döntött. Szakított a britekkel, akiknek végleg el kellett hagyniuk egyiptomi bázisaikat; nacionalizálta a Szuezi-csatornát, közeledett a Szovjetunióhoz. A gazdaságpolitikában Nasszer az iparosítást tűzte ki célul (gyárépítési akció indult; tizenöt év alatt mintegy 800 üzem épült fel, köztük acélművek, hajógyárak, gépkocsi-összeszerelők, feldolgozó- és mezőgazdasági üzemek). 1956 és 1961 között a széles körű nacionalizálás jellemezte az egyiptomi politikát. Ennek során új adminisztratív burzsoázia is született, s ez a nasszerista rendszer társadalmi bázisát erősítette.

A Szuezi Társaság államosítása miatt 1956-ban Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország megtámadta Egyiptomot, ami a hidegháborús válságok újabb gócpontját hozta létre. A szuperhatalmak komoly döntési helyzetbe kerültek. Az USA taktikus távolságtartása, és Moszkva fenyegető fellépése nyomán az intervenció meghiúsult. Végül a szuezi kérdést az ENSZ segítségével oldották meg. Nasszer ebben a szakaszban világpolitikai tényezővé emelte Egyiptomot, elsősorban az arab világban és az afro-ázsiai mozgalomban, illetve az Afrika-közi eseményekben vállalt aktív szerepe révén. Megalakították az *Egyesült Arab Köztársaságot* (EAK) Szíriával és Jemennel (1958-61). Kairótól nyílt

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

támogatást kapott Ghana, Guinea, Mali és a lumumbista Kongó a konzervatív, nyugat-barát erők elleni küzdelemben.

A Nasszer vezette Egyiptom mindent annak rendelt alá, hogy a nagymúltú ország Afrika egyik legerősebb gazdasági központjává legyen, de igényt tartott a forradalmi központ szerepére is, tágabb - trikontinentális - körben is. A Szovjetunió segítségével elérte, hogy a Dél-afrikai Köztársaság után a második legerősebb iparral rendelkezzen Afrikában (új nacionalizálásokra is sor került). Nasszerrel élénk diplomáciai erőfeszítései nyomán a harmadik világ legfontosabb politikusainak egyikeként számoltak a nemzetközi társadalomban. 1961 és 1967 között kikristályosodott a *nasszerizmus*, mint forradalmi nacionalista, antiimperialista, etatista politika.

1967. június 5-én az izraeli légierő meglepetésszerű támadást intézett az EAK valamennyi repülőtere ellen. Izrael ezzel büntette Egyiptomot egy évvel korábbi jemeni katonai fellépéséért, de stratégiai célja az arab erők gyengítése volt. Hat nap alatt jelentős területeket foglalt el szomszédaitól A Sínai-félszigetet egészen a Szezei-csatornáig, Ciszjordániát, Jeruzsálem óvárosát és a Szíriai- (Golan-) fennsíkot, mintegy egy milliónyi arab (palesztin) lakossal. Ezt a sikert Izrael csak amerikai és angol segítséggel érte el. Egyiptomnak a csatorna elzáródásával komoly bevételkiesése keletkezett, miközben katonai költségei növekedtek. E két tényező mind gazdasági, mind politikai értelemben válságba döntötte Egyiptomot. Nasszer a lemondást fontolgatta, de végül is 1970-ben bekövetkezett halála "oldotta meg" a vezetési válságot.

Utódja, *Anvar Szadat* a nasszerizmus folytatását ígérte 1974-es "Októberi dokumentum" címen kiadott doktrínájában. Ez az 1962-es Charta szellemében fogant, de a hibák kiigazítását jelentette be. A Szadat-féle kurzus lényege valójában a "denasszerizáció" volt: a nemzeti függetlenség, az arab egység és az arab szocializmus kulcsterületein idézett elő fordulatot a nasszeri irányhoz képest. 1971 májusában még együttműködési és barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval, de 1972 nyarától az egyiptomi függetlenség jegyében megkezdődött a kapcsolatok drasztikus leépítése. 1971 és 1976 között teljesen felszámolta a Szovjetunióhoz és a keleti blokk országaihoz fűződő kapcsolatokat.

1973 októberében, ugyancsak a függetlenség demonstrálása céljából, önálló támadást intézett Izrael ellen. Ebben a háborúban részben helyreállította országa tekintélyét, de a későbbiekben az egyiptomi külpolitika kényszerpályára került: elkerülhetetlenné vált, hogy az USA diplomáciai irányítását fogadják el az arab-izraeli konfliktusban. Ezzel az "arab egység" ügye is gyengült, mivel Szadat a "Mindenekelőtt Egyiptom!" irányvonalat képviselte. 1977. november 19-én látogatást tett Jeruzsálemben és békeajánlatot tett Izraelnek. 1979-ben Washingtonban amerikai közvetítéssel különbékét kötött Izraellel. Emiatt az országot kirekesztették az Arab Ligából és az arab államok többsége megszakította vele a diplomáciai kapcsolatot.

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

A nasszeri gazdasági etatizmust Szadat a külföldi befektetőknek nyújtott igen előnyös feltételekkel váltotta fel (az államadósság a döntés meghozatalakor, 1973-ban az évi bruttó nemzeti jövedelem 80%-át tette ki). Az új gazdasági orientáció reális elemei ellenére nagy elégedetlenséget váltott ki az országban. Négy millió állami alkalmazott keresete került veszélybe, nem beszélve a szegény tömegekről.

A szadati fordulat drasztikus váltás volt a piacgazdasághoz és a nyugati világhoz való csatlakozás céljából. A megélénkülő ellenzék, különösen a *muzulmán integristák* a valódi nasszerizmushoz való visszatérésben látták a kiutat. A növekvő nyomást Szadat azzal akarta csökkenteni, hogy az állampárton belül három ágat kívánt elkülöníteni: a jobboldalt a *liberális szocialistákkal* (vezetőjük: *Mustapha Kamel Mourad*); a baloldalt, ahol a *kommunisták és nasszeristák ún. unionista haladó erői* tömörültek (vezetőjük *Khaled Mohieddin*, volt "szabad tiszt"); s egy centrumot, amelyben a kormánypárt, a *Miszr* foglalt volna helyet (ez utóbbi birtokolta a parlamenti helyek 90%-át). E terveket az illegális ellenzéki csoportok nyomása ellehetetlenítette. Nagyon aktívak voltak a konzervatív *Muzulmán Testvérek*, akik az arab világ elárulását rótták fel a Nobel-békedíjas (1978) elnöknek, továbbá a liberális *Új-Wafd* és a forradalmi (marxista-leninista) csoportok. A kihívásra Szadat 1981 szeptemberében példátlan erőszakkal és terrortal válaszolt (ötezer letartóztatás, 40 ezer rendőri felügyelet alá helyezett). Szadat viszont egy hónap múltán merénylet áldozata lett.

Az új államelnök, *Hoszni Mubarak* az 1973. októberi háború hőse volt, s a Szadat mellett töltött hallgatag évek után a demokráciának nyitott teret. Hat párt működését engedélyezték, ezek a marxizmustól a polgári liberalizmusig terjedő skálán helyezkedtek el. Az új politikai mezőben jelen voltak a szélsőséges nacionalisták és az iszlám hívei is. Csupán a radikális iszlám *Mohamedán Testvériség* és a baloldali-nacionalista nasszeristák nem kaptak működési engedélyt. Mubarak egyidejűleg megkezdte a korrupció elleni küzdelmet: elsőként a szadati klikket támadta.

A külpolitika terén elsőrendű feladata volt az arabközi kapcsolatok újrafelvétele. 1990-ben helyreálltak a kapcsolatok, az Arab Liga visszatért Kairóba, Szíria és az arab államok többsége jóváhagyta az Izraellel kötött tárgyalásos békét. Kedvező volt, hogy a *Palesztin Felszabadítási Front* is egyre inkább az Izraellel való békekötés lehetőségeit kereste. Az arab szolidaritás segítette Mubarakot a Sínai-félsziget visszaszerzésében.

A belpolitikában azonban továbbra is feszültséget keltett az elkeseredett, munkanélküli és kisemmizett néprétegek időnkénti zavargása, valamint az "istentelen" állam ellen fellépő iszlám fanatikusok szaporodó terrorcselekményei. A társadalmi rend helyreállítása a kettészakadó egyiptomi társadalomban (újgazdagok szűk köre és a nyomorgó tömeg) a demokratikus keretek megtartásával a kilencvenes évek első felében egyre nehezebb feladatnak bizonyult.

Líbia

Ez a rendkívüli stratégiai jelentőségű állam Algéria és Egyiptom, a Földközi-tenger, valamint a Szahara között közel 2 millió km²-en terül el (85%-a sivatag, nagy értékű kőolaj- és földgázkinccsel). Lakosságának 90%-a a parti sávban él, nagyjából városokban. A nomád beduinok lélekszáma alacsony. Kétarcú ország, ami földrajzi adottságaiból fakad: a sivatagi és a partmenti Líbia két külön világ, a mai centralizált, diktatórikus rezsim és az egykori török uralom ellenére is. Az olasz befolyás az 1911-12-es olasz-török háború után kezdődött. 1934-ben a terület Olaszország gyarmata lett. 1940 és 1943 között olasz és német csapatok harcoltak Líbiában a szövetségesek erői ellen. Ezalatt alakult meg a "líbiai arab erő" (1940), amely a szövetségeseket támogatta a harcokban.

Az Arab Liga támogatásával, s az ENSZ gyorsított eljárása keretében Líbia 1949-ben közel került függetlensége elnyeréséhez. Két évi ENSZ felügyelet után az egyesített ország 1951-ben alkotmányos monarchiaként függetlenné vált, amelynek élén *I. Idrisz* király állt. Az ország az USA és Nagy-Britannia anyagi támogatására támaszkodva tudta fenntartani magát. 1953-1954-ben ezt a támogatást katonai és gazdasági együttműködési szerződésbe is foglalták. A britek Al-Ademben és Tobrukban, az amerikaiak Wheelusban építették fel bázisaikat. 1959-ben az első világháború óta folyó kőolajkutatók is végső szakaszukba jutottak. A líbiai olajmezők "fekete aranyát" nagy ütemben kezdték kiaknázni. A kitermelt olaj nagy része a világpiacra került.

Az olaj jelentős bevételekhez juttatta Líbiát, de nagyjából káros folyamatokat indított el a társadalomban és a gazdaság egészében. Megkezdődött a falvak elnéptelenedése, a városba, ipari központba vándorlás. Az addigi élelmiszertermelés és ipari tevékenység csökkent, ugrásszerűen nőtt az államapparátus.

Líbiában ismert volt a szomszédos algériai, egyiptomi és szíriai fejlődés. Ennek megfelelően nasszerista, illetve radikális ellenzéki szervezkedés indult a nemzeti érdekeket kiárusító monarchia ellen. A hatvanas évek elején a líbiai tömegek sztrájkok és tüntetések formájában adtak hangot elégedetlenségüknek. Liberális és demokratikus reformokat követeltek, az állami ellenőrzés bevezetését az olajvállalatokban, a kapcsolatok megszakítását Nagy-Britanniával és az USA-val. A nacionalista elit hasonlóan gondolkodott. A király és környezete, sőt a parlament is a semleges közéletet próbálta követni. *Abdallah Abd esz-Szanusszi*, a király unokatestvére ugyan alakított egy *Néppártot*, de az események túlhaladtak ezen a kísérleten. 1969. szeptember 1-jén Idrisz király külföldi tartózkodását kihasználva a nasszerista

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

befolyás alatt álló hadsereg megdöntötte a monarchiát, s kikiáltották a *Líbiai Arab Köztársaságot*.

A *Forradalom Tanácsa*, élén *Moamer al-Kadhafi* ezredessel, radikális arab politikát folytatott. Saját politikai programjukat a hatalom gyakorlása során alakították ki. Kadhafi 1971-ben még feltétlen tiszteletéről nyilatkozott az elhunyt Nasszer iránt. 1973 és 1976 között önállósult a líbiai vezető, aki "Zöld könyvében" adta közre "harmadik utas" politikai filozófiáját.

A *kadhafizmus* az ateista kommunizmus és a nyugati kapitalizmus egyidejű elutasításán alapult. Politikai felfogása középpontjába a vallást és a nacionalizmust állította. Ezen az úton indult el az új rendszer, amikor 1970-től az idegen katonai bázisok felszámolásába fogott és semlegességet hirdetett (a fegyvervásárlások során egyszerre vette igénybe Franciaország és a Szovjetunió eladásait). 1971 után az olajkincs ellenőrzése és legelőnyösebb hasznosítása került a napirendre.

A líbiai forradalom újabb szakaszában a "szocializmus" célkitűzése került előtérbe, amit az *Arab Szocialista Unió*, mint állampárt volt hivatott elfogadtatni a néppel. 1978-ban két forradalmat hirdettek: a "kulturális forradalmat" és a "népi forradalmat". *Népi bizottságokat* alakítottak, amelyek központi utasítás alapján végezték politikai feladataikat. 1976-ban már meghirdették a *népi demokráciára* való közvetlen átmenetet, a *dzsamahiriját*, azaz a népi állam megteremtését. Az új politikai berendezkedés erősen hierarchizált volt. Az üzemeket a dolgozóknak "adták át", kivéve az olajipart, a bankokat és a biztosítókat. Az 1977-es alkotmány alapján Líbia iszlám alapelvekre épülő bázisdemokráciát hozott létre, amelyben a *Legfelsőbb Népi Kongresszus* és vezetője összpontosította a hatalmakat. (Ez a forradalmi szerv a helyi népi kongresszusokat, a szakszervezeteket, a hadsereg és más tömegszervezetek delegációit ölelte fel.)

Kadhafi az arab egyesülés és az iszlám tiszteletben tartásának elhivatott képviselőjeként szüntelenül szorgalmazta az arab országok integrációját. 1969 és 1974 között igyekezett *Pánarab Uniót* létrehozni néhány szomszédos országgal. Az iszlám követésében az egyeduralmi törekvéséről ismert államelnök a legszigorúbb ortodox vonalat választotta.

Kadhafi 1975-ben gazdasági, műszaki és katonai egyezményt írt alá a Szovjetunióval. Bel- és külpolitikai (arabközi) lépései az USA-hoz fűződő viszony romlását idézték elő. Kadhafi hathatósan támogatta az Izrael- és az USA-ellenes terrorizmust is. 1969 decembere óta az ún. *Tripoli Charta* Egyiptom, Líbia és Szudán egyesítésének célkitűzését követte. 1970. novemberben *Hafez al Asszad* szíriai elnök is csatlakozott a paktumhoz.

Az *Arab Köztársaságok Uniójának* megalakítására 1971. április 17-én sor is került, de Szudánt a belső zavargások már megakadályozták a részvételben. Egyiptommal - Szadat elnöksége alatt, 1972 őszén - az egy éven belüli teljes egyesülést szorgalmazták. Nyomatéku, 50 ezer líbiai részvételével 1973 júliusában a líbiai vezetés "egységmenetet" szervezett a tunéziai-líbiai határtól

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Kairóig. A menetet azonban az egyiptomi hatóságok feltartóztatták a líbiai-egyiptomi határon, az egyesülési terv így *ad acta* került. 1974. január 1-jén bejelentették a *Tunéziai-Líbiai Uniót* is, amely csupán egyetlen napig létezett. A kudarcok nem érintették a palesztin ügy feltétlen támogatását. A forradalmi külpolitika vezérfonalát képező iszlámizációt Kadhafi a "szent háborúra" való ösztönzéssel kapcsolta össze. Fekete-Afrika irányába is e vezérelv szerint folytatta diplomáciáját, ez fémjelezte a csádi válságban játszott expansionista szerepét is.

Az olaj-fellendülés idején (1980-ig) Líbia évente 50 milliárd márka bevételre tett szert. Ez lehetővé tette, hogy a társadalmi fejlődést szolgáló programokat bontakoztasson ki. Eltűntették a nyomornegyedeket, lakótelepek épültek, hozzákezdtek az ország infrastruktúrájának kiépítéséhez, a sivatag művelés alá vonásához. A gigantikus terv, ha több nehézséggel is, de előrehaladt (1992 augusztusában üzembe helyezték az első ivóvízvezetékét). A tét 180 ezer hektár új termőföld visszanyerése volt a sivatagtól. A "nagy mesterséges folyó" terve nyomán megvalósulhatna Líbia élelmiszer-önellátása, ami Kadhafi szerint a forradalom egyik fő célkitűzése, s egyben a "valódi függetlenség" záloga. A program azonban veszélybe került, mivel az olajexport-bevételek a nyolcvanas években radikálisan csökkentek, a művek fenntartása pedig folyamatos befektetést feltételez.

Az egy főre jutó jövedelem tekintetében Líbia napjainkban az első Afrikában. Az egészségügyi ellátás, az oktatás ingyenes. A politikai helyzet miatt azonban az ország idegenforgalma jelentéktelen, holott az olajüzlet után ez az ágazat jelenthetne komolyabb bevételi forrást.

Szudán

Szudánt a múlt század végén az önjelölt Messiás - a Mahdi - felkelése és diktatúrája tette hírhedtté. A mahdisták a továbbiakban is szembeszegültek a britekkel. 1956. január 1-jén, más afrikai országokat megelőzve, Szudán elnyerte függetlenségét. Ebben az időszakban alakultak ki azok a politikai viszonyok és ellentétek, amelyek mind a mai napig meghatározzák az ország fejlődését.

Szudán legerősebb pártja, az UMMA (*Függetlenségi Párt*) Egyiptom-ellenes programmal lépett fel. Vezetőjét, a Mahdi unokáját, *Szadik al-Mahdit* a mahdista mozgalom és az *Anszar*-szekta támogatta. Az UMMA így ennek a vallási irányzatnak a politikai karja volt. Főleg a falusi körzetekben követték a pártot a függetlenségi harc jegyében.

A másik befolyásosabb párt az Egyiptom-barát Unionista Nemzeti Párt. Hívei az iszlámhitű *Khatmiya* szektából kerültek ki. E két párt egyike sem volt képes az egyedüli kormányzásra, ezért időről időre más erőkkel léptek szövetségbe, elsősorban a kommunistákkal és a fundamentalistákkal.

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

Szudánban működött Afrika egyik legjobban szervezett marxista pártja, a *Szudáni Kommunista Párt*, amely komoly szerepet játszott az ország politikai életében. A szudáni kommunisták pedig modern, új erőt képviseltek, s fő törekvésük a régi keletű csődhelyzet felszámolása volt.

A függetlenség első két évében nem konszolidálódott a belpolitika. A helyzetet súlyosbították a regionális-etnikai ellentétek is. Az észak-dél konfliktus csak éleződött, miután a feltáratlan déli országrészek felett a keresztény missziók gyakoroltak ellenőrzést, az északi pártosodás viszont az iszlám hagyományok jegyében fejlődött. Délen 1955 óta folyt az *Anyanya* mozgalom felszabadító harca, s egyetlen politikai erő sem tudta bevonni, vagy befolyásolni a mozgalom híveit. 1958-ban e patthelyzet miatt az események *Abbud* tábornok katonai diktatúrájához vezettek. Az 1964-ig fennálló diktatúra idején sem sikerült az *Anyanya* felkelést felszámolni. A népszerűtlen *Abbud* megbuktatása már nemzeti egységkormány megalakításával párosult, amelyben a kommunisták is részt vettek. Az új kormány azonban nem volt képes megfékezni az etnikai rivalizációt és a pártharcokat; öt éves működése csak demokratikus közjátéknak tekinthető.

1968-ban a formális pluralista demokrácia viszonyait egy második katonai puccs számolta fel, amelyre a gazdasági helyzet gyorsuló válsága adott indítékot. A "demokrácia" alatti pangás előtérbe állította az aktív kommunista és fundamentalista erőket, *Dzsafar Muhammad Nimeri* ezredes puccsát (1969. május 25-én) lelkesedés fogadta. Nimeri a kommunisták, a szakszervezet és az értelmiségiek támogatását élvezte. Az új rezsim vezetése a nasszerizmust tekintette követhető modellnek, s egyfajta "szudáni szocializmust" hirdetett. Az új politika fellépett a szekták ellen (elkobozták vagyonukat, fegyveres erővel felszámolták al-Mahdi imám hatalmát). Nimeri a vallási fanatizmus elleni kegyetlen harcot "gazdasági és társadalmi szükségszerűségnek" tartotta, a központból irányított forradalom kulcsfeladatának deklarálva a hadsereg akcióit.

A gazdasági helyzet a folytonos polgárháborúk és a helyi harcok miatt nagyon súlyos volt. Az események károsan befolyásolták a legfontosabb devizaforrás, a gyapottermelés normális menetét a Fehér- és a Kék-Nílus közötti öntözött területen. Nimeri kísérletet tett, hogy csökkentse a külföldi kapitalizmus befolyását a szudáni gazdaságban (a britek tartották kezükben a külkereskedelem, az ipar és a banki műveletek 80%-át).

A központi hatalom megszilárdítása céljából a "mindenes" hadsereg mellett 1971-ben megalakították az új egységpártot, a *Szudáni Szocialista Uniót*. Az új állampárt most már a Kommunista Párt megszüntetésére törekedett. Nimerinek védekeznie kellett a kommunisták puccskísérlete ellen is, akik a hadsereg depolitizálását szorgalmazták. Az új pártban a baloldali politikusok szereztek vezető tisztségeket (1971. július 19.). Nimeri azonban jelentős líbiai és egyiptomi katonai erők bevetésével visszaállította államfői hatalmát és kegyetlenül leszámolt a kommunistákkal. A rezsim jobbra

Benkes Mihály, Afrika

In: 20. századi egyetemes történet III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

tolódott. A szudáni néptömegek közömbösen szemlélték a hatalmi harcot. Nimeri diktatúrája tizenhat évig állt fenn. A diktátor sűrűn váltotta szövetségeseit, illetve azokat kijátszva kormányzott. A Dél megbékítéséhez a szomszédos államokkal való viszony rendezése is szükséges volt, ezt szolgálta az 1972-es *addisz-abebai szerződés* Etiópiával.

Az 1973-as alkotmány törvényesítette a személyi hatalom rendszerét (a 304 tagú nemzetgyűlésbe csupán 136 képviselő jutott be választás útján, a többi az elnök jelölte ki). Ugyancsak a tekintélyuralmat erősítette, hogy az alkotmány belső autonómiát biztosított a déli területeknek, közben államvallássá nyilvánítva az iszlámot. Ezek az intézkedések a rendszer stabilitását segítették elő és a kezdődő liberalizációhoz is alapot teremthettek. A gazdaság azonban feltartóztathatatlannul hanyatlott. A Nimeri rezsim ezért olyan agrár-ipari tervet hirdetett, amelynek biztosítania kellett volna, hogy Szudán az arab világ éléskamrája lehessen. A terv végrehajtásában közösen vettek részt a tőkés államok (különösen Japán), Kuvait és Szaúd-Arábia. Fontos lépés volt a *Kenana Cukor Társaság* vegyesvállalatának kialakítása 1975-ben.

A Nimeri-rezsim a látszat ellenére sebezhető volt. A száműzött muzulmán politikusok 1975-ben külföldön megalakították a *Nemzeti Frontot*, amely kapcsolatban állt a hadsereg egyes csoportjaival. Ezek készen álltak egy államcsíny végrehajtására. Nimeri e veszéllyel szemben 1974 és 1982 között elmélyítette az Egyiptommal folytatott integrációt, de kereste a Nemzeti Fronttal való megbékélést is. Ennek érdekében 1977-től amnesztiában részesítette a politikai foglyokat, lehetővé tette a száműzöttek hazatérését. A korlátozott nyitással egyidejűleg az állampártot szervezeti és ideológiai téren igyekezett erősíteni. Az egypártrendszer legfőbb érve volt, hogy az osztályharc, a kommunizmus és a liberális demokrácia elutasításával a Szudáni Szocialista Unió képes különutas "progresszista forradalmat" végrehajtani.

1983-ban, a növekvő iszlám fundamentalizmus erőinek befolyására megszüntették a keresztény déli területek belső autonómiáját és országos szintre emelték az iszlám törvénykönyv, a *saria* hatályát. Ezzel Nimeri ismét a polgárháborúnak nyitott utat, akit erősödő vallásossága is az iszlám fundamentalistáknak tett engedményekre kényszerített. E fordulatban a várt gazdasági sikerek elmaradása is közrejátszott. Szudán külső adóssága drámai méreteket öltött (1973 és 1978 között 400 millió USD-ről 2 milliárd feletti összegre nőtt), s az ország pénzügyeit az IMF vette át. Az USA a folytonos katonai és fegyverszállítási segélyeken túl nem nyújtott érdemi támogatást.

Nimeri bukását 1985 áprilisában a khartumi felkelés váltotta ki. (A Nemzetközi Valutaalap követelésére előzőleg felemelték az alapvető élelmiszerek és a benzin árát.) Az elégedetlenség élére az orvosok és a különféle szakszervezetek álltak; követelték az USA-ban tartózkodó diktátor leváltását.

Benkes Mihály, Afrika

In: *20. századi egyetemes történet* III. kötet (szerk. Diószegi I., Harsányi Iván és Németh I.).
Budapest, Korona Kiadó, 1997, 223-299. o.

A válság leküzdése érdekében *Swareddahab* tábornok vette át a hatalmat, elhárítva az újabb polgárháborút. Megélénkültek a "nemzeti megmentés" erői: negyven szakmai és politikai szervezet kötött egymással szövetséget. Az újrakezdés külpolitikai vetülete az USA-tól való szoros függés lazításának a szándéka volt. Az új remények központi célkitűzése a béke, a demokrácia és a gazdasági fölemelkedés volt. A khartumi felkelés azonban nem hozott felszínre új, országosan szervezett és hatékony politikai erőket. 1986-ban a hadsereg engedélyezte a választás megtartását. Ezen a Szadik al-Mahdi vezette UMMA lett a legeredményesebb párt. Az UMMA azonban nem nélkülözhetette a *Demokratikus Unionista Párt* koalíciós támogatását. A régi keletű pártok jelentettek valóságos erőt, de mellettük sikereket értek el *Hasszán al-Turabi* iszlám fundamentalistái is.

Szadik al-Mahdi kormányának uralma alatt ismét kitört a polgárháború és fokozódott a politikai instabilitás. Új feszültségkeltő hatás volt a hagyományos iszlám pártok és a modern fundamentalisták közötti ellentét. A viszály a legnagyobb károkat a gazdaságpolitikában okozta. 1985-től az ország külföldi tartozása már 9-10 milliárd dollárt ért el. Nehezítette a demokratikus éra működését az 1988-as katasztrofális árvíz. A kormány nem tudott úrrá lenni a válsághelyzeten. A demokratikus unionisták, mivel a déli felkelőkkel való békemegállapodási javaslatukat elutasították, kiléptek a kormányból. A kormányfő ezt követően a fundamentalistákkal kényszerült megegyezésre, ami kizárta a tárgyalásos megoldást. A déli kérdésben kialakult helyzetben *al-Basir* tábornok vezetésével a hadsereg változtatott. 1989-ben megbuktatták a törvényesen választott miniszterelnököt. A puccs után minden politikai intézményt megszüntettek, s a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a *Forradalmi Parancsnoki Tanács* vette át. A hadsereg azonban nem tudta átvenni a kormányzati feladatokat, s ezért Hasszan al-Turabira támaszkodtak. A fundamentalisták a *saria* ismételt hatályba léptetésével vélték megoldani a válságot az északi országrészben. A kormányzat fokozatosan fanatizálódott, s intézkedései még nehezebbé tették a megbékélést a keresztény déliekkel, mint bármikor korábban.